

**T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

DEVLET OTORİTESİ VE METAVERSE

Yüksek Lisans Tezi

Melikşah POLAT

Kamu Hukuku

Nisan 2024

**T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

DEVLET OTORİTESİ VE METAVERSE

Yüksek Lisans Tezi

Melikşah POLAT

Kamu Hukuku

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇATLI

Nisan 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: DİJİTALLEŞME ÖNCESİ DEVLET VE DÖNÜŞEN EGEMENLİĞİ.....	6
1. Devlet Kavramı.....	7
1.1. Geleneksel Devlet Yapıları.....	12
1.1.1. Haraç Alan Geleneksel İmparatorluklar.....	12
1.1.2. Feodalizm.....	13
1.1.3. Zümreler Düzeni.....	16
2. Modern Devlet.....	17
2.1. Mutlakiyetçi Dönem.....	20
2.2. Modern Ulus Devlet.....	25
2.2.1. Modern Ulus Devlete İlişkin Yaklaşımlar.....	28
2.2.1.1. Ekonomik Temelli Yaklaşım.....	29
2.2.1.2. İnşacı Yaklaşım.....	29
2.2.1.3. Sosyo-Kültürel Temelli Yaklaşım.....	31
2.2.1.4. Askeri Temelli Yaklaşım.....	31
2.2.2. Fransız İhtilali.....	34

2.2.3. Modern Ulus Devlet ve Milliyetçilik.....	36
2.3. Modern Devletin Gelişimi (Fikir Öncüleri).....	39
2.3.1. Niccolo Machiavelli.....	40
2.3.2. Jean Bodin.....	42
2.3.3. Thomas Hobbes.....	43
2.3.4. John Locke.....	45
2.3.5. Jean Jacques Rousseau.....	46
2.3.6. Emmanuel Sieyes.....	48
2.4. Modern Devletin Unsurları.....	48
2.4.1. Ülke.....	50
2.4.2. Ulus.....	52
2.4.3. Egemenlik.....	60
3. Küreselleşme ve Modern Devlet Üzerindeki Etkileri.....	63
3.1. Küreselleşmenin Modern Devlet Üzerindeki Ekonomik Etkisi.....	68
3.2. Küreselleşmenin Modern Devlet Üzerindeki Siyasal Etkisi.....	70
3.3. Küreselleşmenin Modern Devlet Üzerindeki Sosyal ve Kültürel Etkisi.....	71
3.4. Küreselleşmenin Etkisi Altında Modern Devletin Geleceği.....	74
İKİNCİ BÖLÜM: DİJİTALLEŞMENİN DEVLET EGEMENLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ.....	77
1. Dijitalleşme Süreci ve Metaverse.....	77
1.1. İnternet ve Gelişim Evreleri.....	79
1.2. Metaverse.....	82

2. Metaverse’ün Devlet Egemenliğı Üzerine Muhtemel Etkileri.....	88
2.1. Sosyal Medya.....	89
2.2. Çevrimiçi Oyunlar.....	95
2.3. Blokzincir ve Kripto Para.....	98
2.3.1. Blokzincir.....	99
2.3.2. Kripto Para.....	100
2.3.3. Kripto Para - Egemenlik İlişkisi.....	104
SONUÇ.....	108
KAYNAKLAR.....	112

DEVLET OTORİTESİ VE METAVERSE

ÖZET

Devlet, etrafında yaşanan sosyal, siyasal, stratejik olaylar veya jeopolitik şartların etkisiyle şekillenmektedir. Bu yönüyle devlet, değişim ve dönüşüme açık olgusal bir varlıktır. Teorik ve pratik yönleri itibariyle devlet olgusunu, her dönemin kendi şartları içerisinde incelemek gerekir. 1648 Westphalia Antlaşmaları ile şekillenen ve günümüzde varlığını sürdüren modern devlet de bu bağlamda tarihsel süreçle birlikte çeşitli dönüşümlere uğramıştır. Modern devlet, 20. yüzyılda küreselleşmenin tesiriyle belirli ölçüde sınırlandırılmış, buna karşın toplumsal düzen ve adalet sağlayıcı hukuk aktörü olma rolünü belirli ölçüde sürdürmüştür. Dijitalleşmeyle birlikte modern devletin bu rolünü de sarsan ve tahribata uğratan yeni bir süreç gelişmektedir. Dijitalleşmenin ulaşmayı hedeflediği duraklardan birisi de Metaverse'dür. Metaverse henüz gelişimini tamamlamamış, geleceğe dair bir kavramdır ve bireylere sosyal medya siteleri, kripto paralar ve çevrimiçi oyun platformlarının sunduğu imkan ve fırsatları, ileri teknolojik argümanlarla bir arada sunmayı amaçlamaktadır. Metaverse'ün geleceğe dair bir kavram olması, modern devletin egemenlik aygıtlarına yönelik olası etkisini somutlaştırmayı güçleştirmektedir. Bununla birlikte alt unsuru olarak ele alınan kavramların modern devletler nezdinde doğurduğu mevcut etki, Metaverse'ün gelecekteki olası sınırlayıcı ve dönüştürücü rolüne yönelik birtakım ipuçları sunmaktadır. Metaverse, farklı boyutları itibariyle devlet otoritesini ortadan kaldırmaya matuf yıkıcı akımın gelecekteki görünümü olarak şekillenmiştir. Bu çalışmada modern devletin egemenlik yetkilerinin, dijitalleşen dünyada metaverse aracılığıyla otorite yıkıcı etkileri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Devlet, Ulus Devlet, Egemenlik, Dijitalleşme, Metaverse, Sosyal Medya, Kripto Para, Çevrimiçi Oyunlar

STATE AUTHORITY AND METAVERSE

ABSTRACT

The state is structured by the impact of social, political, strategic events or geopolitical conditions which is occurring around it. In this approach, the state is a factual entity open to change and transformation. It is essential to examine the state phenomenon, in terms of its theoretical and practical aspects, within the own conditions of each period. In this context, the modern state, which was shaped by the Treaties of Westphalia in 1648 and continues to exist today, has also undergone various transformations throughout in the historical process. The modern state was limited to a certain extent by the effect of globalization in the 20th century, but it continued to play its role as a legal actor providing social order and justice to a certain extent. By digitalization, a new process has been developing that shakes and destroys this role of the modern state. One of the stops that digitalization aims to reach in this process which is Metaverse. Metaverse has not yet completed its development and it is a concept related to the future. Metaverse aims to offer individuals the opportunities and facilities offered by social media sites, cryptocurrencies and online gaming platforms, together by advanced technological arguments. The fact that the metaverse is a concept about the future makes it difficult to concretize its possible impact on the sovereignty apparatuses of the modern state. In addition to this, the current impact of the concepts considered as its sub-elements on modern states provides some clues about the possible limiting and transformative role of the Metaverse in the future. Metaverse, in its different aspects, is shaped as the future appearance of the destructive movement aimed at eliminating state authority. In this study, the authority-destroying effects of the modern state's sovereign powers through the Metaverse in the digitalizing world are discussed.

Key Words: Modern State, Nation State, Sovereignty, Digitalization, Metaverse, Social Media, Cryptocurrency, Online Games

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR	: <i>Augmented Reality</i> (Artırılmış Gerçeklik)
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BM	: Birleşmiş Milletler
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
IMF	: <i>International Monetary Fund</i> (Uluslararası Para Fonu)
NFT	: <i>Non Fungible Token</i>
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
VR	: <i>Virtual Reality</i> (Sanal Gerçeklik)

GİRİŞ

Devlet; varlık serüveni, işlevselliği, içeriği, alt unsurları ve gelecekte nasıl şekilleneceği gibi başlıklar altında sosyal bilimciler tarafından asırlardır incelenen bir kavramdır. Devlet olgusunun kadim bir tarihinin bulunması, mücerret olması ve araştırmacılara geniş bir inceleme zemini sunması, kavramı, bağımsız bir inceleme konusu olarak tartışmaların odağına taşımaktadır. Devlete yönelik süregelen geniş tartışma zeminine rağmen, henüz teorik çerçevede herkes tarafından kabul gören net bir tanım ortaya konulamamıştır. Devletin ne olduğunun, bütüncül bir çerçevede, kesin bulgularla saptanamayışının birçok gerekçesi bulunmaktadır. Devletin karakteristik yapısı bulunan sosyal bir olgu olması, bu gerekçeler arasında kabul edilmelidir. Devlet, kendisini var eden tarihi, askeri, siyasal olaylar, coğrafi şartlar veya teknolojik gelişmeler altında şekillenmektedir. Devlet, kendisini var eden şartlar altında değişim ve dönüşüme uğramakta, bu şekilde kendisini sürekli yenilemektedir. Bir başka deyişle, devlet etrafında yaşanan hadiseler kayıtsız kalmayarak her dönemde farklı bir şekle bürünmekte ve farklı bir anlam kazanmaktadır. Devlete yönelik yapılacak incelemelerde doğru neticeler elde edilmesi, her şeyden önce bu ayrımın gözetilmesi şartıyla mümkün olabilecektir. Madem devlet kendisini yenileyen bir olgudur, o halde devleti, her dönemin kendi şartları içerisinde incelemek gerekmektedir. Zira devlet, her dönemde pratik ve teorik düzlemde farklı bir anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla geçmiş dönemde karşımıza çıkan siyasal iktidar modellerini devlet olarak nitelendiriyor olsak da bu siyasal iktidar modellerinin günümüz şartlarında geçerliliği bulunmamaktadır. Buna karşın, mezkur siyasal iktidar modellerinin günümüz şartlarında geçerliliği bulunmasa da günümüzdeki devlet yapısının anlaşılması noktasında bu siyasal iktidar modelleri bizlere birtakım ipuçları sunmaktadır. Devlet olgusunun tarihi bir müktesebatı bulunmaktadır ve ruhunda barındırdığı tecrübeler ve yaşanmışlıklarla varlık göstermektedir. Bu tarihi tecrübeler, bütüncül okuma yapmak isteyenler açısından önemlidir.

Kıta Avrupası ve Türkiye açısından halihazırda yaygın kabul gören ve yaşayan devlet, modern ulus devlettir. Modern ulus devlet, 1648 Westphalia Antlaşmaları ile şekillenen ve bu antlaşmalar ile kurumsal bir çerçeve kazanan modern devletin tekamül biçimidir. 1789 Fransız

İhtilali neticesinde yaşanan sosyal ve siyasal gelişmeler, 1648’de temelleri atılan modern devleti dönüştürmüş ve modern devlet, revize edilmiş haliyle günümüze kadar yaşama imkanı kazanmıştır. Modern devlet, Avrupa’da yaşanan birtakım gelişmelere bağlı olarak feodal beylerin ve kilisenin zayıflamasına sebep olan anlayışın eseridir. Modern devletin iktidara yönelik yaklaşımı, modern devleti kendisinden önceki siyasal iktidar modellerinden ayırmaktadır. Geçmiş dönemde iktidarın menşeyini ilahi yönelimlerle arayan bir anlayış hakim iken, modern devlet ile bu arayış dünyevi bir çerçeve kazanmış ve siyasi iktidar dünyevileşmiştir.

Modern devletler aynı zamanda egemen devletler dönemi olarak da bilinmektedir. Westphalia Antlaşmaları, içte tam egemen, dışta ise eşit söz söyleme hakkına sahip devlet modeli inşasına öncülük etmiştir. Bu inşa süreci neticesinde, sınır, toprak bütünlüğü gibi kavramlar öncelenen alanlar arasına taşınmış, içte ve dışta egemenliği önceleyen mekanizmalar inşa edilmiştir. Şiddet kullanma tekelinin merkezileştirilmesi, sistematik bir vergi alt yapısının kurgulanması bu dönemin eseridir. Dolayısıyla modern devletlerin egemen devletler olarak kabul görmesi tesadüfi bir tercih değildir, zira modern devletin esas iddiası egemenliktir ve bu yönüyle kendisinden önceki devlet modellerinden farklılaşmaktadır. 1648’de temelleri atılan egemen devlet mefhumu, temel egemenlik iddiasını muhafaza etmekle birlikte, 1789 Fransız İhtilali neticesinde kapsamı farklılaşmış ve literatürüne güçler ayrılığı, parlamenter demokrasi, liberal ekonomi gibi kavramları eklemiştir. Bu sebeple modern devlet, yalnızca 1648’den sonraki dönemi ifade etmek üzere kullanılan bir kavram değildir. Modern devlet, modern ulus devletleri alt başlığı olarak bünyesinde barındırmaktadır ve bu bağlamda dönüşüme uğramış haliyle yaşamaya devam etmektedir.

1789 Fransız İhtilali ile modern ulus devlet olarak anılmaya başlayan modern devlet, 20. yüzyılda küreselleşmenin tesiriyle belirli ölçüde sınırlandırılmıştır. Bu devletlerin gelişim serüveni açısından pek tabi kabul edilmesi gereken bir süreçtir. Devlet, etrafında yaşanan sosyal, siyasal, ekonomik, askeri ve bu minvalde ele alınabilecek herhangi bir faktörden bağımsız değerlendirilebilecek bir kavram değildir. Özellikle 19. ve 20. yüzyılda ulaşım ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler ile dünya savaşlarının doğurduğu neticeler, küreselleşme kavramını hayatımıza sokmuştur. Modern devlet de küreselleşmeden menfi veya müspet anlamda hissesine düşeni almıştır. İstikrarlı ve etkin bir çerçevede sürdürülen küresel politikalar, modern devletin standart yapısında köklü değişikliklere yol açmıştır. Küreselleşme

ile modern devletleri karşı karşıya getiren, küresel politikaların sınırlandırıcı etkisidir. Modern devletin egemenlik iddiası, küresel politikalar ile ciddi aşınma uğramıştır. Neticesinde modern devletler açısından adeta kırmızı çizgi olarak görülen birtakım sınırlar aşılmış, içte ve dışta kurallara bağlı şekilde kurgulanan egemenlik sistematığı derinden sarsılmıştır.

Küreselleşmenin modern devletler nezdindeki dönüştürücü etkisi, dijitalleşmenin hayatımıza girmesiyle farklı bir boyuta erişmiştir. Küresel politikalar, ulaşım ve iletişim alanında yaşanan gelişmelere entegre biçimde işlerlik kazanabilmektedir ve günümüz dünyasında dijitalleşmenin etkisiyle bu alanlarda baş döndürücü gelişmeler yaşanmaktadır. Dijitalleşme, süregelen küresel dönüşüme hız ve etki kazandırmış, bu alanda sürdürülen tartışmaların bir üst aşamaya taşınmasına sebep olmuştur. Küreselleşme neticesinde egemenliğin tahribata uğramasına aşına olan modern devletler, dijitalleşme süreciyle ayrı bir dikte altına girmiştir. Dijitalleşme ile beraber, modern devletin temel egemenlik iddiasını büyük ölçüde sarsan bir sürece girilmiştir. Bu bağlamda özellikle 20. yüzyılın son çeyreği itibariyle etkinlik kazanan dijitalleşme, küresel dönüşümün görünüm biçimlerindendir ve modern devletleri de kendisinden önceki küresel politikalardan daha sarsıcı bir çerçevede kuşatmaktadır.

Dijitalleşme sürecinden önce uygulanan ve modern devletleri dönüştüren küresel politikalar, yasal bir çerçeveye dayandırılarak, kurallar silsilesine bağlı biçimde uygulanmıştır. Küresel aktörlerle modern devletler arasındaki ilişki, üyelik veya sözleşmeler altında şekillenmekte, uygulanan protokollerle birtakım temel hukuki ilkeler muhafaza edilmektedir. Bir başka deyişle, 20. yüzyılın küresel aktörleri politikalarını modern devletlerin rızasına dayandırmaktadır. Bu rızanın, gönüllülük esasıyla veya mecburiyete dayalı biçimde şekillenmesi önemli değildir. Önemli olan bir rızanın varlığıdır ve bu rıza dahilinde modern devletler, toplumsal düzen ve adalet sağlayıcı hukuk aktörü olma rolünü belirli ölçüde sürdürmektedir.

Dijitalleşme sürecinin başat aktörleri faaliyetlerini sürdürürken modern devletlerin rızasını aramamakta, modern devletlerin buna karşı geliştirmeye çalıştığı tedbirler ise teknolojinin sağladığı avantajlarla aşılabilmektedir. Dijital aktörler, kendi yarattıkları dünyanın ev sahipleridir ve kendi belirledikleri şartlarda kural koyucu bir vasfa bürünerek modern devletlere meydan okumaktadır. Bu meydan okuma süreci, modern devletlerin egemenlik iddiasını pratik ve teorik yönleri itibariyle temelden sarsmaktadır. Temelde meydana gelen bu

tahribat neticesinde, modern devletin standart kalıplar dahilinde incelenmesi, gelecek dünyası açısından pek mümkün görünmemektedir. Bu aşınım sürecinin evrilmesi muhtemel yönün ortaya konulabilmesi amacıyla, bu çalışma kapsamında metaverse kavramı tercih edilmiştir.

Metaverse, dijitalleşmenin erişmeyi amaçladığı duraklardan birisidir ve modern devletin egemenliğine meydan okuyan yıkıcı akımın gelecekteki görünümü olarak şekillenmiştir. Mevcut teknolojik alt yapının yetersizliği, mezkur kavramın, geleceğe ilişkin idealize edilen bir kavram olarak kabul edilmesine sebep olmaktadır. Bu durum, metaverse ve modern devlet arasındaki ilişkinin tam anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bahse konu zorluğun aşılması adına çalışma kapsamında, metaverse kavramı daha müşahhas bir zemine taşınmış ve alt unsurları itibariyle incelemeye tabi tutulmuştur. Metaverse inşası iddiasıyla yatırım yapan şirketlerin mahiyeti, metaverse olarak sunulan mevcut ilkel sanal platformlarının sunduğu imkanlar ve alana ilişkin ilgili literatürün taranması neticesinde, sosyal medya, kripto para ve çevrimiçi oyun platformları metaverse'ün alt unsurları olarak kabul edilmiştir. Metaverse, sayılı üç alandaki imkanların, gelişmiş internet alt yapısı ve ileri teknolojik argümanlarla bir araya gelmesi olarak kabul edilebilir. Zira teknolojinin seyri de bu yönde ilerlemekte, bu üç ayrı alanın iç içe geçmeye başladığı görülmektedir. Bu bağlamda metaverse, ileride ismi metaverse olmasa bile teknolojinin seyri itibariyle çok uzak bir geleceği işaret etmemektedir.

Sosyal medya siteleri, çevrimiçi oyun platformları veya kripto paralar, her biri modern devlet egemenliği açısından bir tehdit alanına işaret etmektedir. Mevcut platformlar üzerinden dezenformatif faaliyetler sürdürülebilmekte, kişisel veriler farklı amaçla kullanılabilmekte, terör propagandası, kara para aklama gibi birtakım yasal olmayan faaliyetler bu platformlar üstünden sürdürülebilmekte veya etki doğurucu büyük siyasal olaylara müdahil olunabilmektedir. Üstelik bilhassa kripto para ve kripto paraya imkan tanıyan blokzincir teknolojisi ile doğrudan devlet tekelinde kabul gören para basma gibi bazı yetkiler artık bireylerin inisiyatiflerine bırakılmıştır. Bu durum bu üç alanı da modern devletler nezdinde ayrı bir inceleme konusu haline getirmektedir. Metaverse, bu üçünün ayrı ayrı sunduğu imkanları, ileri ve ilgi çekici teknolojik argümanların da desteğiyle bir arada sunmayı vaad etmektedir. Böylesi bir dijital evrenin yaratacağı muhtemel etkinin, alt bileşenlerine nazaran asimetric çapta daha büyük olacağı değerlendirilmektedir.

Geleceğin değeri olarak hayatımıza giren metaverse'ün gelecekte doğurması muhtemel tehditlere dikkat çekmek amacıyla alt unsurlarının halihazırda doğurmuş olduğu tehditler

üzerinden bir inceleme yapılmıştır. İncelemenin esas amacı, modern devlet egemenliğinin, metaverse aracılığıyla otorite yıkıcı etkilerinin ortaya koyulabilmesidir.

Giriş ve sonuç kısımları haricinde iki bölümden oluşan çalışma kapsamında, veri tarama asıl araştırma yöntemi olarak kabul edilmiş ve genel kamu hukukuna ilişkin literatürün yanı sıra fen bilimlerine ilişkin internet teknolojileri, dijitalleşme, blokzincir gibi konu başlıklarının yer aldığı ilgili literatürden de sıklıkla istifade edilmiştir. Böylece genel kamu hukuku dışındaki disiplinlerden istifade edilmekle birlikte bu alanlarda çalışma yapan araştırmacılara da farklı bir çerçeve sunulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünün esas konusu, modern devlettir. Modern devletin anlaşılır kılınması amacıyla, devlet kavram teorik yönleri itibariyle ele alınmış ve kendisini var eden süreçteki siyasal iktidar modelleriyle birlikte, modern devletin alt başlıkları incelemeye tabi tutulmuştur. Bu bölümde ayrıca, modern devletin unsurları ve fikri sürece katkı sunan düşünürlere yer verilmiştir. Son olarak ise modern devletin küreselleşme karşısında uğradığı dönüşümün, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yönleri irdelenerek, küreselleşme karşısında modern devletin muhtemel geleceği tartışma konusu yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünün esas konusu, dijitalleşme ve dijitalleşmenin modern devlet üzerindeki yıkıcı etkisidir. Bu kapsamda öncelikle dijitalleşme kavramı ve internet gelişim evreleri ele alınmış ve ardından çalışmanın geleceğe dair fikir sunabilmesi amacıyla geleceğin değeri olarak kabul edilen metaverse kavramına yer verilmiştir. Metaverse'ün henüz gelişimini tamamlamamış bir olgu olması dolayısıyla, modern devlet egemenliğine yönelik bu husustaki incelemeler metaverse'ün alt bileşenleri olarak kabul ettiğimiz sosyal medya, çevrimiçi oyun platformları ve kripto üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİJİTALLEŞME ÖNCESİ DEVLET VE DÖNÜŞEN EGEMENLİĞİ

Devlet, sosyal bilimciler açısından çokça tartışılan bir kavramdır. Süregelen tartışmalar ve tarihsel süreç içerisinde bu alanda yazılmış birçok önemli esere rağmen devletin ne olduğu henüz kesin bulgularla saptanamamıştır. Devletin ne olduğunun bütüncül bir çerçevede ortaya konulamamasının şüphesiz birçok sebebi bulunmaktadır. Mücerret bir kavram olması, kadim çağlara dayanması bağlamında tarihsel okumasının ancak kuramsal düzeyde yapılabilmesi, varlık sebep ve saiklerinin sübjektif değerler barındırması gibi etmenler bahse konu sebepler arasında sayılabilir. Bütün bu sebeplerin yanı sıra devletin ne olduğunun anlaşılamaması, kavramın sosyal bir olgu olmasıyla da yakından ilişkilidir. Devletlerin kendilerine özgü karakteristik yapıları vardır ve bu yapı, devleti var eden tarihi, sosyal, siyasal veya coğrafi şartlar altında şekillenmektedir. Bu sebeple devlet, her dönemde farklı bir mahiyete bürünmekte ve farklı bir anlam kazanmaktadır.

Özellikle Kıta Avrupası ve Türkiye açısından halihazırda yaşayan devlet, modern ulus devlettir. Modern ulus devletin tarihi bir müktesebatı bulunmaktadır ve kendisini var eden bu tarihi tecrübenin eseridir. Modern ulus devletin, modern devletin bir alt başlığı olarak kabul edilmesi tam da bu hususla ilişkilidir. Bir başka deyişle, ulus devlet bir anda ortaya çıkmamıştır ve kendini var eden şartların birer tekamülü şeklindedir. Öte yandan, sosyal bir olgu olarak kabul ettiğimiz ve son görünüm şekli itibariyle ulus devlet biçiminde varlık gösteren devlet olgusu, gelişim ve değişimini halen sürdürmektedir. İletişim ve ulaşım imkanlarındaki artışın yanı sıra özellikle geçmiş asırda patlak veren dünya savaşlarının ardından bütün yerküreyi etkisi alan küreselleşme ve bu minvalde uygulanan istikrarlı küresel politikalar, modern ulus devletin klasik formunda revizyona sebep olmuş, devlet egemenliği bağlamında birtakım sınırlamalar getirmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, ele alınan sebepler doğrultusunda devlet kavramı teorik yönleri itibariyle tartışmaya açılmış ve ulus devlet, geçmişe dair bütüncül bir okuma üzerinden anlatılmaya gayret edilmiştir. Bu noktada bilhassa ulus devleti de içerisinde barındıran çerçeve başlık olması sebebiyle modern devlet kavramına geniş yer verilmiştir. Modern devletin anlaşılabilmesi amacıyla da modern devlet fikrinin inşasına katkı sunan fikir öncüleri ile

modern devletin unsurları ayrı alt başlıklar olarak ele alınmıştır.

Son olarak da modern devletin unsuru olarak belirlenen egemenlik olgusu küreselleşme çerçevesinde değerlendirmeye alınmış ve küreselleşme karşısında modern devletin uğradığı dönüşümün, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yönleri irdelenmiştir.

1. Devlet Kavramı

Devlet; doğuşu, mahiyeti, varlık sebep ve saikleri bakımından sosyal bilimlere ait disiplinlerce asırlardır tartışılan konuların başında gelmektedir. Doğası, işlevselliği, tarihi kökenleri ve gelecekte nasıl şekilleneceği gibi alt başlıklar halinde incelemeye tabi tutulan devlet olgusu, bu yönüyle sosyal bilimcilere geniş bir araştırma zemini sunmakta ve kavramı bağımsız bir disiplin olarak tartışma konusu haline getirmektedir. Antonio Gramsci, bu durumu “*Devlet her zaman tarihin başkahramanı olagelmıştır.*” sözleriyle ifade etmektedir.¹ Devlet olgusuna yönelik süregelen tartışmalar ayrışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu ayrışmalar en belirgin şekilde kavrama yönelik tanımlamalardaki farklılıklarda kendisini gösterir. İlkçağlardan günümüze kadar devletin ne olduğu ve toplumlar için ne ifade ettiğine yönelik birçok farklı bakış açısının var olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın devlete ilişkin herkes tarafından kabul gören genel bir tanıma henüz varılabilmiş değildir. Devlet de tarihsel seyir içerisinde etrafında yaşanan içtimai ve siyasi olaylara kayıtsız kalmayarak gözle görülür değişimler yaşamıştır.² Dolayısıyla toplum değişip geliştikçe, “*tarihsel ve diyalektik bir gerçeklik*”³ olan devlet de değişmekte ve gelişmektedir. Devletin kendi içerisinde yaşadığı değişimler taşıdığı anlamın tam olarak ortaya konulamamasında belki de en önemli sebeplerin başında gelmektedir.

Devletin yaşamış olduğu bu olgusal değişimler etimolojik açıdan da kendini göstermektedir. Devlet kelimesi kavramsal olarak Machiavelli’nin ‘Hükümdar’ adlı eserinin toplumda karşılık bulmasıyla birlikte literatürde yer edinmeyi başarmıştır.⁴ Önceki dönemlerdeki siyasal düzen devlet kelimesiyle değil “polis”, “res publica”, “regnum”,

¹ David Forgacs, *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*, çev: İbrahim Yıldız (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010), 102.

² Demokaan Demirel, “Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: Etkin Devlet”, *Sayıştay Dergisi* 17/60 (Ocak 2006), 105.

³ Abdullah Köktürk, “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 7/13 (Mayıs 2011), 74.

⁴ İbrahim Çöllü, *Devletin Kökenleri ve Gelişimiyle İlgili Teoriler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 19.

“commonwealth”, “civitas” gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Kullanılan bu kavramlar her ne kadar o dönemin siyasal iktidarlı toplum yapısını dolayısıyla o dönemin devlet düzenini ifade ediyor olsalar da bahse konu dönemlere ait siyasal düzenle günümüzün modern devlet döneminin siyasal düzeni eşdeğer değildir.⁵ Kullanılan kavram, siyasal düzen ve şartların değişimine bağlı olarak mevcut düzeni ifade etmekte yetersiz kaldıkça sosyal bilimciler tarafından yeni kavramlar geliştirilmiştir. Bu yönüyle devlet olgusal olarak her ne kadar çağlar öncesi döneme ait ise de kavramsal olarak Machiavelli’nin “Hükümdar” adlı eseriyle yeni siyasal düzenin habercisi olarak yerini almıştır. Bu noktada, devlet kavramına, yalnızca günümüz modern anlamıyla mı yoksa tarihteki bütün siyasal iktidarlı yapıları ifade etmek için mi yer verilmesi gerektiği gibi bir soru gündeme gelmektedir. Devlet olgusal gelişimi itibariyle bütüncül bir yapı gösterdiğinden klasik dönem siyasal iktidar yapılarını devlet çatısı altında ele almakta bir sakınca bulunmamakla birlikte günümüz modern devlet yapısıyla klasik dönem siyasal iktidar yapılarının farkının vurgulanması, Platon’un veya Aristoteles’in ele aldığı devletin, günümüz devlet yapısına karşılık gelmediğinin bilinmesi önemlidir. Bir başka deyişle, modern devlet öncesi geleneksel toplumların da siyasal iktidarlı yapılar olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla Antik Yunan’da polis, imparatorluklar, feodal yönetimler gibi modern öncesi dönemde karşımıza çıkan yapılarda da devletin varlığından bahsetmek mümkündür. Buna karşın devlet esas kurumsal kimliğini modern dönemde kazanmıştır.

Devlet kavramının kelime anlamı incelendiğinde de değişken yapısına ilişkin ipuçlarına rastlamak mümkün hale gelmektedir. Arapça “devle (ملود)” kökünden gelen ve aynı asli harfleri tedavül kelimesinde de barındıran devlet, Hans Wher’in A Dictionary of Modern Written Arabic’ine göre zamanın el değiştirmesi gibi bir anlam bir taşımaktadır.⁶ Zabunoğlu tarafından “*karmaşık, çok yönlü sosyal bir olgu olarak*”⁷ tanımlanan devlet, bu haliyle insan hayatının karmaşık, üzerinde mutabakata varılamayan ve vazgeçilmez unsurlarından biri olma özelliğine sahiptir. Geçmişte sayısız devlet kurulmasına, günümüzde ise yaşayan yaklaşık 200 devlet bulunmasına karşın kavramsal karşılığı itibariyle devletin net olarak tanımlanamaması, olgunun karmaşık ve çok yönlü yapısını daha belirgin kılmaktadır.

Devlet, yapısı itibariyle karmaşık ve herkes tarafından kabul gören tanımlamalara imkân tanımayan bir sosyal olgu olarak karşımıza çıksa da kavramsal çerçevesinin netleştirilebilmesi

⁵ Çöllü, *Devletin Kökenleri ve Gelişimiyle İlgili Teoriler*, 19.

⁶ Kemal Gözler, “Devlet Kelimesi Üzerine Bir Deneme”, *Türkiye Günlüğü* 129 (Mart 2017), 5.

⁷ Yahya Kazım Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş* (Ankara: İmaj Yayınevi, 2015), 30.

açısından ne olduğu sorusuna belirli ölçülerde cevap aramak gerekmektedir. Peki devlet nedir? Klasik tanımlamalarda yer aldığı gibi ortak çıkarların ve insani değerlerin en yüksek görünümü, erdemli toplum yapısını koruyan kutsal bir organizasyon mu yoksa modern anlatılarda yer aldığı haliyle meşru şiddet tekeli elinde barındıran güç müdür? Bir başka bakış açısıyla, devlet egemenlerin otorite aracı mıdır? Devleti yönetenler kanun koyma hakkını nereden almaktadırlar? Devletin meşruiyetinin zemini nedir?

Bu ve benzeri, devlet olgusunu, fonksiyonları ve kaynağı itibariyle ele alan ve ne olduğuna dair cevap üretmeye çalışan literatürün tarihçesini Antik Yunan dönemine kadar götürmek mümkün olsa da Aydınlanma Çağı ve sonraki dönemlerde yapılan teorik tanımlamaları önceki dönemlerden ayırmak gerekmektedir. Mezkûr döneme kadar olan süre zarfında, devlet, egemenlik, iktidar gibi kavramların kökenleri ilahi yaratılış teorisi ile açıklanmaya çalışılmış ve devlet varlığı itibariyle doğal bir olgu olarak kabul görmüştür. Devleti, Tanrı iktidarının olağan bir unsuru ve devamı sayan Klasik dönem⁸ düşünürlerinin aksine Aydınlanma dönemi düşünürleri devletin varlığını dünyevi gerekçelerle bağdaştırmış ve sosyal dinamiklerle tanımlama yoluna gitmişlerdir.⁹

Klasik dönemde yaşamış düşünürler arasında da devleti dünyevi gerekçelere dayandırarak açıklama yoluna gidenlerin varlığından bahsetmek mümkündür. Modern öncesi dönemde yaşamış önemli düşünürlerden İbn-i Haldun, devleti:

*"Sosyal organizasyonla ve toplu olarak yaşamak zorunludur. Bu sosyal organizasyon meydana gelince insanları birbirine karşı koruyacak ve kötülük yapmaktan caydırıcı bir güce, insanların bir diğerine karşı tecavüz etmelerini önleyecek başka bir şeye mutlak ihtiyaç vardır. Ancak böyle olmalıdır ki bir kimse diğerine zarar vermesin. Hükümdarın (üstün otoritenin) manası budur."*¹⁰

ifadeleriyle tanımlamıştır. İbn-i Haldun'un ortaya koyduğu yaklaşım, modern öncesi dönemde devletin ne olduğuna ilişkin var olan genel anlayışın dışında bir yaklaşımdır. Bu tanımlamada devletin zaruri, yapay ve insan ürünü bir organizma olduğuna işaret edilmektedir. Modern öncesi dönemde İbn-i Haldun gibi istisnalara rastlamak mümkün olsa da devlete dünyevi bir meşruiyet zemini bulan anlayış modernleşme hareketleriyle başlamıştır.

⁸ Abdulkadir Çüçen, "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Özel Sayı* (Aralık 2006), 26.

⁹ Çüçen, "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", 26.

¹⁰ Hakan Ay vd., "Devletin Gelişim Süreci", *İşletme Fakültesi Dergisi* 16/2 (Aralık 2015), 196.

Aydınlanma Çağı ile birlikte düşünürler genellikle “devlet öncesi durumu” ele almak suretiyle devletin ne olduğuna cevap aramışlardır. Kimi yazarlarca devlet öncesi dönemi kaos ve kriz dönemi olarak nitelendirilmekte, kimilerince de barış ve huzur ortamının tesis edildiği dönem olarak ele alınmaktadır.¹¹ Devlet öncesi durumu farklı yaklaşımlarla ele alan bahse konu kuramlar, çalışmanın ilerleyen safhalarında ele alınacak olup bu aşamada bu kuramların ortak noktalarını incelemekte fayda vardır. Bu kuramlar, temelde birtakım farklılıklar barındırsalar da devleti, içtimai birlikteliğin beraberinde getirdiği toplumsal ihtiyaçlara karşılık, bireylerin bir araya gelişi üzerine kurgulamaktadırlar.¹² Bu durum, modern dönem devlet kuramcılarının, tıpkı İbn-i Haldun’un bahse konu görüşlerinde yer aldığı gibi devleti topluma ait bir organizma olarak ele aldıkları anlamına gelmektedir.

Modern dönem düşünürlerinin genel yaklaşımları çerçevesinde, toplum halinde bir arada yaşayan insanlar, müşterek fayda ve karşılıklı olma esasları doğrultusunda kendilerinden üstün olan bir otoriteye boyun eğme ihtiyacı duymuşlardır.¹³ Kargaşa ve istikrarsızlığa karşın toplumsal kurallar bütününe duyulan ihtiyaç doğrultusunda toplumun genelinin kabul etmesiyle varlığından söz edilebilen ve üstün otoriteyi temsil eden yapı devlet olarak biçimlenmiştir. İnsan ürünü olan devlet olgusunu bu haliyle dinamik esaslara dayalı toplumsal örgütlenme biçimi olarak da tarif etmek mümkündür.

Toplumsal bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan ve üstün otoriteyi temsil eden modern devlete ilişkin Alman hukukçu Jellinek’in görüşleri öne çıkan görüşlerdendir. Jellinek’in devletin unsurlarına ilişkin ortaya koyduğu çerçeve modern devletin anlaşılması bakımından kabul gören en yaygın görüştür. Jellinek devletin unsurlarını ülke, insan ve egemenlik olarak sıralamaktadır.¹⁴ Günümüz uluslararası hukuk sisteminde de bir devletin varlığından bahsedilmek için bu üç unsurun varlığı aranmaktadır. Teziç’e göre de ülke, insan topluluğu ve siyasi ve hukuki teşkilatlanma, devletin varlığından bahsedilmek adına aranan unsurlardandır.¹⁵ Sınırları, devletin hükmedebileceği alanı kapsayan arazi parçasına ülke denir. Yöneticiler vasıtasıyla kamusal yetkilerin kullanıldığı ve bireylerden oluşan halk topluluğu ise devletin varlığı için aranan ikinci unsurdur. Teziç’in siyasi ve hukuki teşkilatlanmadan kastı

¹¹ Figen Tabanlı, “Thomas Hobbes ve John Locke’un Devletin Kökeni Hakkındaki Görüşleri”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/2 (Kasım 2019), 341-345.

¹² Tabanlı, “Thomas Hobbes ve John Locke’un Devletin Kökeni Hakkındaki Görüşleri”, 332.

¹³ Zabunoğlu, *Devlet Kuramına Giriş*, 30.

¹⁴ Ömer Özkaya, “Egemenlik Kavramının Gelişimi: Klasikten Küresele” *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi* 4/1 (Nisan 2021), 54.

¹⁵ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınları, 2003), 113.

devletin zorlama gücünü elinde bulundurması, devlet içerisindeki diğer siyasal veya sosyal yapılanmalar üzerindeki egemen güç olmasıdır. Bu üç unsurdan herhangi birinin yokluğu halinde devletin varlığından bahsedilmek mümkün değildir.

Öztekin ise bir devletin varlığından bahsedebilmek için:

- Kamusal düzen, adalet ve toplumun iyiliği amaçlaması,
- Sınırları belirli toprak parçasına sahip olması,
- Bahse konu topraklarda yaşayan insan topluluğunun mevcut olması,
- Sınırlar içerisindeki her organizasyon üzerinde otorite tesis edecek bir siyasal düzenin hakim olması,

- Toplumun büyük bir kısmı tarafından desteklenmesi,

unsurlarının bir arada bulunması gerektiğinden bahsetmektedir.¹⁶

Yer verilen örneklerde de görüldüğü üzere birçok teorisyen, devlet sorunsalına, modern devletin varlığına ilişkin ülke, insan, egemenlik şartlarının varlığının aranması gerektiği ön kabulü doğrultusunda cevap aramışlardır.

Modern devlet ve unsurlarını inceleme konusu yapmadan önce konunun bütüncül çerçevesinin korunması adına klasik dönemin kısaca ele alınmasında fayda görülmektedir. Devlet yapıları, var oldukları dönemin sosyal ve politik ikliminin ürünü olarak kabul edilseler de kendinden önceki dönemlerden bağımsız ele alınabilmeleri mümkün değildir. Bu sebeple modern devletin anlaşılması bakımından gelişim aşamalarının ele alınması elzemdir. Modern devletin tarihsel seyir içerisinde gelişimini beş aşamada incelenmek mümkündür.¹⁷ Bu aşamalar şunlardır:

- Haraç alan geleneksel imparatorluklar,
- Feodalizm,
- Zümreler düzeni,
- Mutlakiyetçi devletler,
- Modern ulus devletler.

Mutlakiyetçi devletler ve modern ulus devletler, modern devlet dönemini ifade etmektedir. İlk üç maddede yer alan siyasal yapıları ise geleneksel devlet dönemleri olarak

¹⁶ Ali Öztekin, *Siyaset Bilimi* (Ankara: Siyasal Kitapevi, 2003), 26.

¹⁷ Christopher Pierson, *Modern Devlet*, çev: Dilek Hattatoğlu (İstanbul: Çivi Yazıları, 2000), 71.

sınıflandırmak doğru olacaktır. Bu sıralama devlet kavramının doğuşundan ulus devlete doğru geçişi izah etmektedir. Ancak bu sürecin sadece Batı Avrupa’da gözlemlendiğini belirtmek gerekir. Batı Avrupa’da ulus devletin ortaya çıkışı, 16. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyılın sonunda olgunluğa ulaşan modern çağda gerçekleşmiştir. Bu model daha sonra Doğu toplumları tarafından da benimsenmiştir.¹⁸

1.1. Geleneksel Devlet Yapıları

Geleneksel devlet yapıları; modern öncesi döneme ait, iktidarın ilahî kaynaklı olduğuna inanılan ve meşruiyetini bu bağlamda bulan, hukuk ve etik kurallarının aynı düzlemde ele alındığı, yurttaşlık bilincinin yerleşmediği ve doğal seçkinlik ön kabulüyle hareket edilen bir siyasi yapılanma dönemi olarak kabul edilebilir.

Bu dönemdeki toplum yapısının, siyasal iktidarlı bir mahiyette olduğunun kabulü mümkünse de devlet bu süreçte henüz kurumsal bir kimliğe bürünmemiştir. Haraç alan geleneksel imparatorluklar, feodalizm ve zümreler düzeni bu döneme ilişkin inceleme konusu yapılabilecek üç farklı ve aynı zamanda iç içe geçmiş dönemleri tarif etmektedir.

1.1.1. Haraç Alan Geleneksel İmparatorluklar

İlk aşama olan geleneksel haraç alan imparatorlukların başlangıcı, yükselişi ve çöküşü için kesin tarihler belirlemek zordur. Machiavelli, devlet kavramının kökenini, daha önce dağınık halde yaşayan insanların, artan sayıları nedeniyle bir araya gelerek en güçlü bireyin otoritesine boyun eğdikleri ve birleşik bir cephe oluşturdukları Antik Yunan’a kadar götürmüştür.¹⁹ Machiavelli’nin kökeni itibarıyla Antik Yunan’a kadar götürdüğü devlet modeli geleneksel haraç alan imparatorluklar dönemini de kapsamaktadır. Bu devlet modelinin başlangıcı hakkında net bir söylemde bulunmak mümkün olmasa da bitişi hakkında daha belirgin cümleler kurmak mümkündür. Feodal dönemin Batı Roma’nın çöküşüyle başladığı düşünüldüğünde²⁰, bu imparatorluk modelinin Batı Roma ile birlikte sona erdiğini söylemek isabetli olacaktır.

¹⁸ İbrahim Uğur Erkiş, “Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 13/26 (Aralık 2013), 58.

¹⁹ Mehmet Ali Ağaoğulları vd., *Tanrı Devletinden Kral Devlete* (Ankara: İmge Kitabevi, 1997), 82.

²⁰ Ali Akkaya, “Roma İmparatorluğu’nun Yıkılışının Ardından Batı Avrupa’da Feodalitenin Kuruluşu ve Feodal Yönetimden Mutlak Monarşie Geçişin Fikri ve Ekonomik Temelleri”, *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mayıs 2019), 108.

Held'in belirttiği gibi, haraç alan geleneksel imparatorlukların en belirleyici özelliği sabit sınırlarının olmamasıdır.²¹ Bu devletler belirli bir bölge üzerinde bir miktar kontrol uygulamış olsalar da genellikle idari ya da askeri olarak yönetme kapasitesinden yoksun durumdadır. Bu devletlerin kaynak oluşturma yöntemleri yapılandırılmış bir vergilendirme sisteminden ziyade gasp veya basit zorlama sistemlerine dayanmaktadır.²² Bu dönemde imparatorluk askerleri şehirde yaşayanların refahı amacıyla çoğunlukla imparatorluktan uzak topraklarda küçük ya da büyük ölçekli çatışmalara girerek haraç toplamışlardır. Bu dönem, devletlerin oluşum itibarıyla en ilkel dönemdir ve bu dönemde atılan temeller üstüne katmanlar halinde bir gelişim söz konusudur.

1.1.2. Feodalizm

Devletlerin gelişiminde ikinci aşama feodal devletler dönemidir. Feodal toplum, antik toplumun kalıntılarından ortaya çıkan yeni bir sosyal düzen ve ilerici bir tarihsel aşama olarak ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ortaya çıkan feodal toplum, tarımsal ve kırsal ilişkilerle karakterize edilmiştir. Bu dönemin başlangıcı, Antik Çağ'ın son dönemlerinde Tuna'nın kuzeyinde toplanan Germen topluluklarının neden olduğu antik toplumun parçalanması ve çöküşüyle izah edilebilir.²³ O süreçte Akdeniz ticaretinin gerilemesi de feodal toplumun gelişmesinde rol oynamıştır.²⁴ Veba, demografik gerileme, köylü ayaklanmaları ve yüzyıllar süren savaşlar gibi çeşitli önemli olaylar da feodalizmin gelişimi ve dönüşümünde etkin faktörlerdir.²⁵

Roma İmparatorluğunun son dönemlerinde köylünün alım gücünün azalması, köy ve kent arasındaki ticaretin de azalmasına sebebiyet vermiş, kentli zanaatkarlar pazar bulmakta zorlanmışlar, tarıma dayalı ticaretle uğraşan işletme sahipleri de ekonomik anlamda zorluklar yaşamıştır. Roma'nın genel ekonomik yapısını sekteye uğratan bu gelişmeler, kölelerin ihtiyaçlarının üretim dönemleri dışında da karşılanması gerektiği ile birlikte düşünüldüğünde katlanılması olanaksız bir hal almış ve neticesinde köle sahipleri kölelerine belirli haklar tanımak ve onları azat etmek durumunda kalmışlardır. Köleler azat edilmiş olsalar da tam anlamıyla özgür olduklarını ifade edebilmek mümkün değildir. Kölelerin tam anlamıyla azat

²¹ Erkiş, "Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine", 58.

²² Pierson, *Modern Devlet*, 70.

²³ Köktürk, "Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı", 79.

²⁴ Köktürk, "Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı", 79.

²⁵ Ellen Meiksins Wood, *Yurttaşlardan Lordlara*, çev: Oya Köymen (İstanbul: Yordam Kitap, 2017), 25.

edilmesi demek toprak sahiplerinin topraklarını işleme imkânlarını da elinden alacağından kölelere toprakları terk etmeme şartıyla azatlık hakkı tanınmıştır. Dolayısıyla toprağı işleyerek geçimini sağlayan ve kullanım karşılığında birtakım ücretler ödemek zorunda kalan feodal ekonominin ana üretici omurgasını oluşturan yeni bir sınıf doğmuştur. Feodal sistemin doğuşuna etki eden mezkûr tarihi olguların meydana getirdiği sistem kölelere tam anlamıyla özgürlük tanımamakta aksine başka şart ve koşullarda kölelerin yeni tarz egemenlerin buyruğu altına girmesine sebep olmuştur. Bu haliyle anılan sistemin mülkiyet hukukunun köleci düzene göre daha ileri bir aşamasını oluşturduğunu ifade etmek mümkündür. Bu ileri aşamanın temel aktörleri mülkiyet hakkına sahip toprak derebeyleri ile mülkiyet hakları sınırlanmış, kol gücünü oluşturan köylü sınıfıdır.²⁶

Öte yandan kent ve köyler arasındaki ticaretin azalması köylüleri mal temininden mal üretimine sevk eden itici bir güç oluşturmıştır. Bu durum merkeze dayalı ekonomiden bağımsız yerel ekonomilerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Belirtilen şartlara bağlı olarak ortaya çıkan feodalite, Roma İmparatorluğu'nun Cermen istilaları karşısında gerilediği ve bireylere belirli güvenceler sunma konusunda yetersiz kaldığı tarihsel bir dönemin ürünüdür. Roma İmparatorluğu yerine kurulan Cermen krallıkları Roma gibi merkezi bir yapı tesis edememiş ve oluşan otorite boşluğuyla yerel ekonomiye sahip birçok feodal beylik doğmuştur.²⁷

Ortaçağ boyunca feodalizm olarak bilinen bu sistem soylular, rahipler, köylüler ve serflerden oluşan hiyerarşik bir yapı üzerinden şekillenmiştir. Feodalizmin arkasındaki temel ilke, lordlar ve vasallar arasında kurulan kişisel bağlarda yatmaktadır. Anderson'a göre feodalizm, kırsal varoluşu, parçalı egemenlik, bireysel güç ve mülkiyete dayanan ikincil mali sistemler içeren aristokratik bir ideoloji ile karakterize etmektedir.²⁸ Bir diğer deyişle, yasal otorite ve özel yargı ayrıcalıkları tekeline elinde bulunduran soylu bir sosyal sınıf tarafından halka yasal hizmet ve askeri savunma sağlanmasını içeren sistem feodalizm olarak tanımlanmaktadır. Feodalizm, kendine has toplum tipolojisi ve özgü üretim tarzı olan yeni bir tarihi sistemi beraberinde getirmiştir. Bu haliyle feodalizm, toprağa dayalı mülkiyeti içeren

²⁶ Pınar Ülgen, “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, *Mukaddime* 1/1 (Ocak 2010), 3-4.

²⁷ Ebru Erez, *Feodal Sistemin Sosyal Hayat Üzerindeki Etkisi* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 74.

²⁸ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler; Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev: İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2017), 75.

yönetim ve toplum yapısı ve bu çerçevede şekillenen bir ekonomik rejim olarak tanımlanabilir.

Feodal sistemde sadece üretim araçları değil aynı zamanda askeri güç de soylular arasında paylaşılan bir unsur olmuştur. Krallar merkezi bir ordu kurmak ve iyi donanımlı askerler yetiştirmek için soylulara bel bağlamışlardır. Donanımlı orduların meydana getirilmesi belirli maliyetler içerdiğinden bu ihtiyaca soylu sınıf karşılık vermiştir. Kralın mutlak egemen olmasının önüne geçen bu askeri sistem, soyluların krala karşı bağımsızlıklarını korumaya ve onun otoritesini sınırlandırmaya çalıştıkları bir yapı olarak kabul görmektedir.²⁹

Feodalizmin parçalı güç dinamikleri arasında soylular ve krallar dışında Orta Çağ'ın en nüfuzlu sayılabilecek sınıfı ruhban sınıfıdır.³⁰ Kilise, feodalizmin şekillenmesinde etkin bir rol oynamıştır. Eğitimden, vergilerin toplanmasına kadar birçok toplumsal meselede söz sahibi olacak kadar güce erişen Kilise, yine bu dönemde kralın papaya bağlı olmasını ve talimatları doğrultusunda hüküm verilmesi gerektiğini savunmaktadır.³¹ Elde bulundurduğu bu güç sayesinde geniş topraklara sahip olan Kilise, zamanla adeta soylular gibi feodal sistemin birer parçasına dönüşmüştür.

Üretim ilişkilerindeki bozulmaya ve feodal beylerin ekonomik güç üzerinden hakimiyetini yitirmesine paralel olarak Kilise ve soylularda zayıflama emareleri baş göstermiştir. Kilise ve krallar arasında din ve dünya işlerine yönelik yaşanan gerilimler Kilise'nin otoritesini zayıflatmıştır. Feodal sistemde hukuki korumanın ve ticari imkânların yetersiz olması dolayısıyla gelişim imkânı bulamayan burjuva sınıfı da bu dönemde feodal beyler ve Kilise'ye karşı kralın yanında yer almıştır.³² Yaşanan gelişmeler doğrultusunda Kilise'nin merkezi yapısı sona ermiş ve krala boyun eğen yerel kiliseler varlık göstermiştir. Kilise'nin otoritesinin sarsıldığı dönem paralelinde coğrafi keşiflerin varlığıyla o zamana değin örneği olmayan ölçüde maddi kazanım elde eden tacir sınıfı etkinlik kazanmıştır. Yeni bir tacir sınıfının ticari alanda etkinlik göstermesi, feodal beylerin zayıflamasına neden olmuştur. Kilise'nin karşısında güç elde eden krallar, feodal beyler karşısında da avantajlı konuma

²⁹ Hakan Özdemir, "Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (Haziran 2012), 41.

³⁰ Erez, *Feodal Sistemin Sosyal Hayat Üzerindeki Etkisi*, 32.

³¹ Ramazan Kılıç vd., "Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ ve Reform Hareketi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30 (Haziran 2015), 183.

³² Özdemir, "Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk", 43.

geçmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler muvacehesinde Avrupalı krallar, elde edilen vergilerle merkezi ordular tesis edebilmiş ve feodal beylere yönelik denetim imkânı kazanmışlardır. Bu dönemde krallar her ne kadar avantaj elde etmiş olsalar da feodal beylerin tamamen yok olması mümkün olmamıştır.

1.1.3. Zümreler Düzeni

Devletlerin gelişiminde üçüncü aşama Zümreler Düzeni “Standestaat”dir.³³ Almandada “Standestaat” olarak bilinen sınıf devleti kavramı, ilk olarak 13. yüzyılda feodalizmin yerini almak üzere varlık gösteren ancak aynı zamanda feodalizmin içerisinde değerlendirilebilecek bir dönem olarak da kabul edilebilir.³⁴ Belirli bölgelerde hırslı ve başarılı yöneticiler toplumun farklı kesimleriyle yeni siyasi ilişkiler kurarak bu devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Feodal dönemin belirleyici iki aktörü olan lord-vasal ilişkisine yeni bir siyasal aktörün dâhil olmasıyla zümreler kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde şehirlerde bireysel hareket eden insan toplulukları müşterek hareket ederek yeni merkezler oluşturmaya başlamışlardır.³⁵

Bu yeni ilişkiler, çeşitli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişikliklerden biri, yöneticilerin mülk içindeki feodal konumlarını terk etmeleri ve bunun yerine kutsal törenler aracılığıyla kendilerine bahşedilen daha prestijli bir unvan altında yasal ayrıcalıklar elde etmeleridir.³⁶ Kral, gücünü ilahi meşruiyet yoluyla meşrulaştırmaya başlamıştır. Bir başka değişiklik de feodal ilişkilerde bulunan kişisel bağlantıların yerini alan hükümdar-zümre ilişkilerinin ortaya çıkması olmuştur.³⁷ Hükümdara karşı muhalefet artık bireyler tarafından değil, çeşitli zümreler tarafından temsil edilmektedir. Muhalefetin bu şekilde kişisizleşmesi, daha nesnel ve daha az öznel hale gelmesi anlamına gelmektedir. Bu şekilde gelişen gruplar arasında yerel aristokratik hizipler, şehirler, kilise-din adamları yapıları ve ticari topluluklar yer almaktadır. Diğer bir deyişle, gelişen zümreler, bölge insanı arasında asil unvanlara sahip kişiler, kasaba sakinleri, kilise tarafından yönetilen kolektif beden ve belirli bir meslek veya beceride çalışanlar olarak sayılabilir.³⁸

³³ Erkiş, “Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”, 59.

³⁴ İsmail Mansur Özdemir, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Sosyal Devlet ve Sosyal Hizmetler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 26.

³⁵ Erkiş, “Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”, 59.

³⁶ Mehmet Şerif Olcaş, *Machiavelli ve Nizamü’l Mülk’ün Yönetim Anlayışları* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 51.

³⁷ Özdemir, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Sosyal Devlet ve Sosyal Hizmetler*, 27.

³⁸ Olcaş, *Machiavelli ve Nizamü’l Mülk’ün Yönetim Anlayışları*, 51-52.

Zümre devleti açısından en önemli sayılabilecek husus, yönetici ile çeşitli zümreler arasında güç paylaşımının gerekliliğidir. Bu gereklilik vatan, ülke gibi modern devlet açısından önem arz eden kavramlarının şekillenmesinde rol oynamıştır.³⁹ Öte yandan bu dönemde emir vermek ve emirleri cebren uygulamak şeklindeki temel ilişki modeli yerini resmi belgeler, yetkili makamlar, alınan kararlara itiraz mercilerinin oluşması, meclis divanı gibi hukuki alt yapısı bulunan yapı ve ilişkiler sarmalına bırakmıştır.⁴⁰

Bu dönemde zümreler ülkeyi temsil ettiklerini iddia ederken, yöneticinin yetkisi belirli gelenekleri desteklemek ve ülkenin çıkarlarına hizmet etmekle sınırlı olarak ele alınmıştır. Yöneticilerin karar verdiği esnada zümre çıkarlarını da gözetmesi gerektiği bu dönemde “ülke çıkarları” terimi, zümreler ve temsil ettikleri bireyler olarak anlaşılmıştır.⁴¹ Zümre devleti, modern devletin gelişiminde önemli bir eşik olsa da ele alındığı üzere mutlakiyetçi bir yönetim anlayışından bu dönemde bahsedebilmek mümkün değildir.

2. Modern Devlet

Modern devlet, orta çağın sonları ile yeni çağın başlarında Avrupa’daki sosyal ve siyasi gelişmelere bağlı olarak Avrupa’da feodalitenin zayıflatılması ve kilisenin etkinliğinin azalmasıyla ortaya çıkan siyasi modeli ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.⁴² Bu yeni devlet modelini kendisinden önceki geleneksel devlet yapılarından ayıran esaslı unsur iktidarın meşruiyet kaynağına yaklaşımındaki farklılıktır. Modern devlet öncesi geleneksel yapılarda iktidarın ilahi kaynaklı olduğuna inanılırken modern dönemde devletin meşruiyet kaynağını topluma dayandıran bir anlayış benimsenmiştir.⁴³ İlahi kaynaklı kutsal öğretiler etrafında şekillenen geleneksel anlayışın aksine modernite, kutsal dışı bir dünya vadeden Batı’ya has örgütlenme modelidir. Bir başka deyişle, modern devlet öncesi süreçte iktidarın ilahî kaynaklı olduğu bir anlayış hakim iken, modern devlet ile siyasi iktidar dünyevi bir mahiyete bürünmüştür.

³⁹ Olcaş, *Machiavelli ve Nizamü'l Mülk'ün Yönetim Anlayışları*, 52.

⁴⁰ Erkiş, “Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”, 59.

⁴¹ Olcaş, *Machiavelli ve Nizamü'l Mülk'ün Yönetim Anlayışları*, 52.

⁴² M.Nazan Arslanel vd., “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/2 (Mayıs 2011), 2.

⁴³ Arslanel vd., “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, 2.

Geleneksel anlayıştan moderniteye geçiş sürecini Avrupa’da yaşanan Rönesans ve Reform hareketlerinden bağımsız düşünebilmek mümkün değildir. Klasik döneme has birtakım tartışılmaz değer yargılarının Rönesans ve Reform süreçlerinin ardından tartışmaya açık hale gelmesi beraberinde meşruiyet krizlerini getirmiş, yaşanan krizler sosyal ayrışmalara neden olmuştur. Yaşanan bu ayrışmalar epistemolojik, ekonomik, politik ve kültürel açılardan birtakım neticeler doğurmuştur. Toplumda varlık ve inanç ölçülerine dair seküler bir anlayış belirmiş, rasyonel bakış açısı hakim kılınmıştır.⁴⁴ Bu bakış açısı toplumun kültürel yaşantısını da etkilemiş, din dışı sosyal yaşantı tercih edilir hale gelmiştir. Kapitalizm ve kapitalizmin politik formasyonu olan ve meşruiyetini halka dayandıran demokrasi⁴⁵ gibi kavramlar bu dönemde işler kılınmıştır.

Modern öncesi devlet yapıları, yönetici sınıfların devlet üzerindeki hakimiyeti, ekonomik ve siyasi alanlar arasında farklılaşmanın olmaması, yaygın sınıf çatışmaları, cezalandırma aracı olarak şiddet ve zor kullanımı ve devlet, vatandaş ilişkilerinin cebre dayalı vergilendirme yoluyla şekillendirilmesi ile karakterize edilmiştir.⁴⁶ Modern devlet dönemi ise eşitlikçi söylemler içeren modern yurttaşlık kavramının geliştiği ve rasyonel çerçevede kamu kurumlarının şekillendiği bir dönemi işaret etmektedir. Poggi, bu ayrım çerçevesinde modern devletin özelliklerini şu şekilde özetlemektedir:

- Modern devlet, kendiliğinden değil, kasıtlı ve insan yapımı bir kurumdur. Bu nedenle, meşruiyetini sürdürmek için belirli hedefleri ve sorumlulukları bulunmaktadır.
- Modern devlet işlevsel bir kesinlik içinde çalışır, yani toplumsal yaşamın tüm yönlerini kontrol etmeye ya da kuşatmaya çalışmamaktadır.
- Yunan devletlerinin aksine, modern devlet toplumla özdeş değildir. Vatandaşlar belirli siyasi yetki ve görevlere sahiptir ve bu sınırlar dahilinde hareket etmektedirler. Vatandaşlık soyut bir kavramdır ve devlet vatandaşlarından topladığı vergiler aracılığıyla refah ve güvenlik gibi hizmetler sağlamaktadır.

⁴⁴ Murat Baran, “Avrupa’da Gelişen Modernlik ve Modernleşme Anlayışları ve Bu Anlayışların Türkiye’ye Yansımalarına Tarihi Sosyolojik Açıdan Bir Bakış”, *Turkish Studies* 8/11 (Aralık 2013), 60.

⁴⁵ Nihat Bulut, “Kapitalizm-Demokrasi İlişkisi (Demokrasinin Ekonomik Temelleri Üzerine Bir İnceleme)”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/2 (Haziran 2003), 70.

⁴⁶ Yüksel Taşkın (ed.), *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 4.

- Günümüz ulusu sofistike ve yapılandırılmış bir örgütlenme sistemine sahiptir. Yine de bu karmaşık çerçeve içinde bir tutarlılık duygusu bulunmaktadır. Daha basit bir ifadeyle, düzensiz bir şekilde işleyen gelişigüzel bir düzenleme değildir.⁴⁷

Poggi tarafından modern devlete ilişkin ele alınan hususlar, modern devletin geleneksel devlet yapılarından farklılaşan yönlerine işaret etmektedir. Poggi'nin açıklamalarında dikkat çeken ilk husus, modern devleti yönetim üzerinden tanımlaması ve kurumsal yapısını öne çıkaran bir çerçevede ayırım yoluna gitmiş olmasıdır. Hakikaten de kesin ayrımlar yapmak mümkün olmasa bile modern devlet döneminin başlaması ile etik kurallarının yerini hukuk sistematiğine bıraktığına şahit olunmaktadır. Geleneksel dönemde hukuk ve etik her ikisi de ilahi kaynaklı olduğundan birbirinin tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Rasyonel bakış açısının hakim kılındığı modern dönemde etik ve hukuk arasındaki bağlar zayıflamıştır. Geleneksel dönemde yönetim, doğal seçkinlik ön kabulüyle kendisine meşruiyet zemini bulurken, modern dönemde eşitlik temelinde yurttaş kavramı öne çıkmıştır. Devletin meşruiyet kaynağına yönelik yaşanan anlayış farklılığı etik ve hukuk arasındaki ayrımı zorunlu hale getirmiştir. Bu değişim, hukuk literatüründe “*statü hukuku*”ndan “*sözleşme hukuku*”na geçiş anlamına gelmektedir.⁴⁸

Sözleşme hukukunun hakim kılınmasıyla birlikte insanlar tebaa olarak değil eşit birey ve yurttaşlar olarak kabul görmüşlerdir. İnsanların eşit yurttaşlar olarak kabul gördüğü modern siyasal yapılanma yalnızca üstünleri değil herkesi temsil etmektedir. Çünkü sosyal ve politik bir çerçevede modern devleti oluşturanlar bahse konu yurttaşların bizzat kendileridir. Modern devlet, belirli bir din veya ahlak kurallarını temel almaksızın herkesin eşit olduğu varsayımıyla rasyonel, pozitif hukuk kurallarını uygulamayı ilke edinir ve bu yöntemle doğal hukuk ilkelerine dayalı rasyonel toplum yapısı amaçlar.⁴⁹

Genel çerçevesi aktarılmaya çalışılan modern devlet formunun hayat bulduğu ilk dönem mutlak monarşiler dönemidir. Bu bağlamda modern devletin mutlakiyetçi dönem ile başladığını ifade etmek mümkündür. Mutlakiyetçi dönem 16. yüzyılda ortaya çıkan ve 17. yüzyıla damgasını vuran bir süreci kapsamakla birlikte 18. yüzyılda etkisini gösteren sosyo-kültürel

⁴⁷ Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev: Şule Kut, Binnaz Toprak (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 116-122.

⁴⁸ Neşet Toku, “Klasik ve Modern Devlet”, www.nesettoku.com.tr (Erişim 12 Kasım 2023).

⁴⁹ Toku, “Klasik ve Modern Devlet”.

gelişmeler çerçevesinde yerini modern devletin ikinci aşaması olan ulus devletlere bırakmıştır. Bir başka deyişle, 16. yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan ve varlığını günümüze kadar sürdüren modern devletin varlık safhaları iki temel başlık altında incelenebilir. Bunlar mutlakiyetçi ve ulus devlet modelleridir.

2.1. Mutlakiyetçi Dönem

Zümreler düzeninden modern devlet anlayışının ilk dönemi olan mutlakiyetçi devlet anlayışına geçiş birçok farklı gelişmenin ortak eseridir. Monarkların, lordlar ve kiliseye karşı sürdürdüğü mücadelenin derinleşmesi, vergi düzeninden kaynaklanan gerekçelerle köylülerin sıklıkla isyana kalkışmaları, bazı şehirlerin finansal merkezler haline gelmesi ve bu şehirlerin korunabilmesi adına donanımlı merkezi iktidarlara ihtiyaç duyulması, Katoliklerin karşısında Protestan akımının Avrupa'nın bir kısmını etkisi altına alması, hümanizm ile karakterize edilen Rönesans hareketlerinin etkisiyle siyasi fikirlere karşı ilginin artması, bilgi ve belgelerin kayıt altına alınması ve çoğaltılmasını sağlayan matbaanın icadı, pusulanın kullanılmaya başlaması, barutun kullanımına bağlı olacak şekilde askeri alandaki değişim ve gelişimler gibi birçok siyasal, teknolojik, ekonomik ve kültürel faktör mutlakiyetçi döneme geçişte etkili olmuştur.

Avrupa'da modern devletin ilerlemesi ve ulusal ekonomilerin büyümesi iki aşamalı bir süreç olarak algılanmaktadır. İlk olarak, bağımsız şehirlerin gerilemesi ve kilisenin ikame bir kentsel merkez olarak öneminin azalması nedeniyle Rönesans devletin etkili bir şekilde sağlamlaştırılması söz konusudur. Sonraki adımda ise savurgan ve tutarsız davranışlar sergileyen yöneticilere karşı bir isyan başlamış ve merkezi monarşiler içinde daha mantıklı idari ve mali çerçeve geliştirilmiştir.⁵⁰

Mutlakiyetçi anlayışa geçilen süreçte, ihracatı en üst düzeye çıkararak ithalatı en aza indirmek üzere tasarlanmış ekonomik model, feodal ekonomik düzenden kapitalist ekonomik düzene geçiş ve neticesinde ticaretin yükselişi feodal beylerin ekonomik durumu üzerinde menfi neticeler doğurmuştur.⁵¹ Altın ve gümüş bolluğu paranın değerini düşürmüş ve bu durum toprak sahibi aristokrasinin parasal gelirinde önemli bir düşüşe neden olmuştur. Nihai olarak feodal beylerin hem kralla hem de burjuvaziyle olan ilişkileri zayıflamış ve onları hükümdara

⁵⁰ Robert J. Holton, *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, çev: Ruşen Keleş (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 137.

⁵¹ Cem Kotan, "Modern Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Nisan 2016), 12.

bağımlı hale getirmiştir. Askeri faaliyetlerini bilgi ve beceriden ziyade kaba kuvvete, basit savaş yöntemlerine ve basit silahlara dayandıran feodal beyler bu dönemde askeri önemlerini ve siyasi güçlerini yavaş yavaş kaybetmişlerdir. Bu feodal temelli askeri sistem, değişen uluslararası manzara ve savaş alanındaki ilerlemeler için uygun değildir. Yeni koşullar, hükümdar tarafından finanse edilen profesyonel bir ordunun kurulmasını zaruri kılmıştır. Bu dönüşümler, soyluların önceki siyasi manevra kabiliyetlerini sürdürmelerini imkânsız hale getirmiştir. Sonuç olarak, yerel hükümetlerin ve grupların siyasi gücü ortadan kaldırılarak tüm otorite imparatorun kontrolü altında birleştirilmiştir.⁵²

1629 yılında, 13. Louis'nin efendisi Kardinal Richelieu, 14. Louis'ye mutlak bir devlet anlayışıyla nasıl etkili bir yönetim politikası belirleyebileceği noktasında rehberlik etmiş ve yazısında kraliyet politikalarının netleştirilmesinin önemini vurgulayarak bu amaca ulaşmak için önerilerini özetlemiştir.⁵³ Bu kapsamda yapılan önerilerden biri, hakimiyet arayışlarında kaçınılmaz olarak ülkenin çıkarlarına karşı çıkacak olan hiziplerin sayısını azaltmak ve yetkilerini sınırlamaktır. Ayrıca, statüleri veya nüfuzları ne olursa olsun tüm bireylerin Kral'a sarsılmaz bir itaat göstermesi gerektiği de öneriler kapsamında vurgulanmıştır.

Mutlakiyetçi devlet anlayışına giden süreçte fikri ve siyasal altyapı hazır olmakla birlikte yaşanan bu gelişmelerin uluslararası sistemde karşılık bulması 1648'de imzalanan Westphalia Barış Antlaşması ile olmuştur. Westphalia Barış Antlaşması mutlakiyetçi devlet anlayışının belirginleşmesinde asırlardır biriken fikri altyapının neticesidir. Bu bağlamda ulus devletin kuruluşunu mutlakiyetçi dönemle ilişkilendiren tarihçiler açısından Westphalia Barış Antlaşması önemli bir dönüm noktasıdır.

Katı tutumları sebebiyle gelişime kapalı bir tavır sergileyen ve Hristiyanlığı kurumsal çerçevede simgeleyen Katolik kilisesi bu dönemde hedef haline gelmiştir. Almanya'da Martin Luther, Fransa'da Jean Calvin ve İsviçre'de Huldrych Zwingli gibi reformistler Katolik kilisesinin kurumsal iktidarını sonlandırmayı amaçlayan harekete liderlik etmişlerdir. Katoliklere karşı ilk önemli hamle Luther'in Kilise tarafından endüljans satılmasına yönelik kaleme aldığı eleştirel metni matbaa aracılığıyla İmparatorluk sınırları içerisindeki birçok alana dağıtması ile başlamıştır. Luther'in bahse konu bildirisi ile başlayan gerilim kısa sürede geniş

⁵² Poggi, *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*, 81.

⁵³ Poggi, *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*, 81-87.

bir alana yayılmış ve Avrupa’da dini temelli başlayan savaş siyasi bir zemine taşınmıştır.⁵⁴

Bahse konu atmosfer içerisinde Luther’in başlattığı reform hareketinin birçok Alman prens tarafından kabul edilmesiyle birlikte Avrupa’da kilise-devlet ayrışmasının neticesi olarak kabul edilen Otuz Yıl Savaşları yaşanmıştır. Uzun sürmesi, farklı motivasyonlara sahip birçok siyasal unsurun dahil olması gibi gerekçelerle tarihin en karmaşık çatışmalarından kabul edilen⁵⁵ Otuz Yıl Savaşları, 1618’de başlamış ve 1648’de imzalanan Westphalia Barış Antlaşması ile sona ermiştir.⁵⁶ Otuz Yıl Savaşları, Avrupa’da yaşanan Protestan-Katolik geriliminin hızla arttığı bir dönemde koyu bir Katolik olan Habsburg İmparatoru II. Ferdinand’ın tahta çıkışı ile başlamıştır. II. Ferdinand’ın tahta çıkışı özellikle o dönemde taraftar sayısı hızla artan Calvinistler’in tepkisine yol açmıştır. Savaşın fitilini ateşleyen hadise ise II. Ferdinand’ın Protestanlarla anlaşmak üzere gönderdiği elçilerin öldürülmesi olmuştur.⁵⁷ Savaşın başlamasıyla birlikte Protestan prenslikler birlikte hareket etme kararı almış ve Almanların hüküm sürdüğü alanda büyük bir güç okuması yaşanmıştır. Savaş, başlangıçta Katoliklerin üstünlüğü ile başlamış ancak Danimarka, İsveç ve Habsburgları ezeli rakip olarak gören Katolik Fransa’nın da Protestanlardan yana savaşa dahil olmasıyla dengeler değişmiştir. Yaklaşık otuz yıl boyunca devam eden savaşta taraflardan birinin mutlak üstünlük kuramaması her iki cepheyi birden yıpratmış ve neticesinde taraflar barış antlaşması imzalamaya razı olmuştur. Westphalia Barışı, Münster ve Osnabrück’te imzalanan iki farklı anlaşmaya verilen genel isimdir. Bahse konu antlaşmaların taraflarından biri Kutsal Roma İmparatorluğu İmparatorudur. Katolik Fransa ve Proteston İsveç krallıkları bir araya gelmeyi reddettiklerinden antlaşmayı ayrı ayrı imzalamayı tercih etmişlerdir.⁵⁸

Antlaşma neticesinde Prusya bazı Alman topraklarına sahip olmuş, Hollanda ve İsviçre ise Habsburg egemenliğinden çıkarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁵⁹ Antlaşma ile Avrupa’da birçok bağımsız devlet doğmuş ve bu durum devletlerarası denge bağlamında

⁵⁴ Yaşar Salihpaşaoğlu vd., “Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15/1 (Nisan 2020), 194.

⁵⁵ Salihpaşaoğlu vd., “Bir Modern Devlet Ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”, 199.

⁵⁶ Kemal Çiftçi, “Westphalia-Sistemi”ne Karşı “Millet-Sistemi” Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası’nda “Uluslararası Siyaset”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 10/19 (Aralık 2018), 686.

⁵⁷ Salihpaşaoğlu vd., “Bir Modern Devlet Ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”, 199.

⁵⁸ Çiftçi, “Westphalia-Sistemi”ne Karşı “Millet-Sistemi” Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası’nda “Uluslararası Siyaset”, 690.

⁵⁹ Salihpaşaoğlu vd., “Bir Modern Devlet Ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”, 201.

çağdaş uluslararası ilişkilere zemin hazırlamıştır.⁶⁰ Öte yandan antlaşma öncesi sürdürülen barış görüşmelerine Kilise davet edilmemiş, Avrupa’da dine dayalı büyük savaşların sonuncusu Otuz Yıl Savaşları olmuştur.⁶¹ Bu durum Avrupa’nın modern dönemde benimseyeceği seküler anlayışın işaretçisi olması bakımından önemlidir.

Sonuç olarak Otuz Yıl Savaşlarının ardından teritoryal açıdan kendi hükümlerlik alanlarında hür bir şekilde hareket etmeyi ve belirlenen coğrafi sınırlara saygılı davranmayı kabul eden prenslikler modern devlet ve dolayısıyla ulus devlet sisteminin temellerini atmışlardır. Bu antlaşma, egemen devletlerin, ikili ilişkilerini düzenleyen herhangi bir üst otorite olmaksızın, kendi yetki alanları içindeki diğer egemen devletlerin varlığını kabul ettiği yeni bir küresel düzenin oluşturulmasına işaret etmiştir. İktidarın merkezi tek bir güçte toplanması neticesinde ortaya çıkan yetki temerküzü⁶² ile krallar mutlak, tek, bölünmez bir iktidar anlayışının temsilcisi olmuşlardır.

Bu dönemde şiddet kullanma tekeli merkezileştiren, toprak ve otorite arasında kurduğu bağla kendi coğrafyasındaki etkinliğini özerkleştiren, sistematik bir vergi altyapısı inşa ederek egemenliğini perçinleyen ve kurduğu modern uluslararası ilişkilerle devlet egemenliğini önceleyen mutlakiyetçi devlet modeli ortaya çıkmıştır. Egemenlik kavramının siyasi pratikler açısından uluslararası karşılık bulması bu anlaşma neticesinde yaşanan gelişmelerin neticesidir. Held tarafından “*Westphalian Model*”⁶³ olarak adlandırılan bu dönem şu şekilde özetlenebilir:

- Dünya, herhangi bir üst otorite tanımayan egemen devletlerden oluşmaktadır.
 - Tek tek devletler, güç rekabetinin dinamiklerinden etkilenen yasama süreçleri, uyuşmazlıkların çözümü ve kanunların uygulanması üzerinde kontrol sahibidir.
 - Devletlerarasındaki anlaşmazlıklar genellikle güç kullanımı yoluyla çözülmektedir.
- Bu dönemde hakim olan ilke, uluslararası yasal haklar için asgari koruma ile etkin güçtür.

⁶⁰ Merve Suna Özel Özcan, “Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 56.

⁶¹ Salihpaşaoğlu vd., “Bir Modern Devlet Ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”, 206.

⁶² Adnan Küçük, “Egemenlik (Hakimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 6 (Ocak 2016), 312.

⁶³ Erkiş, “Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”, 62.

- Sınır ihlali ve bunun sonucunda haksız fiillerden doğan sorumluluk meselesi yalnızca ilgili devletleri ilgilendiren bir konudur. Bu konuda uluslararası hukuk kapsamında tanınmış ortak menfaatler bulunmamaktadır.

- Uluslararası hukukun amacı, bir arada yaşamaya yönelik temel ilkeleri ortaya koymaktır. Devletler ve uluslar arasında kalıcı ilişkiler kurulması ancak askeri hedefleri kolaylaştırdığı ölçüde önemlidir.

- Devletlerin özerkliğinin önündeki engellerin azaltılması ortak bir hedeftir.

Görüldüğü üzere Westphalia Sözleşmesi, neticeleri itibarıyla uluslararası ilişkilerin temeli sayılabilecek ve etkisini günümüze kadar sürdüren birtakım temel prensiplerin ortaya konulduğu sözleşmedir. Sözleşme ekseninde yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan Westphalian Devletler Sistemi ile birlikte uluslararası sistem Avrupa'nın dışına taşan yeni bir yapılanmanın içerisine girmiştir. Doktrinel bazda da sürdürülen çalışmalarda, uluslararası ilişkilere dair üretilen birçok kuramsal okumanın Westphalian Devletler Sistemi esas alınarak yapıldığı görülmektedir.

Westphalian Devletler Sistemi'nin neticeleri itibarıyla ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan biri de egemenlikle olan ilişkisi bağlamında sınır kavramıdır.⁶⁴ Sınırların belli olması, devletlerin egemenlik alanını belirlemiş ve sınırların içerisinde kalanların birbirlerine olan aidiyet duygusunu artırmıştır.⁶⁵ Westphalian modelin ardından yaşanan savaşların birçoğu sınırlara yönelik müdahalelerden kaynaklanmıştır. Günümüzde de yaşanan uluslararası krizlerin birçoğu sınır hatlarında yaşanan gerilimlerden kaynaklanmaktadır. Şahin'in aktarımına göre Ken Booth bu durumu "*Sınırlar önemlidir ve bazen hayat memat meselesidir.*"⁶⁶ sözleriyle ifade etmektedir.

Ele alınan gelişmeler çerçevesinde modern ulus devlet anlayışının temel dinamikleri olarak kabul edilebilecek: düzenli ordu, alınan kararları kayıt altında bulunduran merkezi bürokrasi, sistematik ve devletin tamamına yaygınlaştırılan vergilendirme rejimi, yurtdışındaki elçilikler vasıtasıyla sürdürülen etkin diplomasi, ticari kalkınmaları teşvik edecek devlet

⁶⁴ Özel Özcan, "Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi", 56.

⁶⁵ Özel Özcan, "Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi", 56.

⁶⁶ Çiftçi, "Westphalia-Sistemi"ne Karşı "Millet-Sistemi" Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası'nda "Uluslararası Siyaset", 688.

politikalarının bu dönemde işlerlik kazandığı ve modern ulus devletlerin altyapısının bu dönemde atıldığı ifade edilebilir.

2.2. Modern Ulus Devlet

Mutlak monarşiler dönemi, 1789 Fransız İhtilali'ne kadar süregelmiştir. Fransız İhtilali ile başlayan ve günümüze kadar devam eden dönem ise modern devletin ikinci safhası olarak kabul edilebilir. Modern devlet formunun ikinci safhası olarak kabul edilen ulus devletler, bu haliyle devletlerin gelişim aşamasında günümüze kadar devam eden yeni bir siyasi örgütlenme modelini temsil etmektedir.

Modernleşme, sanayileşme ve uluslaşma süreçleri çeşitli bölgelerde farklı şekillerde etkileşime girerek farklı ulusların oluşmasına yol açmıştır. Yeni bir düzenin kurulması, bir topluluk (ulus) içinde eşit üyelik fikrini vurgulayan geniş bir halk desteği gerektirmektedir. Halk egemenliği ilkesinin yanı sıra “milliyetçilik” kavramı bu dönemde ortaya çıkmıştır. Tanilli, 1814'ten bu yana Avrupa'nın, ulus ve devletin bütünleşmesinin elzem hale geldiği güçlü bir harekete tanıklık ettiğini savunmaktadır.⁶⁷ İmparatorluklar 19. yüzyılın sonlarında parçalanmaya başladıkça, devletler giderek ulus devlet modelinde şekillenmiştir. Bu dönemde, bireyler arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve kolektif varlıklarından uyumlu bir toplum oluşturmak için ulus devlet yapısı yaygın kabul görmüştür.

Bu yeni siyasi örgütlenme biçimi ile bir zamanlar kralların elinde bulunan iktidar topluma devredilmiştir. Artık iktidar, kilise veya hanedana değil halkın kendisine aittir. Bu yeni çerçevede, ulusun kendisi otoritenin bizzatı meşru kaynağı haline gelmiştir. Bu şekilde oluşan ulus devleti Bottomore şu şekilde açıklamaktadır:

*“Başta Batı Avrupa ile Kuzey Amerika’da olmak üzere ulus devletlerin ortaya çıkışı iki ana koşula dayanmaktaydı; birincisi, mutlak monarkların 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar gerçekleştirdikleri, modern merkezi yönetimin gelişimi, diğeri ise belli bir toprak parçasının üzerinde yaşayan, kendini farklı bir etnik ve kültürel karaktere sahip gören ve hanedan yönetiminin yerine halk egemenliğini kurmak için savaşım veren bir toplumsal küme için kendi kaderini kendisinin belirlemesi siyasal fikrini ele geçiren milliyetçiliğin doğuşuydu.”*⁶⁸

⁶⁷ Kenan Şahin, *Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa Birliği* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019), 83.

⁶⁸ Nevzat Güldiken, “Ulus, Ulus-Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7/2 (2006), 157.

Lipset ve Rokkan ise ulus devletin doğuşunu anlamak için farklı bir çerçeve önererek toplumu iki ana eksene ayırmışlardır.⁶⁹ Bu eksenler, “merkez-çevre” eksenini ve “işlevsel” eksenidir. Düşünürler, toplumun kutuplaştığını ve siyasi duruşun bu karşıt güçler aracılığıyla benimsendiği fikrini savunmuşlardır. Bununla birlikte, merkezin izole olmadığını, bunun yerine çevresel unsurlarla bağlantılarını sürdürdüğünü belirtmek de ana fikrin anlaşılması bakımından önemlidir. Bu durum, mevcut örnekleri bağlamında tarihsel olarak gözlemlenebilir. Orta Çağ’da mülk sahiplerinin parlamentolara katılması ve alt sınıflara haklar tanınması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla, modern devleti ortaya çıkaran merkezileşme süreci, feodal temeller üzerine inşa edildiği için doğası gereği çatışmalıdır. İster ulusal elitler ile yerel güçler, ister üretim faktörlerine sahip olanlar ile olmayanlar ya da devlet ile Kilise arasında olsun, bu çatışmalar iyi yapılandırılmış bir ulus devletin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu çatışmalar ne zaman uzlaşmayla sonuçlansa, çevrenin bir kısmı merkeze entegre olmaktadır.⁷⁰

Sonuç olarak, Avrupa’da siyasi kimliklerin şekillenmesinde önemli rol oynayan toplumsal çatışmalar çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. Bu çatışma alanları;

- Merkezi bölge ile çevre bölgeler arasındaki çatışma,
- Laiklik ve eğitimin kontrolü konusunda hükümet ile dini kurumlar arasındaki çatışma,
- Ekonomideki rollerine göre kentsel ve kırsal topluluklar arasındaki çatışma,
- Emek ve sermaye gibi üretim faktörleri konusunda işçiler ve işverenler arasındadır.⁷¹

John Locke, Rousseau ve Sieyes gibi bu dönemin önde gelen düşünürleri, belirtilen çatışma alanları ve siyasi atmosfer ekseninde şekillendirdikleri ve temel hak ve özgürlükleri, serbest piyasa ekonomisini, güçler ayrılığını, sınırlı devlet kontrolünü, parlamenter demokrasiyi, anayasacılığı ve halkın, milletin egemenliğin nihai kaynağı olduğu fikrini vurgulayan yeni bir siyaset teorisi geliştirmişlerdir.⁷² Bahse konu siyaset teorisi çerçevesinde gelişen ulus devlet modeli, günümüzde hakim devlet yapılanmasını temsil etmektedir. Ulus devlet ve ulus devlet modeli etrafında şekillenen milliyetçilik fikri bu bağlamda halen

⁶⁹ Rıfat Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6/1 (Nisan 2018), 245.

⁷⁰ Vahap Göksu, “Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/2 (Temmuz 2014), 75-76.

⁷¹ Göksu, “Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol”, 76.

⁷² Arslanel vd., “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, 18.

güncelliğini koruyan ve tartışılan kavramlardır.

Ulus devlet modeli, gelişimini olgunlaştıran dönemde yaşanan bilimsel, kültürel, siyasal ve endüstriyel gelişmelerle doğrudan ilişkilidir. Newton'un yer çekimi kanunu, Avrupa'daki bilimsel gelişmeler açısından öncesi ve sonrası şeklinde ayrıma gidecek ölçüde önemlidir. Yer çekimi kanunu, ilahi kaynaklı, doğrudan Tanrı tarafından yönetilen bir doğa anlayışından, kendi yasalarına sahip bir doğa bilimi anlayışına geçişi simgelemektedir.⁷³ Yer çekimi kanunu öncesi, doğanın ilahi kaynaklı bir düzenin parçası olduğu, madde ve mananın, insanın kavrama imkânı bulunmayan başka bir gerçekliğe ait olduğu düşüncesi hakimdir. Yer çekimi kanunu ile bahse konu anlayış yerini determinist, maddeci bir anlayışa terk etmiş doğa yalnızca insan tarafından kuralları itibarıyla keşfedilmesi, bilim ışığında aydınlatılması gereken mekanik bir yapı olarak kabul görmeye başlamıştır.⁷⁴ Bilimsel alanda yaşanan gelişmelerin paralelinde düşünce yapısının laikleşmesi kültürel alandaki devrimi simgelemektedir.⁷⁵ Fikrî yapının laik bir çerçeveye bürünmesi bütün argümanların rasyonel çerçevede ele alınması anlamına gelmektedir. Endüstriyel alanda yaşanan gelişmeler, üretim sürecini insanın elinden alarak makinelerle bağımlı hale getirmiştir. İnsan emeği, üretim sürecinden soyutlanarak mekanik bir organizasyon inşa edilmiştir.⁷⁶

Modern dünya, kapitalizm, endüstriyalizm ve ulus devlet sisteminin birleşiminden büyük ölçüde etkilenmiştir. Kapitalizm, ulus devlet sistemiyle birlikte gelişmiştir ve kapitalizm ile ulus devlet sistemi arasındaki ilişki Avrupa'nın yükselişinde çok önemli bir rol oynamıştır.⁷⁷ Sanayi kapitalizminin 19. yüzyılda ortaya çıkışı, ulus devletlerin kurulmasıyla aynı döneme denk gelmiş ve ulus devletlerle iç içe geçmiştir. Giddens, ulus devletler kuruldukça bireylerin tebaalıktan vatandaşlığa geçtiğini ve devlete ve topluma karşı sorumluluklar kazandığını savunur. Suç işlemek artık bir isyan eylemi olarak değil, daha ziyade toplumsal normların ihlali olarak görülmektedir.⁷⁸

Ulus devlete ilişkin fikirleriyle öne çıkan Tilly'nin ulus devlet anlayışı, savaşların bir

⁷³ Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", 234.

⁷⁴ Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", 234.

⁷⁵ Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", 234.

⁷⁶ Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", 234.

⁷⁷ Musa Alptekin, "Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Mart 2016), 236-238.

⁷⁸ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev: Cumhur Atay (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2008), 129-134.

sonucu olarak ortaya çıkması etrafında dönmektedir. Yazar, savaşın artan maliyetlerinin; vergi sistemleri ve etkili bir yönetim kurulması gerektirdiğini iddia etmektedir.⁷⁹ Tilly'ye göre, Avrupa devletleri 16. yüzyıldan itibaren homojenleşme yönünde adımlar atmıştır. Bu adımlar arasında ulusal dillerin benimsenmesi, azınlık gruplarının sınır dışı edilmesi, devlet dinlerinin onaylanması ve kamusal eğitimin uygulanması yer almaktadır.⁸⁰ 1800'lerden önce Avrupa'da farklı düzeylerde bölünmüş çeşitli devlet biçimleri ortaya çıkmıştır. Ancak Tilly, 18. yüzyıldan itibaren konsolide devlet olarak bilinen belirli bir devlet türünün hakim olmaya başladığını iddia etmektedir. Tilly, konsolide devleti, geniş ve çeşitli bölgeleri yöneten ve vatandaşlarına maliye, hukuk, ordu ve kültür gibi çeşitli alanlarda üniter bir sistem uyguladığını iddia eden devlet olarak tanımlamaktadır.

Ferdinand Tönnies bahse konu gelişmeler çerçevesinde, toplumların gelişimi paralelinde birbirine sıkı sıkıya bağlı toplulukların (*Gemeinschaft*) geliştirdiği kültürel ilişki yapısının yerini yavaş yavaş daha modernleşmiş bir toplum yapısına (*Gesellschaft*) bıraktığını öne sürmektedir.⁸¹ Sanayi öncesi dönemde var olan *Gemeinschaft*'ta insanlar bir topluluk olarak birlikte yaşamakta ve dayanışma duygusu içerisinde ortak amaçlar beslemektedirler. Bu dönemde aile öznesinde gelişen sosyal bağların toplumun en temel gerçeği olduğu ve aile kurumuna hizmeti amaçladığını ifade etmek mümkündür. Ancak *Gesellschaft*'ta bu yapıların yerini hukuk, sözleşmeler, rasyonalite, parasal ekonomi ve kamuoyu gibi kurumlar almıştır. Bu yeni yapıda kişisel çıkarlar ve özel hayatlar önceliklidir. Modernleşme süreci ilerledikçe *Gemeinschaft* yerini *Gesellschaft*'a bırakmaktadır. Ulus devlet, *Gesellschaft* yönetim biçimini temsil etmektedir.⁸²

2.2.1. Modern Ulus Devlete İlişkin Yaklaşımlar

Ulus devletin doğuşunda rol oynayan etkenler hiç şüphesiz yukarıda ele alınanlar ile sınırlı değildir. Birçok farklı önemli gelişme, ulus devletin gelişiminde rol oynamış ve konuya ilişkin bu bağlamda farklı kuramlar gelişmiştir. Ekonomik temelli, inşa temelli, sosyo-kültürel temelli ve askeri temelli olmak üzere ulus devletin gelişimini farklı çerçeveleri ile ele alan kuramlar bulunmaktadır.⁸³ Bu kuramlar, ulus devletin oluşumunda rol oynayan farklı

⁷⁹ Mustafa Erdoğan, "Cemaat, Cemiyet ve Ulus-Devlet", Demokrasi Platformu 6/23 (Ağustos 2010), 2.

⁸⁰ Erdoğan, "Cemaat, Cemiyet ve Ulus-Devlet", 6.

⁸¹ Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", 236.

⁸² Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", 236.

⁸³ Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", 238-250.

gelişmelerden bir kısmını öncelemiş olsa da en nihayetinde bu gelişmelerin her birinin bir bütünün farklı parçalarını temsil ettiği unutulmamalıdır.

2.2.1.1. Ekonomik Temelli Yaklaşım

Ulus devletin doğuşunu ekonomik çerçevede ele alan model, öncelikli olarak sermaye-devlet ilişkisinin oluşması gerektiğini iddia eder.⁸⁴ Bu kuram gereği, devlet kapitalist üretim sürecinin bir neticesidir. Bu teoriyi geliştiren yazarlar, ulus devlet, milliyetçilik, etnik oluşum gibi kavramları, kavramların geliştiği sistem içerisindeki ekonomik gelişmeler çerçevesinde açıklarlar. Ekonomik temelli yaklaşımı benimseyen yazarlara göre ulus devletin ortaya çıktığı dönemdeki ekonomik düzen, siyasal ilişkilerin en temel argümanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal ekonomistlerin iddialarının tersine, sermaye yalnızca piyasa marifetiyle döngüsünü sağlamamaktadır.⁸⁵

Bu kurama göre, kapitalizm, zorunlu proleterleşme karşısında maliyetleri düşürmek ve piyasaya canlılık kazandırabilmek adına toplulukları parçalı kurgulamıştır. Toplulukların çeşitli tasniflere tabi tutulması ise milliyetçilik aracılığıyla olmaktadır.⁸⁶ Ekonomik temelli yaklaşıma göre egemen güçler, milliyetçiliği kontrol mekanizmalarının geliştirildiği ideolojik kökenli bir yöntem olarak görmektedir. Bu durumda uluslar, egemen-uyruk ilişkisindeki hiyerarşik silsileyi açıklayan bir düzenin ürünü olmaktadır.

Bu teori, sömürü konumundaki ülkelerin, sosyalizm yerine milliyetçiliği benimsemesi üzerinden varlık gösteren bir problem alanına temas etmeye çalışsa da sosyal ve kültürel etkenleri görmezden gelmesi bağlamında eleştirilmiştir.⁸⁷

2.2.1.2. İnşacı Yaklaşım

Ulus devletin temelini teşkil eden ulusların, milliyetçi formlar üzerinden inşa edildiği görüşünü benimseyen inşacı yaklaşıma göre, homojen ve itaatkâr bir ulus inşası, devletin varlığı açısından kaçınılmaz bir durumdur.⁸⁸ Ulus inşa sürecinin başarılı olabilmesi için de toplumsal

⁸⁴ Kojin Karatani, *Dünya Tarihinin Yapısı Üretim Tarzlarından Mücadele Tarzlarına*, çev: Ali Karatay (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 290.

⁸⁵ Süleyman Seyfi Ögün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik* (İstanbul: Alfa Yayınevi, 2000), 75.

⁸⁶ Ögün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, 75.

⁸⁷ Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, 240.

⁸⁸ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015), 131-132.

olarak bütünleşmiş bir insan topluluğunun varlığı gerekmektedir. Bir ulusun özü, dil, din, soy, kültür ve tarih birliğinde yatar. Bu faktörler ulus devleti şekillendirir ve ulus kavramını tanımlar. Uluslaşma süreci, bir ülke veya bölge içinde bir arada yaşamaktan kaynaklanan değerler tarafından yönlendirilir. Eğitim ve kültürel gelişmeler, bu doğrultuda yeni yapıların şekillendirilmesinde önemli bir rol oynar. Tarih yazımı, belirli bir bilinç aracılığıyla tarihsel olayları topluma aktararak ulusallaşmayı daha da teşvik eder. Ayrıca, ortak bir düşman ya da tehdit gibi dış unsurlar da toplumların uluslaşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Toplumlar bu tür tehlikelerle karşı karşıya kaldıklarında birleşerek kolektif savunma ya da kendini koruma çabası içine girer ve dayanışmayı güçlendirir. Milli bilincin aşılandığı eğitim müfredatları, ortak değer ve semboller ve etnik sınıflandırmalar gibi unsurlar üzerinden inşa edilen bütünleşmiş toplumların, ulus bilinci kazanması açısından en önemli unsur aynı toprak üzerinde yaşama güdüsüdür. Bir başka deyişle, aynı sınırlar içerisinde hayat sürmenin getirdiği doğal koruma refleksleri, halk yığınlarına, bütünleşmiş toplum olma fikrini aşlamaktadır.

Ulusların inşa sürecinde etki eden bir diğer önemli etken ise kapitalizmdir.⁸⁹ Sanayi toplumunun bir parçası olan bireyler, matbaa gibi icatların tesiriyle anlam dünyalarında aynı etkiyi uyandıracak ve kolektif düşünce yapısına bürünmelerinin önünü açacak etkileşim araçlarına kavuşmuşlardır. Bu görüşe göre, milliyetçiliğin doğal getirileriyle ulus olma bilinci kazanmış bireyler, geçmişte krala ya da feodal beylere duydukları sadakati, parçası oldukları ulusa ve ulusun meydana getirdiği devlete karşı duymaktadırlar.⁹⁰ Ulusların inşa sürecinde, etnisiteye dayalı bilinç ve siyasal farklılaşmasının varlık göstermesiyle çok uluslu imparatorluklar son bulmuş ve ulus devletlerin inşa süreci başlamıştır. Bu bakış, ulusların, ulusçuluk akımları neticesinde hayat bulduğu gibi bir anlam doğurmaktadır.

İnşacı bakış, etnisitenin doğuştan var olan ve üretilmesi mümkün olmayan bir durum olduğunu savunanlarca eleştirilse de 19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıkan ulus devletlerdeki kimlik inşası süreçleri bakımından önemli noktalara işaret etmektedir.

⁸⁹ Anderson, *Hayali Cemaatler; Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, 52.

⁹⁰ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları*, 62.

2.2.1.3. Sosyo-Kültürel Temelli Yaklaşım

Ulus devletin doğuş serüvenini sosyo-kültürel çerçevede ele alan düşünürler, uluslaşma sürecini sosyolojik bir olgu olarak açıklarlar.⁹¹ Bu bakış açısına göre toplumların gelişim süreci en ilkel toplumlardan günümüze kadar sosyal yapıyla bağlantılı bir şekilde bütünlük göstermektedir. Uluslar, gelişim süreci içerisinde feodal toplum yapısından devraldığı mirası seküler bir çerçevede bir üst çerçeveye taşıyarak oluşmuşlardır.⁹² Ulus devlet ise bu bağlamda seküler çerçevede gelişim gösteren ulusların dünyevi iktidar modelidir. Bu iktidar modelinde dinin yerini yurttaş olmanın bireye yüklediği sorumluluklar almıştır. Yurttaş olma bilincinin getirdiği sorumluluk duygusu ve milli coşkular, tarihe dayalı sosyolojik birikimin eseridir. Süregelen bu sosyolojik birikim, siyasal hafızayı ve bilinci beraberinde taşımıştır. Varlığı itibariyle heterojen bir yapıya bürünmesi muhtemel toplumlar, oluşan bu siyasal hafıza sayesinde kolektif bir düşünce yapısını benimsemişlerdir. Benimsenen kolektif düşünce yapısı sayesinde homojen bir mahiyet kazanan uluslar, varlıklarını esasında geçmişten taşınan değer ve inanç sistematğine borçludurlar.

Bireylerin, dönemin çatışma iklimi içerisinde, siyasal alanda sık ve artan oranda varlık gösterme çabaları, geçmiş siyasal hafızanın eseri olup bu durum ulus ve demokrasi arasında bir bağlılık ilişkisini beraberinde getirmiştir. Kilise-iktidar, şehir-köy gibi kutuplarda şekillenen mevcut çatışmalar, merkezin askeri ve idari kabiliyetleri neticesinde çevreye hakimiyetini artırmış ve kültürel etkenlerin homojenleşmeye aracılık ettiği siyasal bir iklim doğurmuştur. Modern çağdaki bahse konu kültürel ve siyasal iklim tarihi bir zaruriyet olarak ulus devlet modelini şekillendirmiştir. Nihayetinde parlamenter yapıya sahip, bireyleri birer yurttaş olarak kabul eden ve demokratik taleplerini görmezden gelemeyen ulus devlet sistematği varlık göstermiştir.

Bu kuram, genel itibariyle kültürel ve toplumsal gelişmeler ekseninde varlık gösteren siyasal iklimin ulus devletin şekillenmesinde oynadığı role vurgu yapmaktadır.

2.2.1.4. Askeri Temelli Yaklaşım

Ulus devletin gelişimine dair inceleme konusu yapılacak son kuram askeri temelli

⁹¹ Orhan Türkdoğan, *Niçin Milletleşme? Milli Kimliğin Yükselişi* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1995), 8.

⁹² Türkdoğan, *Niçin Milletleşme? Milli Kimliğin Yükselişi*, 8.

yaklaşımıdır. Bu kuram, savaş, ordu gücü ve askeri alandaki gelişmeleri incelemektedir.⁹³ Bu kurama göre ulus devleti var eden iktisadi, toplumsal veya siyasal olaylar, askeri gelişmeler doğrultusunda yaşanmaktadır. Bu bağlamda ulus devlet, kurumsal çerçevede bir iş bölümlenmesinin değil savaşların doğurduğu siyasal baskı atmosferinin neticesidir. Bu şekilde varlık gösteren ulus devlet, aynı zamanda bir savaş aygıtıdır ve kurumsal mekanizmasını askeri odaklı kurgulamıştır. Merkezi yapının güç kazanması ve sınır kavramının gelişim göstermesiyle birlikte, ordu birçok açıdan devlet mekanizması içerisinde başat rol üstlenmiştir.

Askere alınan insanların profesyonel ücretli askerler olmaması ve savaşların halk eliyle yürütülmesi, ortak kimliğin ve yurttaşlık bilincinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Milliyetçiliğin yükselişe geçtiği dönemler, biz ve ötekiler ayrımının yapıldığı savaş dönemleriyle paralellik göstermekte, milli hisler “biz” anlayışı çerçevesinde ölümü anlamlı kılan duygulara evrilmektedir. İnsanlar, ortak tehlikelere karşı koymak için bir ulus devlet çerçevesinde birleşirken, aynı zamanda toplumların ulusal bir kimliğe dâhil edilmesini savunmaktadırlar.⁹⁴ Ulus devletlerin ortak bir düşmana karşı bağımsızlık mücadelesi vererek oluştuğu tarihsel bağlam, ulus devletlerin tanımlanmasında önemli bir faktördür. Emperyal bir güce karşı savaşarak bağımsızlık elde etme eylemi, farklı bir ulusun oluşumunda önemli bir unsurdur.⁹⁵

Rokkan’ın öğrencisi olan Tilly, ulusun askeri temelli oluşumunun en önde gelen savunucusudur. Rokkan’ın aksine Tilly, savaşın ulusun oluşumu üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Tilly, 1990’a kadar Avrupa’daki siyasal değişimleri inceleyerek, Avrupa’nın gerçek anlamda bir bütün olarak ortaya çıkmadığını ve 1648 Westphalia Antlaşması’nın Avrupa devletler sisteminin temelini attığını savunmaktadır. Bu yeni devletler, merkezi, sınırlı, belirli ve halkları üzerinde daha fazla kontrole sahip olmaları bakımından önceki imparatorluklardan ve şehir devletlerinden farklıdır. Tilly, ortaya çıkan farklılıklar bağlamında ulusun devletlerin ortak dil, din ve sembollere dayanan güçlü bir birlik duygusu ile karakterize edildiğini ileri sürmektedir.⁹⁶

Milletlerin ve milliyetçiliğin gelişiminde “diğeri” ya da “ötekinin” rolünü “Devlet

⁹³ Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulusun Devlet”, 248.

⁹⁴ Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2015), 227.

⁹⁵ Anıl Çeçen, *Ulus Devlet: Türkiye Cumhuriyeti* (İstanbul: Kilit Yayınları, 2009), 36-39.

⁹⁶ Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, 227.

Öncülüğünde Milliyetçilik” ve “Devlet Kurmaya Yönelen Milliyetçilik” olarak sınıflandıran Tilly, bu iki farklı milliyetçilik biçiminin farklı özelliklere ve sonuçlara sahip devletlerle sonuçlandığını ileri sürmektedir.⁹⁷ Tilly, “*Devlet Kurmaya Yönelen Milliyetçiliği*” belirli bir devlet üzerinde kolektif kontrolü olmayan, ayrı bir siyasi statü ve hatta ayrı bir devlet talep eden bir topluluğun ortaya çıkması olarak tanımlamaktadır.⁹⁸ Bunun aksine, bu tür milliyetçilik dağınık bir topluluğu belirli bir devlet altında birleştirmeyi ve ulus inşasını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Tilly, Batı Avrupa’da Fransa’ya tepki olarak ortaya çıkan İtalyan milliyetçiliğinin yanı sıra Türklere tepki olarak ortaya çıkan Alman milliyetçiliği ve Balkan milliyetçiliğinin “devlet öncülüğünde milliyetçiliğe” örnek teşkil ettiğini öne sürmektedir. Öte yandan, Fransa ve İngiltere’deki ulus devlet kurma süreçleri, devlet güdümlü milliyetçiliğin başlıca örneklerini oluşturmaktadır. Bu örneklerde, mevcut kimlikler “öteki”nin etkisiyle yeniden tanımlanmak yerine yükseltilmiş ve pekiştirilmiştir.⁹⁹

Savaşların ulus devletin yükselişi üzerindeki etkisini araştıran bir başka akademisyen olan Michael Mann, modern ulus devletin yalnızca ekonomik faktörlerle ve yerel pazarların ulusal ekonomiye entegrasyonu ve devletin pazar çıkarlarını korumak için adaptasyonu gibi indirgemeci bir şekilde değerlendirilemeyeceğini ileri sürmektedir.¹⁰⁰ Ekonomik bulgular doğru olmakla birlikte, Mann, eşzamanlı diğer gelişmelerin de dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır. Ordu, özellikle merkezileşme ve sabit sınırların oluşturulmasıyla birlikte devlet örgütlenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Asker alımının yaygınlaşması ve paralı askerlerden vatandaş ordularına geçiş, ulus devletin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu değişim, artık yalnızca tek tek vilayetlere değil, ortak bir ulusa, kadere ve tarihe bağlı kolektif bir kavrama ait olan ortak bir kimlik duygusuyla sonuçlanmıştır. Artık vatandaş olan eski köylüler, ortak bir kaderle birleşmişlerdir. Sosyologlar ve siyaset bilimciler, savaş ve ordunun modern devletin gelişimini şekillendirmede önemli roller oynadığını ileri süren Tilly ve Mann’ın iddialarını geniş ölçüde benimsemişlerdir. Bu destek 1980’lerden bu yana giderek artmıştır çünkü bu faktörler artık kurumsal değişim sürecinde etkili güçler olarak kabul edilmektedir.¹⁰¹

⁹⁷ Charles Tilly, *Avrupa’da Devrimler 1492-1992*, çev: Özden Arıkan (İstanbul: Yeni Binyıl Yayınları, 2000), 76-78.

⁹⁸ Tilly, *Avrupa’da Devrimler 1492-1992*, 76-77.

⁹⁹ Tilly, *Avrupa’da Devrimler 1492-1992*, 76-78.

¹⁰⁰ Hakan Şahin, “Tarihsel Süreçte Savaşların Devletin Oluşumu ve Dönüşümdeki Rolü”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (Mayıs 2016), 89.

¹⁰¹ Şahin, “Tarihsel Süreçte Savaşların Devletin Oluşumu ve Dönüşümdeki Rolü”, 89.

Avrupa dışındaki milliyetçi akımları ve ulus devlet kurma çabalarına ilişkin önemli noktalara değinen bu kuram, ortaya koyduğu tezler itibariyle sosyo-kültürel temelli kuramın tamamlayıcısı olarak da kabul edilebilir.

2.2.2. Fransız İhtilali

Siyasal düşünce tarihi açısından en önemli kabul edilebilecek olaylardan biri de hiç şüphesiz 18. yüzyılda vuku bulan Fransız İhtilali'dir. Mutlak monarşilerin etkin olduğu bu dönemde Fransa, İngiltere ile girdiği mücadelede mağlup olmuş ve ardından Hindistan ve Kanada'yı da kaybetmiştir.¹⁰² Mutlak krallık, aynı dönemde gücünü kaybetme endişesine karşın gerekli siyasal formları hayata geçirememiş ve lüks harcamalar, ağır vergiler gibi gerekçelerle radikal kararlar almaya zorlanan ve Aydınlanma hareketleri ile zemin kazanan halkı harekete geçirmiştir.¹⁰³ 1788 Fransa'sında ekonomik açıdan ciddi bir buhran söz konusudur. Necker'in, görevden alınmış olmasına karşın tekrardan Maliye Bakanlığı'na getirilmesi iki asra yakın bir süredir bir araya gelmeyen "*Derebeylik Meclisi*" burjuvanın talebi doğrultusunda toplanmasına yol açmıştır. Burjuvanın siyasi çözüm arayışları netice getirmemiş, krallığın birçok yerinde köylü ayaklanmaları yaşanmıştır. Gösteri ve isyanların artması günlerce süren çatışmaları beraberinde getirmiş ve ayaklanma bütün Fransa'ya yayılmıştır.¹⁰⁴

İhtilal, halkla iş birliği yapan burjuvanın iktidarı ele geçirmek amacıyla soylularla giriştiği mücadelenin neticesidir.¹⁰⁵ Sieyes'in fikirleriyle sembolleşen eşitlik ve temsil sistemi, bu mücadelede, burjuvanın ve halkın öncelikli talebi olmuştur.¹⁰⁶ Bahse konu dönemde, mutlak krallık anlayışına karşın J.J. Rousseau, Montesquieu gibi fikir adamlarının eşitlik, hürriyet gibi fikirleri kolaylıkla halk tarafından benimsenir hale gelmiştir. Bu bağlamda Fransız İhtilali sürecinin, ihtilal öncesinde oluşan siyasal ve bilimsel zeminin olgunlaştırdığı meyvelerin toplandığı dönem olduğu kabul edilebilir. Burjuvazinin ve halkın soylulara karşı galip gelmesi neticesinde "*Ulusal Meclisi*" ilan edilerek "*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*" hazırlanmıştır.

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi her şeyden önce hakları önceleyen bir

¹⁰² Cemaleddin Güvenç, "Fransız Burjuva Devrimi: Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mutlak Monarşiden Cumhuriyete Geçiş", *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2020), 66.

¹⁰³ Güvenç, "Fransız Burjuva Devrimi: Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mutlak Monarşiden Cumhuriyete Geçiş", 66.

¹⁰⁴ Güvenç, "Fransız Burjuva Devrimi: Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mutlak Monarşiden Cumhuriyete Geçiş", 67.

¹⁰⁵ Abdullah Arslan, "Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi", www.hukukvakfi.org (Erişim 18 Eylül 2023).

¹⁰⁶ Arslan, "Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi".

bildiridir. Bildiride insanın yalnızca insan olmasından kaynaklı dokunulmaz ve feragat edilmesi mümkün olmayan doğal özellikli birtakım haklara sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bildiriyi tasarlayan ve ilan eden Ulusal Meclis bahse konu haklara dokunma, değiştirme hakkına sahip değildir. Meclis yalnızca bu hakların varlığını açıklayabilir.¹⁰⁷

Bildiri ile geçmiş dönem devlet anlayışında varlık gösteren teokrasi ve imtiyazlara dayalı katmanlı sınıfsal toplum yapısı nihayetlendirilmiş ve laik çerçevede çağdaş kamu hukuku ilkelerinin gelişimine yol açılmıştır. Bildiride bireyi önceleyen ve toplumu insan öznesinde ele alan bir bireyci anlayışın hakim olduğu görülmektedir. Laikleşme çerçevesinde benimsenen demokrasi, burjuva sınıfının ihtiyaçları doğrultusunda gelişen liberalizmi, ekonomik doktrin olarak öncelemiştir.¹⁰⁸

Fransız İhtilali, getirdiği yeniliklerle devletin siyasal formunu derinden etkilemiştir. Fransız İhtilali'nin neticesinde, egemenliğin millete ait olduğu kabulü diğer toplumları da etkileyerek adeta domino etkisiyle genel bir kabul halini almıştır. İhtilal neticesinde bireylerin belirli temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması maksadıyla birtakım düzenlemelere gidilmiştir ve mutlak egemenlik anlayışı yerine sınırlı egemenlik anlayışı yerleşik düzen almıştır. İhtilal sonrası dönem kısaca; sınırlı egemenlik anlayışının kabul edildiği ve egemenliğin demokratik bir hüviyet kazandığı dönem olarak tarif edilebilir. Ulus devlet, modern devletin Fransız İhtilali'yle birlikte kazandığı anlamın ifadesidir.

Bu dönemde kralın şahsında beliren egemenlik alametleri kraldan alınarak topluma verilmiş, böylece devlet demokratik bir görünüm kazanmıştır. Fransız İhtilali ile demokratik nitelik kazanan modern devlet, kendi içinde gelişim göstererek mutlak egemenlik anlayışından sınırlı egemenlik anlayışına evrilmiştir. Sınırlı egemenlik anlayışı üzerine inşa edilen ve demokratik bir niteliği bulunan devlet tipi ulus devlettir. Dolayısıyla modern devlet, demokratik çerçevede sınırlı egemenlik anlayışına kavuşmasıyla ulus devlet olarak anılmaya başlamıştır.¹⁰⁹ Temsili demokrasi, bu dönemde kurumsallaşma imkanına kavuşmuştur. Temsili demokrasinin gelişmesi ile kamusal alanda, yurttaşların bireysel iradelerinden ziyade genel iradenin dikkate alındığı bir dönem başlamıştır. Bir başka deyişle, ulus devlet, ulus kimliği içerisinde bütünleşmiş bireylerin kolektif iradesinin kamusal belirleyici olduğu bir siyasal modeldir.

¹⁰⁷ Arslan, "Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi".

¹⁰⁸ Arslan, "Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi".

¹⁰⁹ Yusuf Şevki Hakyemez, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004), 14.

Ulus devlet dönemi, modern devletin hukuki açıdan karşılığını bulduğu ve kapitalizmin de gelişimine paralel olarak, feodalizmin hiyerarşik toplumsal yapısına karşılık, eşitlikçi söylemler içeren modern yurttaşlık kavramının geliştiği bir dönemdir.¹¹⁰

2.2.3. Modern Ulus Devlet ve Milliyetçilik

Ulus devlet, milli politikaların kurumsal çerçevede milli mekanizmalar aracılığıyla belirlendiği sosyolojik ve tarihsel bir olguyu temsil etmektedir.¹¹¹ Ülke, egemenlik, merkezilik, ulus ve siyasi yapı, ulus devlet açısından varlığı ve devamlılığı önem arz eden unsurlardır.¹¹² Ulus devlet, kurumsallaşmış, merkeziyetçi bir yapıda aynı dili konuşan, aynı soydan gelen, aynı dine inanan, aynı kültürel motiflere sahip, müşterek dost ve düşmanları bulunan insan topluluklarının oluşturduğu siyasi iktidar modelidir.¹¹³ Ulus devletin, milli mekanizmalar etrafında şekillenen bir iktidar modelini temsil etmesi, ulus devlet ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin betimlenmesi ihtiyacını doğurmaktadır.

15. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasında yaşanan savaşlar neticesinde, merkezi otoritenin güç kazanması, bu sayede merkezileşmiş siyasi iradelerin daha fazla vergi toplama imkanına kavuşması, vergi ve otorite arasındaki ilişkinin neticesi olarak merkezi yapının kurumsal bir mahiyete bürünmesi ve feodal yapıların dağılması gibi sonuçlar doğurmuştur. Feodal yapıların dağıldığı süreçte farklı toplumsal gruplar arasında yaşanan gerginlikler, farklı halklar arasındaki nefret duygusunun körüklenmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda, ulus devlet ve milliyetçilik arasındaki ilişkinin, mahiyeti itibariyle kavramların doğuş sürecindeki temel argümanlara dayalı olduğu ifade edilebilir. Ulus devlet ve milliyetçilik kavramları, bu sebeple hep aynı düzlemde ele alınmaktadır. Buna karşın özellikle Fransız ve Alman yazarlar arasında, kavramların mahiyetine ilişkin belirli noktalarda ayrışmalar yaşandığı görülmektedir. Alman düşünürler, başlayan milliyetçilik akımlarının ulus devletin doğuşuna aracılık ettiğini iddia ederken, Fransız düşünürler, ulus devletin devamlılığını sürdürebilmesi açısından milliyetçiliğin şart olduğunu ileri sürmektedir.¹¹⁴ Bu farklılaşma beraberinde milliyetçilik ve

¹¹⁰ Mehmet Güngör, “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13/2 (Ağustos 2017), 445.

¹¹¹ Kemal Cebeci, “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, *Sayıştay Dergisi* 71 (Aralık 2008), 24.

¹¹² Hülya Eşki Uguz vd., “Küresel Dünyada Ulus Devlet”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16/32 (Ekim 2016), 129.

¹¹³ Gürsoy Akça, “Postmodernite ve Ulus Devlet”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (Mayıs 2005), 233-234.

¹¹⁴ Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, 233.

ulus devlet ilişkisine dair farklı düşüncelerin ileri sürülmesine sebep olsa da esas üzerinde durulması gereken, bu iki kavram arasında organik bir ilişkinin tartışmasız olduğudur. Milliyetçilik ve ulus devletlerin doğuşu aynı tarihsel aralığa denk gelmektedir. Ulus devletler öncelikle yaşanan siyasal ve fikri gelişmelere bağlı olarak Fransa, Almanya ve İtalya gibi devletlerde varlık göstermiş, önce Avrupa ve nihai olarak dünya çapında bir siyasal model olmuştur. Ulus devletin getirdiği siyasi ve ekonomik anlayış, milliyetçilik fikri ile bir amaç doğrultusunda güdülenen bireylerin toplumsal ihtiyaçlarına karşılık vermiştir. Ulus devlet modelinin ideolojik karşılığı milliyetçiliktir.

Ulus devlet, ulus birlikteliğini esas almak suretiyle varlığını sürdürebilmektedir. Milliyetçilik ise ulusların inşa sürecindeki sosyal entegrasyonda başat rol oynamaktadır.¹¹⁵ Bir diğer deyişle, ulus devlet varlığını belirli ölçülerde milliyetçiliğe borçlu iken, milliyetçilik de ulus devlet ile güç kazanmaktadır. Bu durum, iki kavram arasındaki karşılıklı etkileşim ve ilişkinin anlaşılması bakımından önemli bir noktadır. Belirgin ulusal özelliklere sahip olmayan devletlerde idari sistem, çeşitli etnik gruplardan ve yerel ideolojilerden oluşan parçalanmış bir toplumun özelliklerini sergileyen bir halk üzerine inşa edilmiştir. Parçalı toplum özellikleri sergileyen halk üzerine inşa edilen devletlerde bireyler, iletişim, etkileşim ve güven konularında zorluklar yaşamışlardır. Ancak ulus devletlerde bu zorlukların büyük ölçüde üstesinden gelinmiştir.

Poggi'ye göre, iyi yapılandırılmış bir ulusal kimliğin varlığı, üyeleri arasında etkili iletişimi mümkün kılmakta, karşılıklı etkileşimi teşvik etmekte ve ortak bir varsayım temeli oluşturmaktadır.¹¹⁶ Kuşkusuz bu ortak zemin, nüfus içindeki sosyal bölünmelerin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ulus birlikteliğinin siyasi, iktisadi ve toplumsal birçok açıdan bireylere benimsetilmesi amacıyla ortak kültür, ortak dil, tek bayrak gibi sembollere ihtiyaç duyulmuştur. Standartlaşma aracı olarak görülen milliyetçilik üzerinden topluma benimsetilen bu sembollerle alt kültürler yerini üst kültürlerle bırakmış, icat edilen “üstün diller”¹¹⁷ de üst kültürlerin taşıyıcısı olmuştur.

Kotan'ın aktardığına göre Wallerstein, devletlerarası sistemdeki her bir özel egemen

¹¹⁵ Köksal Şahin, “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”, *Akademik Bakış* 12 (Mayıs 2007), 4.

¹¹⁶ Gianfranco Poggi, *Devlet, Doğası, Gelişimi, Geleceği*, çev: Aysun Babacan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 37.

¹¹⁷ Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, 233.

devletin neden bir ulus temelinde kurulduğuna dair bir açıklama getirmektedir.¹¹⁸ Bu sistemde devlet, baskın hale geldikçe, iç bölünmelere ve dış tehditlere karşı savunmasız hale geldiğinden bir uyum sorunuyla karşı karşıya kalır. Ancak “milli duyguların” geliştirilmesi bu tehditlerin hafifletilmesine yardımcı olur. Merkez ve çevre arasındaki zıtlığın korunması ve ifade edilmesi bölgeselciliğin temel özüdür. Milliyetçilik ise devletler arasındaki hiyerarşik düzende süregelen ve kademeli olarak gerçekleşen değişimi ifade etmenin bir aracıdır.

Jürgen Habermas, milliyetçilik ve ulus devlet ilişkisi bağlamında ulus devletlerin varlığını üç farklı çerçevede ele almıştır.¹¹⁹ Farklı coğrafyalarda birbirinden ayrı yaşayan topluluklardan kültürel motifleri itibariyle baskın olanların, yakın coğrafyalardaki diğer topluluklara barışçıl yollarla sirayet etmesi devletleşmenin ilk metodudur. İkinci metotta ise homojen bir topluluğa dayanması gereken ulus devlet, homojen bir topluluğa dayanmamakta ancak homojenleşmeyi istemektedir. Bu homojenleşme süreci baskı altına alma, ihtiyaç halinde standartlaşma motiflerine başvurmak suretiyle asimile etme pahasına olmuştur. Bu şekilde gelişen ve doğası itibariyle homojenliği doğal değil yapay bir şekilde inşa edilmeye çalışılan ulus devletler zaman zaman demokratik olmayan birtakım refleksler gösterebilmektedir. Ulus devletin doğuşu açısından Habermas’ın değindiği son metot etno-milliyetçi akımların doğumu ile gelişen metottur. Bu şekilde doğan ulus devletler, azınlıkları, kan ve yıldırma yöntemleri kullanarak bünyesine dahil etmiştir. Etnik milliyetçiliğe dayalı ulus devletlerin demokratik çerçevede temel bulmasından bahsedilmesi mümkün değildir.

Bilhassa etnik milliyetçi akımların etkisi altında doğan ve demokratik görünümünden uzak ulus devletler, ulus devletin temel ilkelerinden olan temel hak ve özgürlükler, sınırlı devlet kontrolü ve parlamenter demokrasiyle çelişmekte bu durum bir sorunsalı beraberinde getirmektedir. Gerd Baumann, birbiriyle taban tabana zıt görünen, milliyetçilik çerçevesinde gelişen romantizm ile demokrasi temelli kurumsal akılcılık arasındaki bu ilişkiyi iki farklı düşünce biçiminin birleşimi olarak yorumlamaktadır.¹²⁰ Ancak Baumann’ın bu izahatı aradaki zıtlığa ilişkin birtakım soruların sorulmasının önüne geçememektedir. Faşist temelli, muhalefete imkân tanımayan siyasi iktidarların anti-demokratik tutumları, bu siyasal formları,

¹¹⁸ Kotan, “Modern Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri”, 22.

¹¹⁹ Jürgen Habermas, *Öteki Olmak, Öteki'yle Yaşamak*, çev: İlknur Aka (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 16-18.

¹²⁰ Gerd Baumann, *Çok Kültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, çev: Işıl Demiraçın (Ankara: Dost Kitabevi, 2006), 25.

ulus devletin kapsam alanının dışına iter mi? Her egemenin kendi hukukunu uygulayacağı düşüncesinden hareketle pozitif hukuk düzenlemesi yoluna gidilmesi ulus devlet modernizmesine aykırı mıdır? Rızaya dayanmadan oluşturulan homojen iklimde varlığından söz edilen eşitlik ve özgürlük gerçekten eşitlik ve özgürlük olarak ele alınabilir mi? Bu denli sorular etrafında, romantizm ve kurumsal akılçılık arasındaki zıtlık daha net anlaşılmaktadır. Modernitenin ana unsurunun ne olduğu sorunsalı etrafında, bu sorulara verilecek cevaplar da şüphesiz farklılaşacaktır. Şayet ana unsur rasyonalizasyon ise ele alınan sorulara verilecek cevaplar modernleşmenin önünde engel değildir. Ancak ulus devletin temelinde, klasik dönemin sosyal politik ikliminde yer alan baskıcı yönetim anlayışına karşı gelişen başkaldırı kültürü ve bu başkaldırının sağladığı birtakım temel haklar yer alıyorsa bu durumda benzeri sorulara verilecek cevaplar olumsuz yönde olacaktır. İdeal formun yakalanması için Baumann'ın vurguladığı birleşimin yeterli olmayacağı ayrıca bu birleşimin dengeli bir şekilde kurgulanması gerektiği ifade edilebilir. Aksi türlü monarşilerin tiranlıklara dönüşmesi gibi ulus devletlerin de Hitler Almanya'sı gibi faşist devletlere dönüşeceği hiç şüphesizdir.

Modern zamanların siyasi manzarası, akıl ve bilime dayanan düzen, hiyerarşi, merkeziyetçilik ve kontrol kavramlarını benimseyen ulus devletlerin yükselişine tanıklık etmiştir. Ulus devletlerin küresel sistem çerçevesinde yükselişi önemlerinin altını çizmiştir. Modernist ruhun düzenleyici rolü ulus devletin evriminde önemli bir rol oynamıştır.¹²¹ Geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca ulus devlet, siyasi yönetimin en uygun ve meşru birimi olarak kabul görmüştür. Bu dönemde milliyetçilik, ulusla birlikte en etkili siyasi ilke olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda milliyetçilik, “ulusun ve devletin sınırlarının mümkün olduğunca birbirine yakın olması gerektiği ve her ulusun kendi kaderini belirleme hakkına sahip olduğu” inancıyla karakterize edilmektedir. Ulus kavramı aynı zamanda devletin sınırlarını çizmek için bir araç olarak görülmektedir. Bu, ulus devletin en üst düzey örgütlenmeyi temsil ettiğini ve aslında her ulusun egemen bir varlık olduğunu ifade etmektedir.¹²²

2.3. Modern Devletin Gelişimi (Fikir Öncüleri)

Modern devlet fikrinin anlaşılması bakımından inşa sürecine fikirleriyle öncülük eden düşünürlere değinmekte yarar görülmektedir. Modern devletin gelişimine öncülük eden aydınlar ve siyasetçiler ulus devletin de teorik bazda zeminini hazırlamışlardır. Nitekim

¹²¹ Akça, “Postmodernite ve Ulus Devlet”, 233-234.

¹²² Andrew Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, çev: Hızır Murat Köse (Ankara: Küre Yayınları, 2018), 119.

Niccolo Machiavelli, Jean Bodin ve Thomas Hobbes mutlak monarşilerin ve doğal olarak modern devlet yapılanmasının şekillenmesinde öne çıkan isimlerdir. Modern devlet kavramının öncüsü olan bu üç düşünür, kendi ülkelerinin karşılaştığı sorunlara modern devlet ve mutlak monarşi aracılığıyla çözüm bulmuşlardır.¹²³

Aydınlanma döneminde John Locke, mutlakiyetçi inançlara meydan okuyan önemli bir figür olarak ortaya çıkmıştır. Doğal haklar teorisini, serbest piyasa ekonomisini, güçler ayrılığını, sınırlı hükümeti, toplumsal sözleşmeyi ve direnme hakkını savunmuştur.¹²⁴ Benzer bir şekilde Jean Jacques Rousseau, temsil sistemini reddeden ve egemenliğin halkın kendisinde olması gerektiğini vurgulayan “Toplumsal Sözleşme” teorisini ortaya atmıştır. Toplumsal sözleşme ve devletin ve vatandaşlarının kolektif iradesine ilişkin “genel irade” kavramlarını ortaya atmıştır.¹²⁵ Rousseau, egemen gücün, toplumsal sözleşme aracılığıyla siyasi bir topluluk olarak bir araya gelen halkta bulunduğu inanmaktadır.¹²⁶ Emmanuel-Joseph Sieyès ise “ulusal egemenlik” teorisini geliştirerek ulusu, onu oluşturan bireylerden ayrı, kendine özgü bir kişiliği ve iradesi olan soyut bir varlık olarak kavramsallaştırmıştır.¹²⁷

Şüphesiz modern devletin kurulum ve gelişimine katkı sunan düşünürler sayılanlardan ibaret değildir. Ancak bahse konu düşünürler fikirleriyle mutlakiyetçi dönemden modern ulus devlete giden gelişim sürecinin farklı aşamalarının öncüleri olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple çalışmanın bu aşamasında yalnızca bahse konu fikir insanlarına yer verilmiştir.

2.3.1. Niccolo Machiavelli (1469-1527)

Machiavelli, siyasal iktidarı din, ahlak gibi kuramlar üzerinden tanımlamayı reddederek, devlet olgusunu dünyevi, laik bir zeminde ele almıştır.¹²⁸ Machiavelli ortaya koyduğu bu yeni anlayışla egemenlik kavramını dünyevi bir düzlemde ele alan ilk düşünür olmuştur. Machiavelli’den önceki dönem, siyasetin, din ve ahlakla bütünleştiği bir dönemdir. Machiavelli, siyaseti din ve ahlaki temeller üzerine tanımlamayı reddederek, iktidarların ilahi kaynaklı olduğu fikir sisteminden kopuşu simgeler hale gelmiştir. Bu yaklaşımıyla Machiavelli,

¹²³ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2019), 329.

¹²⁴ Müzeyyen Eroğlu, “John Locke’un Devlet Teorisi”, *Akademik Bakış* 21 (Temmuz 2010), 12.

¹²⁵ Arslanel vd., “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, 8.

¹²⁶ H. Emrah Beriş, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 63/1 (Ocak 2008), 60.

¹²⁷ Arslanel vd., “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, 8.

¹²⁸ Hakyemez, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, 28.

devleti, diğer olgulardan bağımsız varlığı kendinden menkul bir yapı olarak ihdas etmektedir.¹²⁹

Machiavelli'nin fikirlerinin temelinde İtalya'nın siyasi birliğinin sağlanması vardır. Machiavelli'nin yaşadığı dönemde siyasi birliğini sağlayamamış, çetin iç mücadelelerin yaşandığı, istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bir İtalya bulunmaktadır. Düşünür, bahse konu tablonun sebebi olarak kiliseyi görmüş ve kiliseyi siyasal alandan dışlamıştır. Siyasal iktidarın ancak güçlü bir Prens tarafından sağlanabileceğini savunan Machiavelli'ye göre siyasal birliği ve istikrarı sağlamakla yükümlü olan Prens, kendisini hiçbir ahlaki ve dini kurala bağlı saymamalıdır.¹³⁰ Bu bakış açısı, literatüre “*amaca giden her yol meşrudur*” şeklinde geçmiştir.¹³¹ Machiavelli, toplumsal ahlak kuralları açısından kötü kabul edilen yalan söylemek, adam öldürmek gibi davranışların, siyasal birliğin sağlanması adına Prens tarafından gerçekleştirilebileceğini öne sürmüştür.¹³² Bu haliyle iktidarın, uygulamalarında dini ve ahlaki kriterlere göre hareket edip etmediğinin Machiavelli açısından önemini yitirdiği görülmektedir. Yani Machiavelli'ye göre iktidarı elde etmek ve sürekliliğini sağlamak adına o an yapılması gereken her neyse dini veya ahlaki bir kısıtlılığa gidilmeksizin yapılmalıdır. Düşünür açısından esas kriter başarıdır. Dolayısıyla ortaya konulan davranış, iktidarın elde edilmesi ve sürekliliğinin sağlanmasına yarıyorsa iyi olarak kabul edilmelidir.

Machiavelli'yi önemli kılan bir diğer husus ise devlet (*stato*) kavramını modern anlamıyla kullanan ilk yazar olmasıdır.¹³³ Prens adlı eserinde “örgütlenmiş bir güç olarak, kendi bölgesinde üstün ve diğer devletlerle ilişkilerinde bilinçli bir yükselme politikası izleyen siyasal kurum” anlamında devlet kelimesine yer veren Machiavelli, modern devleti unsurlarıyla birlikte ele alan ilk yazar olması bakımından modern devlet anlayışının kurucularından sayılmaktadır.¹³⁴

Modern devlet olgusuna unsurlarıyla birlikte ele alması ve özellikle siyasal iktidarlara dünyevi, laik temeller üzerine kurgulaması dolayısıyla Machiavelli, modern siyasi teorinin kurucularından kabul edilmektedir.¹³⁵ Bununla birlikte Machiavelli'nin eserlerini kuramsal değil olgusal bir düzeyde kaleme aldığı görülmektedir. Machiavelli, eserlerini kuram oluşturma

¹²⁹ Mehmet Akad vd., *Genel Kamu Hukuku* (İstanbul: Der Yayınları, 2021), 93.

¹³⁰ Merve Oğuzhan vd., “Toplum Sözleşmesi Anlayışının Temeli: Machiavelli’de Devlet ve Birey”, *Mecmua* 11 (Mart 2021), 466.

¹³¹ Halis Çetin, *Çağdaş Siyasi Akımlar* (Ankara: Orion Kitabevi, 2007), 129.

¹³² Çetin, *Çağdaş Siyasi Akımlar*, 129-130.

¹³³ Oğuzhan vd., “Toplum Sözleşmesi Anlayışının Temeli: Machiavelli’de Devlet ve Birey”, 470.

¹³⁴ Arslanel vd., “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, 7.

¹³⁵ Oğuzhan vd., “Toplum Sözleşmesi Anlayışının Temeli: Machiavelli’de Devlet ve Birey”, 470.

endişesi taşımadan pratik bir amaç doğrultusunda kaleme almıştır. Dolayısıyla Machiavelli'nin iktidarın kazanılması ve sürdürülmesi üzerinde durduğu buna karşın iktidarın kaynağı ve meşruiyetini hiç sorgulamadığı iddia edilebilir. Machiavelli'nin bu eksikliğin Jean Bodin tarafından doldurulduğu ifade edilebilir.

2.3.2. Jean Bodin (1530-1596)

Machiavelli'de İtalya'nın siyasal birliğinin sağlanması şeklinde karşımıza çıkan amaç Bodin'de Fransa'nın siyasal birliğinin sağlanması, Kralın mutlak iktidarının güçlendirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Bodin siyasal teorisini Machiavelli'ye nispeten daha kuramsal bir çerçevede inşa etmiştir. Bodin, fikirlerini egemenin meşruiyetini sorgulayan hukuki bir alt yapıda kuramsal bir anlayışla ortaya koymuştur.¹³⁶

Bodin'i modern devlet teorisi açısından önemli kılan husus, egemenlik kavramını hukuki bir çerçevede tanımlayarak bir sistem halinde unsurlarıyla birlikte açıklamasıdır. Bodin'e göre egemenlik, toplumu bir arada tutan, birleştiren bir güç olup devlet varlığını ancak egemen olması halinde sürdürebilir.¹³⁷ Bir diğer deyişle, devletin varlığının esas şartı egemen olmasıdır. Öte yandan Bodin'e göre egemenlikten bahsedilmek için mutlak, sürekli, bölünemez ve devredilemez bir egemenliğin mevcut olması gerekmektedir.¹³⁸

Bodin açısından egemenliğin ilk unsuru mutlaklıktır. Mutlaklık, en üstün buyurma gücü olma ile doğrudan ilişkilidir. Mutlak buyurma gücü, modern devlette en çok yasaların yapımı, değiştirilmesi ve ortadan kaldırıldığı anlarda kendisini gösterir. Egemen, yasaların yapımı, değiştirilmesi veya ortadan kaldırılması süreçlerinde meclis ya da kurul onayına ihtiyaç duymamalıdır. İhtiyaç duyulması halinde egemenlikten bahsetmek imkânsız hale gelir.¹³⁹

Bodin'in mutlak iktidar anlayışı egemenliği sınırsız kabul ettiği gibi bir anlama gelmemelidir. Bodin, egemenin en başta ilahi ve doğal yasalarla ikincil olarak da özel mülkiyet kuralları bakımından sınırlara tabi olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁰ Laik bir teori ortaya koymasına karşın egemenliği ilahi kurallarla sınırlandırması kendi içinde çelişkili görülebilir. Bodin, ele aldığı egemenlik anlayışıyla bir yandan krallığın tiranlığa dönüşmesinin önüne

¹³⁶ Arslanel vd., "Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri", 5.

¹³⁷ Akad vd., *Genel Kamu Hukuku*, 102.

¹³⁸ Emre Şamlı, "Egemenliğin İki Tanımı: Bodin ve Bataille", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 8/2 (Eylül 2020), 457.

¹³⁹ Serkan Ekiz, "Jean Bodin'in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/2 (Kasım 2020), 662.

¹⁴⁰ Akad vd., *Genel Kamu Hukuku*, 103.

geçmeyi amaçlamış diğer taraftan krala olan itaati güçlendirmek istemiştir.¹⁴¹

Egemenliğin varlığından bahsedebilmek için ikinci unsur sürekliliktir. Süreyle sınırlı olan veya istenildiği zaman geri alınabilen bir iktidarın egemen olduğundan bahsedilemez. Egemen prens, egemenlik hakkını ömrünün sonuna kadar kullandıktan sonra yeni gelen prence devreder. Böylece egemenlik hakkına sahip olan kişi ölse dahi araya boşluk girmeksizin egemenlik sürekli hale gelmiş olur.¹⁴² Fransa'daki “*kral öldü, yaşasın kral*” deyişi, bu anlayışın en açık tezahürüdür. Zira fiziki ve siyasi iki bedene sahip olan kral, fiziki olarak ölse dahi siyasi olarak yaşamaya devam eder. Egemenlik, kralların siyasi bedenleriyle ilişkilidir. Bu bağlamda kralların siyasi bedenleri var olmaya devam ettiğinden egemenliğin de sürekliliği sağlanmış olur. Bir başka deyişle, Bodin tarafından egemen erkle egemenlik birbirinden ayrı ele alınmıştır.

Bodin, egemenliğin sürekliliğine ilişkin ortaya koyduğu yaklaşım ile devleti, hükmetme yetkisine sahip bireylerden bağımsız bir olgu olarak ortaya koymuştur. Bir diğer deyişle, Bodin'in ortaya koyduğu görüş çerçevesinde krallar ölse dahi kralın temsil ettiği kamusal kişilik yaşamaya devam etmektedir. Böylece devlet, devleti temsil eden kişilerin şahıslarına indirgenemeyecek, şahıslardan bağımsız bir anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda Bodin'in egemeni değil egemenlik olgusunu öne çıkaran bir yaklaşımı savunduğu ifade edilebilir.

Egemenliğinin bir diğer özelliği bölünemez ve devredilemez oluşudur. Bodin'e göre egemen unsur her ne kadar devletin egemenliğini temsil etse de bu egemenliği devredemez. Egemenliğin devredilememesi aynı zamanda bölünemeyeceği anlamına da gelmektedir. Yani Bodin açısından bir devlette birden fazla egemenlikten bahsetmek mümkün değildir.¹⁴³

2.3.3. Thomas Hobbes (1588-1679)

Thomas Hobbes, siyasal kuramını, mantıksal bir varsayımla ele aldığı doğa durumu üzerinden temellendirmiştir. Hobbes'e göre, doğa durumu, insanların birbirleriyle savaş halinde olduğu, kargaşa ve şiddetin hüküm sürdüğü bir dönemi tarif etmektedir. Doğa durumunda sürekli savaş içinde, Hobbes'in deyişiyle “insan insanın kurdu” haline gelmiştir. Hobbes, bu varsayımla devletin olmadığı durumlarda yaşanması muhtemel felaketleri gözler önüne sermeyi amaçlamıştır.¹⁴⁴ Bir başka deyişle, devletin, huzur, güvenlik ve istikrar açısından elzem

¹⁴¹ Akad vd., *Genel Kamu Hukuku*, 103.

¹⁴² Ekiz, “Jean Bodin'in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik”, 665.

¹⁴³ Ekiz, “Jean Bodin'in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik”, 678-679.

¹⁴⁴ Arslanel vd., “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, 7.

olduğunu tersinden bir yaklaşımla aktarmaya çalışmıştır.

Hobbes, doğa durumunda insanları birbirine eşit tasavvur etmiştir. Bu aynı zamanda insanların arzu ve emellerinin de eşit olması anlamına gelmektedir. Doğa durumunda insanın karşısına daima sahip olduğu veya sahip olmayı amaçladığı şeylere sahip olmayı amaçlayan başkaları da çıkacaktır. Bu bağlamda aynı amaç doğrultusunda hareket eden insanlar, amaca ulaşmak maksadıyla zamanla birbirlerine düşman hale gelebilecektir. Şiddet ve çatışma ortamının sonsuza kadar devam etmesi mümkün olmadığından insanlar doğa durumundan kurtulmanın çarelerini aramışlar ve kendi aralarında ihdas ettikleri bir sözleşmeyle çatışmanın sembolü olan doğa durumundan kurtulmayı amaçlamışlardır. İnsanların doğa durumundan kurtulmak adına akdettikleri sözleşme barış ve huzurun tesisi için yeterli değildir. Zira insanlar kendi şahsi menfaatlerini sözleşmenin gereklerinin üstünde görebilirler. Bu bakımdan sözleşmeye riayet edip etmemeyi insanların vicdani tercihlerine bırakmayıp, denetleyecek, gerektiğinde ise cezalandıracak egemen bir güce ihtiyaç vardır. Bu egemen güç devlettir.¹⁴⁵

Toplum, hak ve yetkilerinden, karşılıklı olma esasları doğrultusunda üstün bir otorite lehine feragat etmesiyle siyasal bir mahiyet kazanmış olur. Bireylerin birbirleri arasında yaptığı sözleşme, devletin doğuşu Hobbes'in deyimiyle "*Leviathan*"ın doğumu anlamına gelmektedir. Hobbes'in toplumsal sözleşme temelinde ele aldığı devlet, laiktir ve aynı zamanda mutlak egemendir. Zira Leviathan, toplumu oluşturan bireyler tarafından akdedilen sözleşmenin tarafı olmadığından sözleşmenin kuralları ile bağlı değildir. Bu bağlamda sözleşmeden aldığı yetkiyi kendi iradesi doğrultusunda istediği gibi kullanabilir.¹⁴⁶

Hobbes'i modern devlet açısından önemli kılan ilk husus; devleti, tıpkı Bodin ve Machiavelli'de olduğu gibi laik ve mutlak egemen bir biçimde ele almasıdır. Hobbes, Machiavelli ve Bodin'den sonra devletin mutlak egemenliğini savunan düşünürlerin üçüncüsü ve sonuncusudur. Hobbes'i modern devlet kuramı açısından önemli kılan esas unsur ise devleti doğal bir olgu olarak kabul etmeyip sözleşmeye dayandırmasıdır.¹⁴⁷ Devletin yapay, insanlar tarafından oluşturulan aynı zamanda insanları da kapsayan bir unsur olarak ele alınması modern devlet kuramı açısından Hobbes ile mümkün olabilmektedir. Hobbes'in ortaya koyduğu anlayış

¹⁴⁵ Oğuzhan vd., "Toplum Sözleşmesi Anlayışının Temeli: Machiavelli'de Devlet ve Birey", 459.

¹⁴⁶ Oğuzhan vd., "Toplum Sözleşmesi Anlayışının Temeli: Machiavelli'de Devlet ve Birey", 460.

¹⁴⁷ Eroğlu, "John Locke'un Devlet Teorisi", 2.

modern devletin fikri düzeyde ortaya çıkması anlamına gelmektedir.¹⁴⁸ Bir başka deyişle, temellerini Machiavelli'nin attığı laik, dünyevi iktidar anlayışı Hobbes ile teorik bir zemin kazanmıştır.

2.3.4. John Locke (1632-1704)

Locke de Hobbes'e benzer bir yol izleyerek devletin ortaya çıkışını doğa durumu üzerinden tasvir etmiştir. Locke, Hobbes'ten farklı olarak doğa durumunu insanların birbirleriyle mücadele ettiği bir dönem olarak değil aksine barış dönemi olarak ele almıştır. Locke'nin doğa durumunda barış ve huzur hakimdir. Locke'nin doğa durumu, insanların doğa yasalarına uymak kaydıyla kendi hür iradeleriyle hareket ettiği bir dönemdir.¹⁴⁹

Locke'nin doğa durumunda insanlar, mülkiyet, hayat, özgürlük gibi birtakım haklara sahiplerdir ve bu hakları, sınırlarını doğa yasaları oluşturmak kaydıyla kullanabilirler. Doğa yasaları insanların haklarını özgürce kullanmalarına izin verse de başkalarının haklarına saygılı olmayı zorunlu kılar. Yani doğa yasalarına göre başkalarının mülkiyet, özgürlük haklarını kısıtlayacak şekilde hakların kullanımı söz konusu olamaz. Doğa yasaları, her ne kadar hakların kullanımının çerçevesini çizse de insanların diğer insanların haklarına saldırımlarının önüne geçmek için yeterli gelmez. Doğa yasalarına riayet etmeyip toplum düzenini bozan kişilerin varlığı halinde, cezaların hakkı ihlal edilen kişiler tarafından verilmesi daha büyük çatışma ve huzursuzluk ortamının doğmasına sebep olabilir. Bu da savaş durumunun ortaya çıkması demektir.¹⁵⁰

Locke'nin teorisinde doğa durumundan devlet düzenine geçiş, doğa durumunun savaş durumuna dönüşmesiyle başlar. Böylece toplum, savaş durumundan kurtulmak için siyasal bir düzen kurma arayışı içerisine girer. Bir başka deyişle, doğa durumunda barış içerisinde yaşayan insanlar, doğa durumunu bozan kişileri yargılayacak üst bir otorite olmadığından cezalandırma yetkisini kendileri kullanmak isteyeceklerdir. Bu durumun toplum içi çatışmaları artıracığı şüphesizdir. Bu bağlamda insanlar huzur ve barışın devamlılığı açısından cezalandırma yetkilerinden feragat edeceklerdir. Cezalandırma yetkisi dışındaki diğer haklar ise toplumun kendisinde kalmaya devam etmektedir. Dolayısıyla mülkiyet, hayat, özgürlük gibi hakların sahibi yine insanlardır. Devletin bu hakları koruyarak huzur ve barışın devamlılığı sağlamak

¹⁴⁸ Küçük, "Egemenlik (Hakimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm", 315.

¹⁴⁹ Eroğlu, "John Locke'un Devlet Teorisi", 3-4.

¹⁵⁰ Eroğlu, "John Locke'un Devlet Teorisi", 4-5.

dışında bir işlevi bulunmamaktadır. İnsanların birtakım haklarından feragat etmediği, devlete de cezalandırma yetkisini bu hakları korumak maksadıyla verdiği düşünüldüğünde, bu durum, devletin bazı haklar ile sınırlı olduğu şeklinde değerlendirilebilir.¹⁵¹

Locke açısından devletin görevi mülkiyet gibi birtakım temel hakları korumaktır.¹⁵² İnsanlar bu hakları koruması için bir sözleşmeyle cezalandırma yetkilerinden vazgeçmişlerdir. Devlet, bu hakları korumaya devam ettiği müddetçe meşruiyetini devam ettirebilecektir.

Locke'nin ortaya koyduğu sistem bakımından devleti sınırlayan tek unsur bazı temel haklar değildir. Locke, kuvvetler ayrılığı ilkesiyle de iktidarı sınırlamayı amaçlamıştır.¹⁵³ Locke, yasama, yürütme ve konfederatif güç olarak tanımladığı üç ayrı kuvvetten bahsetmektedir. Yasama kanun yapımında, yürütme kanunların uygulanmasında, konfederatif güç ise dış ilişkilerin belirlenmesinde söz sahibidir. Locke yasamayı diğer iki kuvvetten üstün görürken özellikle yasamayla yürütmenin aynı elde toplanmaması gerektiğini savunmuştur.¹⁵⁴ Locke, yasama ve yürütmenin bir elde toplanması, toplumu oluşturan bireyler aleyhine keyfi uygulamalara sebebiyet verebileceğinden kuvvetler ayrılığı ilkesi ile devletin sınırlarını çizmeyi amaçlamıştır.¹⁵⁵ Locke'nin temellerini inşa ettiği kuvvetler ayrılığı ilkesi Montesquieu tarafından geliştirilerek günümüzdeki anlamına kavuşturulmuştur.¹⁵⁶

Locke'nin modern devlet sistematigi açısından önemi mutlak egemen anlayışa karşı sınırlı egemenlik anlayışını savunmuş olmasıdır. Bu bağlamda Locke'nin liberalizmin felsefi temellerini attığı kabul edilmektedir.¹⁵⁷

2.3.5. Jean Jacques Rousseau (1712-1778)

Rousseau'nun doğa durumu fikrini ön plana çıkardığı devlet kuramında, doğa durumu Locke'da olduğu gibi barışın hüküm sürdüğü bir dönem olarak tasvir edilmiştir.¹⁵⁸

Rousseau'ya göre doğa durumunda insanlar için yalnızca temel ihtiyaçlar söz

¹⁵¹ Uğur Köksal Odabaş, "Liberalizmin İlk Temsilcisi: John Locke", *Sanat Dergisi* 32 (Aralık 2018), 76.

¹⁵² Odabaş, "Liberalizmin İlk Temsilcisi: John Locke", 76.

¹⁵³ Hüseyin Arslan, "John Locke'un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (Haziran 2013), 198-199.

¹⁵⁴ Arslan, "John Locke'un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme", 198-199.

¹⁵⁵ Arslan, "John Locke'un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme", 182.

¹⁵⁶ Ayşe Özkan Duvan, "Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 2019/1 (Mart 2019), 39.

¹⁵⁷ Özkan Duvan, "Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu", 47.

¹⁵⁸ Mehmet Şükrü Nar, "Jean-Jacques Rousseau'nun Doğal Hukuk Anlayışı Üzerine Antropolojik Bir Değerlendirme", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Aralık 2015), 55.

konusudur ve bu temel ihtiyaçlar zaten mevcuttur. Dolayısıyla doğa durumunda insanların birbirleriyle kavga etmelerini gerektirecek hiçbir durum söz konusu değildir. Bir diğer deyişle, doğa durumunda insanlar açısından mücadele ve savaşa sebep olacak bir neden yoktur. Bu bağlamda doğa durumu herkesin zgr ve eşit olduğu mutlu bir düzeni tasvir etmektedir.

Rousseau’ya göre doğa durumundaki zgr ve eşit ortamı bozan mülkiyet hakkına bağlı olarak ortaya çıkan uygar toplumlar olmuştur. İnsanların, toprak parçalarının etrafını çitle çevirip mülkiyet iddiasında bulunmasıyla barış düzeni sarsılmaya başlamıştır.¹⁵⁹ Mülkiyet arzusu, doğa durumunda bulunmayan g ve hükmetme gibi ihtirasları da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiraslar üzerine inşa edilen uygar toplumlarda şefkat ve merhamet duyguları yok olmuş yerini kin, kıskançlık gibi duygular almıştır. Neticesinde zengin-fakir, köle-efendi gibi sınıfların oluşması kaçınılmaz bir durumdur.¹⁶⁰

İçinde bulunulan savaş durumundan kurtulmanın akıl çerçevesinde çaresini arayan insanlar toplum sözleşmesi ile devleti meydana getirmişlerdir.¹⁶¹ Rousseau’nun toplum sözleşmesine göre insanlar, bütün haklarından genel bir iradeye devretmek suretiyle feragat etmektedir. Rousseau’nun teorisi açısından mühim olan hususlardan biri, hakların devrinin genel irade lehine yapılmasıdır.¹⁶² Genel irade, iradelerin toplamı anlamına gelmemektedir. İradelerin toplamından bağımsız ve üstündeki özgün bir iradedir. Bu durum, haklarını devreden bireylerin, bahse konu genel iradenin birer parçası olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Halk, toplum sözleşmesiyle siyasal bir topluluk halini almıştır. Dolayısıyla Rousseau, halk ve egemenlik kavramlarını bir bütün içinde ele alarak halk egemenliği olgusunu ortaya koymuştur.¹⁶³

Rousseau ortaya koyduğu fikirler çerçevesinde halk egemenliği teorisinin kurucusu kabul edilmektedir.¹⁶⁴ Rousseau’ya göre halk egemenliği mutlak, bölünmez, devredilemez nitelik taşımaktadır.¹⁶⁵ Düşünür te yandan halk egemenliği açısından temsil sisteminin de söz konusu olamayacağını savunmuştur. Bu bağlamda egemen olan halkın egemenlik yetkisini

¹⁵⁹ Salim Işık, “J.J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı zerine”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2017), 85.

¹⁶⁰ Işık, “J.J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı zerine”, 85.

¹⁶¹ Nar, “Jean-Jacques Rousseau’nun Doğal Hukuk Anlayışı zerine Antropolojik Bir Değerlendirme”, 59.

¹⁶² Işık, “J.J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı zerine”, 87.

¹⁶³ Işık, “J.J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı zerine”, 89.

¹⁶⁴ Bahtiyar Akyılmaz, “Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (Haziran 1998), 258.

¹⁶⁵ Mert Uslu, “Jean Jacques Rousseau’nun Ulus-Devlet Düşüncesinin şekillenmesi ve Gelişimindeki Etkisi”, *Journal of International Relations and Political Science Studies* 3 (Aralık 2021), 70.

bizzat kullanması gerektiğini dile getirmektedir.¹⁶⁶

2.3.6. Emmanuel Sieyes (1748-1836)

Fransız İhtilali'nin yaşanmasına fikirleriyle öncülük eden Sieyes, egemenliğe ilişkin fikirlerini “Üçüncü Tabaka Nedir?” isimli eserinde dile getirmiştir. Sieyes, bahse konu eserinde, üçüncü tabaka nedir sorusuna “her şey”, üçüncü tabakanın siyasal yapı açısından ne ifade ettiği sorusuna “hiç”, üçüncü tabakanın dileği nedir sorusuna ise “bu düzen içinde yeri olması” şeklinde cevap bulmuştur.¹⁶⁷

Sieyes'in eserinde üçüncü tabaka olarak ifade ettiği topluluk halktır. Sieyes'e göre; halk, din adamları ve soylular tarafından ezilmekte, toplumun var olabilmesi için gereken bütün ihtiyaçları karşılamasına rağmen siyasi düzende kendisine bir türlü yer bulamamaktadır.¹⁶⁸ O halde yapılması gereken din adamları ve soyluların ayrıcalıklarına son vermektir. Ayrıcalıklar son bulduğunda sınıf ayrımları da son bulacak geriye sadece üçüncü tabaka kalacak, bir başka deyişle, “hiç” olan üçüncü tabaka “her şey” halini alacaktır.¹⁶⁹ Her şey olan, yönetme hakkının da sahibidir. Bunun için de halkın temsilcilerinden oluşan millet meclislerinin oluşturulmasıdır. Milletin her bir ferdini bağımsız ve eşit kabul eden Sieyes, egemenliğin kaynağı olarak milleti görmüştür. Bu bağlamda millet egemenliği anlayışının temellerinin Sieyes'e dayandığı ifade edilebilir.¹⁷⁰

Sunduğu fikirlerle Fransız İhtilali'ne öncülük eden Sieyes, özellikle millet egemenliği ve millet meclislerine ilişkin görüşleriyle modern devlet kuramına önemli katkılar sunmuştur.

2.4. Modern Devletin Unsurları

Devletin unsurları, sosyal bilimler bakımından önemli bir inceleme konusudur. Georg Jellinek tarafından öne sürülen üç unsur teorisi¹⁷¹, unsurları bakımından modern devlet olgusunu açıklamaya yönelik günümüzde kabul gören en yaygın görüştür. Bahse konu üç unsur: insan, ülke ve egemenliktir. Ancak Weber bu tanıma beş unsur daha ekleyerek modern devletin toplam sekiz ayırt edici özelliğini ortaya çıkarmıştır. Bu özellikler; şiddet araçları üzerinde

¹⁶⁶ Uslu, “Jean Jacques Rousseau'nun Ulus-Devlet Düşüncesinin Şekillenmesi ve Gelişimindeki Etkisi”, 70-71.

¹⁶⁷ Arslanel vd., “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, 15.

¹⁶⁸ Alper Işık, “Sieyes Hala Yaşıyor mu?”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/1 (Mart 2017), 187-188.

¹⁶⁹ Işık, “Sieyes Hala Yaşıyor mu?”, 194.

¹⁷⁰ Işık, “Sieyes Hala Yaşıyor mu?”, 190-191.

¹⁷¹ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018), 4.

kontrol (tekel), toprak mülkiyeti, egemenlik, bir anayasaya bağlılık, kişisel olmayan iktidarın kullanılması, bir kamu bürokrasisinin kurulması, otorite/meşruiyet ve vatandaşlıktan oluşmaktadır.¹⁷² Alternatif olarak, devletin işlevselliğini değerlendirmelerde ayırt edici özellikleri olarak düzenleme, müdahalecilik, uzlaştırma ve merkezîyetçilik üzerinde durulmaktadır. Literatürde sıkça rastlanan bir diğer sınıflandırmaya göre ise ülkesellik, egemenlik, merkezîyetçilik ve ulusallık devletin ayırt edici özellikleri olarak tanımlanmaktadır.¹⁷³

Alman felsefesinin önde gelen isimlerinden George Wilhelm Friederich Hegel, devletin unsurlarına yönelik önemli bir vurgu yapmıştır. Hegel, devletin; bireylerin bir araya gelerek bir ulusal kimlik duygusu oluşturmasıyla oluştuğuna inanmıştır.¹⁷⁴ Bu durumda, bireylerin arzuları kolektif bir bütün haline gelir ve genel nüfusun özgürlüğüne izin vermektedir. Hegel'e göre devletin temel bileşenleri arasında birleşik bir hükümet, aşkın bir otorite ve karşı çıkılamayan bir halk bulunmaktadır.¹⁷⁵

Tilly'ye göre ulus devletin sadece bir devlet türü olarak değil, aynı zamanda bir program olarak kabul görmesi gerekir.¹⁷⁶ Yazara göre “ulusal devlet” terimi daha uygundur. Tilly, 1500'lerden itibaren Avrupa'da ulusal devletin birkaç temel faktör aracılığıyla kurulduğunu öne sürer:

- Açıkça tanımlanmış ve sürekli bir bölgenin kontrolü,
- Nispeten merkezi bir sistem,
- Diğer örgütlerden farklılaşma
- Kendi topraklarında fiziksel güç kullanma tekeline sahip olma gibi benzersiz özellikler.

Devlet, belirli bir coğrafi alan üzerinde otoritesini tesis eden bir varlıktır. Devlet, toplumsal işlerin düzenlenmesinden sorumlu olan ve devlet kurumları, mahkemeler, ordu, kamulaştırılmış sektörler ve sosyal güvenlik sistemi gibi vergilendirme yoluyla finanse edilen kamu kurumlarını kapsamaktadır. Ancak uluslararası politika alanında devlet, dışsal bir

¹⁷² Erkiş, “Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”, 68.

¹⁷³ Eşki Uğuz vd., “Küresel Dünyada Ulus Devlet”, 130.

¹⁷⁴ Eşki Uğuz vd., “Küresel Dünyada Ulus Devlet”, 133-134.

¹⁷⁵ Eşki Uğuz vd., “Küresel Dünyada Ulus Devlet”, 133-134.

¹⁷⁶ Erdoğan, “Cemaat, Cemiyet ve Ulus-Devlet”, 12.

perspektiften tanımlanmaktadır. Bu bakış açısına göre devlet dört temel unsurla karakterize edilir: tanımlanmış bir toprak, kalıcı bir nüfus, etkin bir yönetim ve egemenliktir.¹⁷⁷

Görüldüğü üzere modern devletin unsurlarına ilişkin benzerlikleri bulunan ve birbirini kapsayıcı görüşler söz konusu olmakla birlikte çalışmanın bu kısmında, Jellinek'in klasik tanımlamasına uygun şekilde yalnızca ülke, insan ve egemenlik unsurları ele alınacaktır. Devletin varlık koşulu sayılan bahse konu diğer unsurlar, ilgili başlıklar altında ihtiyaç olması halinde inceleme konusu yapılmıştır.

2.4.1. Ülke

Bir devletin varlığından bahsedebilmek için devletin insan unsurunu oluşturan topluluğun fiziksel temeli olarak tanımlanmış bir toprak parçasının, esasen belirli sınırları olan bir ülkenin varlığı gerekmektedir. Kısacası her devlet bir ülkeye sahip olmalıdır ve bu ülkenin coğrafi bir alanda fiilen var olması gerekmektedir. Devletin ülkesi sadece belirli bir toprak parçasını değil, bu topraklar içindeki değerli kaynakları, üzerindeki hava sahası aynı zamanda denizcilik alanını da kapsamaktadır.¹⁷⁸ Bir ülkenin farklı kısımları bulunmaktadır. Bu kısımlar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir.

Kara Ülkesi: Bir devletin yetki alanına giren bir toprak parçasını ifade etmektedir. Toprak ve toprak altından oluşmaktadır.¹⁷⁹

Su Ülkesi (Deniz Ülkesi): Bir devlete ait olan su alanı onun su bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bu sadece suyun yüzeyini değil, aynı zamanda altta yatan derinlikleri de içermektedir.¹⁸⁰

Hava Ülkesi: Hava ülkesi, bir devletin karasal toprakları ve karasuları üzerindeki tüm hava sahasını kapsamaktadır. Bu hava sahasının dış sınırı karasularının sonu ile belirlenir. Devlet bu hava sahası üzerinde tam egemenlik uygulamaktadır. Bununla birlikte, hava sahasının kesin üst sınırı bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir.¹⁸¹

Modern devlet, egemenlik bağlamında öne çıkan sınır terimi üzerinden tanımlanmaktadır. Tarih boyunca tüm devletler sınırlarını belirleme ve koruma gibi önemli bir

¹⁷⁷ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, çev: Nasuh Uslu, Haluk Özdemir (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 152.

¹⁷⁸ İlhan Akbulut, "Devlet, Unsurları ve Kişiliği", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 219 (Aralık 2015), 167.

¹⁷⁹ Akbulut, "Devlet, Unsurları ve Kişiliği", 169.

¹⁸⁰ Akbulut, "Devlet, Unsurları ve Kişiliği", 170.

¹⁸¹ Akbulut, "Devlet, Unsurları ve Kişiliği", 170.

zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Ancak modern devlet, kendinden önceki devletlere kıyasla bu konuda daha yüksek bir hassasiyet göstermektedir. Modern devletin sınır belirleme yaklaşımı, kendisinden önce gelen şehir devletleri ve imparatorlukların sergilediği egemenlik anlayışını aşmaktadır. Modern devleti sınır kavramıyla ilişkilendiren bu titiz yaklaşım Batı Avrupa’da ortaya çıkan Westphalia Antlaşması’na dayanmaktadır.

Bir devletin toprak sınırlarının netliği, varlığının çok önemli bir yönüdür. Bir ülke, sınırları kesin olarak belirlenmiş topraklarıyla tanımlanır ve bu da onu modern öncesi toplumlardan ayırmaktadır. Geçmişte imparatorluklar ve diğer siyasi oluşumlar da belirli topraklara sahip olsalar da sınırların belirgin hale gelmesi ancak modern devlet ile mümkün olabilmıştır.¹⁸² Sınırları belli olan devlet kavramı, 16. yüzyılda modern devletin varlık göstermesiyle birlikte ortaya çıkmış ve 17. yüzyılda 1648 Westphalia Barışı ile resmen tanınmıştır. Bu anlaşma sınırların kesinliği, iç ve dış egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkelerini ortaya koymuştur.¹⁸³ İyi tanımlanmış sınırların önemi o zamandan beri devam etmiş ve günümüz ulus devletlerinin temel bir özelliği haline gelmiştir.

Devlet kavramı belirli bir coğrafi alanla yakından bağlantılıdır, bu da ülkeselliği bir devletin tanımlanmasında kilit bir unsur haline getirmektedir. Daha önceki siyasi oluşumlarda, ülke fikrinin bugün tanıdığımız net sınırlara sahip olmadığı bunun yerine mevsimler, otlaklar, sulak alanlar gibi daha pratik faktörlere dayalı tanımlamaların yapıldığı görülmektedir.¹⁸⁴ Ulus devlet ortaya çıkmadan önce egemenlik, toprak sınırlarından ziyade beşerî unsurlar tarafından tanımlanmaktadır. Bugün anladığımız şekliyle ülkesellik kavramı, tamamen coğrafi veya demografik faktörlerden ziyade siyasi faktörler ve güç mücadelelerinden etkilenen modern devletle birlikte ortaya çıkmıştır. Beylikler gibi daha küçük siyasi yapılarda toprak işlevsel bir rol oynarken, imparatorluklar gibi büyük ölçekli yapılarda daha karmaşık bir hal almaktadır. İmparatorluklar doğaları gereği kendilerini her şeyi kapsayan, evrensel varlıklar olarak görmektedirler, bu da net bölgesel sınırların belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, ülkesellik günümüz ulus devlet yapıları için geçmiş siyasi yapılara nazaran daha uygun bir kavramdır.¹⁸⁵

¹⁸² Can Karaböcek, *Modern Devlette Egemenlik Sorunu*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 92.

¹⁸³ Karaböcek, *Modern Devlette Egemenlik Sorunu*, 165.

¹⁸⁴ Ahmet Nuri Yurdusev, “Ulus-Devlet: İnsanlığın En Tehlikeli İcadı”, *Demokrasi Platformu Dergisi* 6/23 (Ağustos 2010), 19.

¹⁸⁵ Yurdusev, “Ulus-Devlet: İnsanlığın En Tehlikeli İcadı”, 21.

Ülke kavramı, diğer uluslara ilişkin egemenlik sınırlarının tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bir ulusun egemenliğini başka bir devletin toprakları üzerinde kullanması yasadışıdır. Benzer şekilde, her devlet kendi toprakları üzerinde egemenliğe sahiptir. Egemen bir varlığın yetkisi, ülkenin coğrafi çerçevesi içindeki bireylere, topluluklara ve tüm ulusa uzanır. Bir devletin yetkisinin kapsamının belirlenmesi, uygulanabilir yasaların oluşturulmasında kilit öneme sahiptir. Bir devletin ülkesi, ceza hukuku, yabancılar hukuku ve uluslararası ekonomi hukuku da dâhil olmak üzere hukukun çeşitli alanlarında önemli bir yere sahiptir.

Devlet olgusu öncelikle belli bir coğrafi alana ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle ülkesellik, devlet tanımlamalarında öncelikle vurgulanmaktadır. Bu birlik, bilinçli bütünleşmeyi, kolektif anıları, sembolleri ve mitleri kapsayan toprağın ulusal kimlikle ilişkilendirilmesi yoluyla daha da pekiştirilmektedir. Esasen ülke, ulusun özünü kendi topraklarında barındırmaktadır. Ulus devlet öncesi yapılarda devlet iktidarının belirli toprak sınırlarıyla ilişkilendirilmesi yaygın bir özellik değilken, modern ulus devletlerin belirli bir toprak parçasıyla özdeşleştirilmesi evrensel olarak kabul görmüştür. Devlet sınırlarına verilen önem, devletin merkezileşmiş siyasi örgütlenme eğilimine bağlanabilmektedir.

Bir ulusun sınırlarının esnek olmaması ikili bir amaca hizmet etmektedir. Bir yandan, ulus ile diğerleri arasındaki farkları vurgulayarak tek tipleştirme politikalarının uygulanmasını güçlendirmekte, diğer yandan devletin kendi sınırları içinde azami kontrol ve egemenliği sürdürmesini sağlamaktadır. Ulus devlet yapısı aynı zamanda ulusal bir pazar üzerine kurulu olduğundan, insanların, malların ve sermayenin sınırlar arasında hareketine izin verilir ve denetimler egemenliğin kritik bir gerekliliği ve göstergesi olarak hizmet etmektedir. Yakın zamana kadar ulus devlet imajının, dikenli teller, mayınlı alanlar, gelişmiş radar sistemleri ve sıkı kontroller gibi unsurları içermesi sayılı gerekçelerle izah edilmektedir.¹⁸⁶

2.4.2. Ulus

İnsan, millet, ulus fikri, ulus devletin tanımlanmasında hayati öneme sahiptir ve çeşitli açılardan incelenerek tanımlanması gereken bir olgudur. Ulusun temel unsurları aynı zamanda ulus devletin yapısının da temel özelliklerini oluşturmaktadır. Modern siyasi iktidarın

¹⁸⁶ Hakan Özdemir vd., “Ulus Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa’nın Karşılaştırılması”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/3 (Aralık 2016), 32.

kurumsallaşmış halini temsil eden ulus devlet ile onun meşruiyet temelini oluşturan ulus kavramı arasındaki ilişkiyi tam olarak kavrayabilmek için meseleyi birçok yönüyle ele almak gerekmektedir. Zamana ve mekâna bağlı olarak ulus ve ulus devlet kavramlarının farklı yönleri ön plana çıkmakta, kimi zaman farklı özellikleri vurgulanmakta ve bu iki kavramın esnek doğasına dikkat çekilmektedir. Özkırmılı'ya göre, bir ulusun varlığını sürdürebilmesi, bireylerin kendilerini o ulusun ayrılmaz bir parçası olarak algılamalarına bağlıdır.¹⁸⁷ Bu süreklilik, ulusa sarsılmaz bir sadakat besleyerek, esasen milliyetçiliği günlük olarak devam ettirerek teşvik edilebilmektedir. Özünde, ulus inşası süreçleri hiçbir zaman tam anlamıyla tamamlanmaz.¹⁸⁸ Ulus inşası ya da ulusal bütünleşme süreci, bireyleri daha geniş bir toplulukla özdeşleşmeye teşvik eden çabaları içermektedir. Bu süreç, toplumsal ve bireysel kimlik algıları zaman ve koşullar içinde değişebildiği için sürekli olarak devam etmektedir.

Ulus kavramının, sosyal bilimlerin farklı alt disiplinleri tarafından da farklı yorumlandığı görülmektedir. Sosyologlar ulusu “Aynı ekolojik alan bir kültür, bir pazar, bir egemenlik üzerindeki kültürel, ekonomik ve siyasal sistemlerin çakışması süreciyle birlikte aşağı kültürlerin standartlaştırılmış, homojen ve merkezi iktidar tarafından desteklenen bir yüksek kültür ile bütünleştirilmesi olarak”¹⁸⁹ ifade etmektedir. Siyaset bilimcilere göre ise ulus “*Net bir şekilde belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde var olan, bir devlet aygıtı ve yabancı devletler tarafından denetlenen, üniter bir yönetime itaat eden topluluk*”¹⁹⁰ cümleleriyle ele alınmıştır. Farklı bakış açılarının varlığı nedeniyle, ulus ve ulus devletin zaman ve mekân içinde değişmeden kalan evrensel bir tanımını yapmak mümkün değildir.

Ulus, bir siyasi aktör olarak ulus devletin, kendini kabul ettirmede ve egemenliğin varsayımlarını kurgulamada kullandığı temel bir kavramdır. Ulus kavramı yaygın olarak hem siyasi çerçeveyi hem de sakinlerini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Buna göre ulus; ulus devlet modelinde, kültürel manada homojen toplum yapısını ifade etmeye yararken öte yandan egemenliğin kaynağını meşrulaştırmasına yarayan birer araç olarak kabul görmektedir. Bu durum, kavramın farklı yönlerine işaret etmekte ve tanımlamaya yönelik anlam zenginliğini beraberinde getirmektedir. Ancak bu yorumların geniş yelpazesi, kavramın farklı yönlerine ışık

¹⁸⁷ Umut Özkırmılı, *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2008), 12.

¹⁸⁸ Özkırmılı, *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, 12.

¹⁸⁹ H. Gökçe Zabunoğlu, “Günümüzde Ulus Devlet”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13/1 (Mayıs 2018), 539.

¹⁹⁰ Zabunoğlu, “Günümüzde Ulus Devlet”, 539.

tuttuğu için her birine ayrı bir önem katmaktadır. Bu sebeple, ulusun tanımı büyük ölçüde kişinin bakış açısına bağlıdır.

Ulusun anlam yönünden şekil kazanması, kavramın doğup büyüdüğü coğrafya ile de yakından ilişkilidir. Kavram, genel olarak tarihsel süreç içerisinde İngiltere ve Fransa eksenli ortaya çıkmıştır.¹⁹¹ 1689'da İngiltere'de vatandaşlığı bir hak olarak tanımlayan anayasal monarşinin varlık süreci, ulus fikrinin filizlendiği ilk dönemdir.¹⁹² Fransız Devrimi ise ulus düşüncesini doktrine eden ve ulus fikrinin yaygınlaşmasını sağlayan bir sürecin başlangıcına kapı aralamıştır. Ulus olgusuna ilişkin ortak parametlerin olmaması her devlet açısından ulus olgusuna kendi sosyal, tarihi şartları ve gerçeklikleri çerçevesinde farklı bir anlam yüklenmesi neticesini doğurmuştur. Almanların ırkçı söylemler barındıran ulus vurgusu karşısında Fransızların ulus iradesi öznesinde “kolektivist yurttaşlar” kabulüne dayalı ulus vurgusu bu durumun neticesidir.¹⁹³

Ulus kavramı birey ve devletlerin kendi tanımlamalarına bağlı olarak anlam farklılaşmasına uğrasa da kavramın tipik olarak üç ana eksenle değerlendirildiği görülmektedir. Bu üç ana eksen kavramsal olarak ilkçi, modernist ve etno-sembolcü yaklaşımlar olarak tarif edilmektedir.¹⁹⁴ İlkçiler, milletleri doğuştan gelen veya eski çağlardan beri var olan yapılar olarak görmektedirler. Modernistler, millet ve milliyetçilik kavramlarının kapitalizm, sanayileşme ve merkezi devletlerin yükselişi gibi modern olguların bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunmaktadır.¹⁹⁵ Etno-sembolcüler ise tarihsel etnisite ve kültüre vurgu yaparak günümüz uluslarını ilerlemenin sembolleri olarak görmektedirler.¹⁹⁶

Ulusların tanımlanmasına yönelik görüş beyan edenler genel olarak ulusların, doğal olagelen bir gerçeklik mi yoksa sonradan tasavvur edilen sübjektif varlıklar mı olduğu sorusundan yola çıkarak tanımlama yoluna gitmişlerdir. Bir başka deyişle, ulusların organik mi yoksa inorganik mi yapılar olduğu üzerinden süregelen tartışmalar ekseninde kavram anlam kazanmaktadır. Kimi yazarlara göre ulus, asırlar boyu bir arada yaşamış, geçmişten gelen ortak kültürel mirası paylaşan milletlerin refere edilmesiyle oluşan irade olarak tanımlanırken kimi yazarlar tarafından ise zihin dünyasında şematik çerçevesi belirlenen siyasi topluluk olarak

¹⁹¹ Zabunoğlu, “Günümüzde Ulus Devlet”, 535.

¹⁹² Zabunoğlu, “Günümüzde Ulus Devlet”, 538.

¹⁹³ Zabunoğlu, “Günümüzde Ulus Devlet”, 546.

¹⁹⁴ Akça, “Postmodernite ve Ulus Devlet”, 235.

¹⁹⁵ Akça, “Postmodernite ve Ulus Devlet”, 235.

¹⁹⁶ Akça, “Postmodernite ve Ulus Devlet”, 236.

görülmektedir.¹⁹⁷

Ulus kavramı ve ulus inşası süreçlerinin dana net anlaşılmasına matuf bazı görüşlere değinmekte yarar görülmektedir:

Anthony D. Smith, ulusların bir ülkeye tarihsel ve sembolik bağlarla bağlı olan etnisitelere dayandığını ve ulusları gerçekten anlamak için bu etnisitelerin anısal ve mitsel yönlerini dikkate almak gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁹⁸ Smith'in bu bağlamda, ulus devletin basitçe modernizmin bir ürünü olmadığını, daha ziyade hem modernist hem de premodernist yapıların birleşiminden doğan bir siyasi çerçeve olduğunu ifade etmeye çalıştığı söylenebilir. Bir başka deyişle, ulus devletin tarihsel gelişimi, ortak bir vatan, kolektif mitler, kolektif bir hafıza, ortak bir kültür, insanlar için belirlenmiş haklar ve sorumluluklar ve bölgesel hareketliliğe dayalı bir ekonomi gibi bazı temel bileşenlerin varlığını gerektirmektedir. Smith'e göre, Avrupa'da ulus devletlerin yükselişi, Amerikan ve Fransız devrimlerinin ardından hakim yönetim biçimi haline gelen modern devletin ortaya çıkışıyla aynı döneme denk gelmiştir. Yazar, bu bağlamda ulus teorik yapısının dört temel özelliğini¹⁹⁹ ana hatlarıyla ele almaktadır:

- Ulus, öncelikle tanımlanmış bir bölge içindeki siyasi bir topluluğu temsil eder.
- Ulus, bireylerinin ilk siyasi bağlantısını ve birincil bağlılığını kurar.
- Ulus, liderlerin ve elitlerin katılımına özellikle vurgu yaparak vatandaşları tarafından inşa edilir.
- Ulus, sosyal ve siyasi ilerlemenin arkasındaki birincil itici güç olarak hizmet etmektedir.

Bu kavramsallaştırmaya göre, ulus devletler merkezileşme ve homojenleşme sürecine girdikçe, diğerlerinden farklı, meşruiyet kaynağı olarak ulusçuluğun hizmet ettiği yeni bir devletler düzeni ortaya çıkmıştır. Smith'in öncelikli odak noktası ulus devletlerin yapılandırılmasından ziyade ulus oluşumu olsa da çalışmaları iki süreç arasındaki modern paralellikleri vurgulaması açısından önemlidir.²⁰⁰

Modern devlet çalışmalarının önde gelen isimlerinden Max Weber, ulus devlet

¹⁹⁷ Eşki Uguz vd., "Küresel Dünyada Ulus Devlet", 134.

¹⁹⁸ Akça, "Postmodernite ve Ulus Devlet", 238.

¹⁹⁹ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev: Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 182-185.

²⁰⁰ Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", 248.

felsefesine önemli katkılarda bulunmuştur. Weber'e göre ulusu oluşturan bireylerin, belirli şartlar altında benimsediği ve bağımsız bir devlet ideali etrafında koşullanan sosyal kavrayış biçimleri ulus düşüncesinin temelini oluşturmaktadır.²⁰¹ Bu bağlamda ulus fikri, bağımsız devlet kurma yolundaki duygu birlikteliğidir ve ulusların temelini bağımsız devlet kurmayı amaçlayan topluluklar oluşturmaktadır.²⁰² Weber'in devlet tanımı, belirli bir alanda fiziksel güç kullanma yetkisini münhasıran elinde bulunduran bir "insan topluluğu" olması etrafında şekillenir. Modern devletin, tanımlanmış sınırlar içinde "şiddet kullanma tekeli"ni sürdürerek kendisini diğer biçimlerden ayırdığını vurgulamaktadır. Weber ayrıca ulus devletin, siyasi yapının kilit bir bileşeni olan bürokrasiyi benimseyerek gelişebileceğini savunmuştur.²⁰³ Bürokrasi aracılığıyla devlet merkezileşmeyi başarabilir, egemenliğini pekiştirebilir ve uzmanlaşmayı gerçekleştirebilir ki bunların hepsi modern devletin önemli yönleridir.²⁰⁴

Guehenno ise bir ulusun tarihsel bütünleşmesinin ırkçılıktan kaynaklanmadığının altını çizmekte ve vatandaşları birleştiren bağın, tarihsel birliğin bir ürünü olduğunu ve dini ya da ırkçı boyutlara indirgenmemesi gerektiğini, bununla birlikte soyun tek başına bir ulusu tanımlayamayacağını, çünkü bunun onu sadece genişlemiş bir kabileye indirgeyeceğini belirtmektedir.²⁰⁵

Farklı bir yaklaşım benimseyen Anderson ise ulus kavramını ve milliyetçiliği, ulusal dillerin hızla yayılmasını kolaylaştıran kapitalist yayıncılığın yükselişiyle ilişkilendirmiştir.²⁰⁶ Anderson'a göre, ulus ve milliyetçilikle ilişkilendirilen ulus inşası, ideolojilerinin yayılması ve standartlaştırılmış metinlerin okunması yoluyla hızlandırılmaktadır. Yazar bu bağlamda ulusu "hayali bir siyasi topluluk" olarak tanımlamaktadır.²⁰⁷ Anderson'a göre, ulus hayal edilmiştir çünkü sayısı itibarıyla en küçük kabul edilen toplumların fertleri dahi birbirini tanıyamazlar. Buna karşın, bu birbirini tanımayan fertlerin zihninde ulus fikri daima canlılığını korumakta ve insanları bir arada tutabilen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁸

²⁰¹ Erkiş, "Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine", 57.

²⁰² Zabunoğlu, "Günümüzde Ulus Devlet", 539.

²⁰³ Serdar Arı, "Max Weber'in Siyaset Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9 (Ekim 2022), 57.

²⁰⁴ Serpil Yıldırım, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet İlişkisinin Türk Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkisi*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023), 241.

²⁰⁵ Akça, "Postmodernite ve Ulus Devlet", 238.

²⁰⁶ Mustafa Kemal Halaman, "Milliyetçilik Bağlamında E. Gellner ve B. Anderson Karşılaştırması", *Artıbilim Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 34.

²⁰⁷ Akça, "Postmodernite ve Ulus Devlet", 239.

²⁰⁸ Halaman, "Milliyetçilik Bağlamında E. Gellner ve B. Anderson Karşılaştırması", 30.

Karl Deutsch ulusal inşa sürecinde, ilk olarak iletişimin önemine vurgu yapmaktadır.²⁰⁹ Farklı nüfus grupları yerleşim yerlerinde toplandıkça, daha fazla yol ağı, iletişim ve ekonomik faaliyette bulunurlar, bu da birbirine bağlı yollar aracılığıyla ulusal entegrasyonla sonuçlanmaktadır. İkinci olarak, bu hareketleri takiben ortak bir dilin oluşturulmasını içermektedir.²¹⁰ Ayrıca, entelektüellerin ve elitlerin entegrasyonu da çok önemli bir unsurdur.²¹¹ Kültür ve iletişimdeki ilerlemelerle birlikte halk kavramı akrabalık-kabile ilişkilerinin yerini almaktadır. Bu bağlamda iletişim araçlarının gelişmesi, modernitenin ve ulus inşasının önemli bir yönüdür. Ayrıca insanlar toplumsal seferberlik çerçevesinde iş birliği yapmaya başlamaktadırlar. Nihayetinde ulusal bütünlüğün sağlanabilmesi için idari bölgelerin birleştirilmesi ve bütüncül bir devletin oluşturulmasıyla birlikte etkin bir yönetimden söz edilebilir.²¹² Deutsch, ulusal kimlik inşasının, kolektivite algı çerçevesinde devlet gücünün doğru kullanımına bağlı olduğuna inanmaktadır.²¹³ Deutsch, Batı Avrupa'nın geleneksel toplumlardan modern toplumlara dönüşümünü inceleyerek argümanına kanıt sağlamak ve bu bağlamda modernleşmeye eşlik eden ticarileşme, sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin yanı sıra artan kitlesel okuryazarlık, daha aktif bir nüfus, iletişim ağlarının büyümesi, üniversite öğrencileri ve posta hizmetlerinin kullanımı gibi faktörlere odaklanmaktadır.²¹⁴ Deutsch, ulusal duyguların gelişiminin niceliksel olarak ölçülebileceğini de öne sürmektedir.²¹⁵ Bu ilerlemeyi ölçmek için istihdam oranları, kentleşme oranları, öğrenci ve göçmen sayısı gibi göstergelerin kullanılmasını önermektedir.²¹⁶ Deutsch'a göre bu göstergeler, yoğun bir iletişim ağı içinde sosyal hareketlilik ve entegrasyon düzeyini yansıtmaktadır. Deutsch, özünde ulus olmanın işlevsel bir tanımını sunmaktadır.

Jochen Hippler çalışmasında “ulus inşası” terimini iki farklı yorumla ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki, gevşek bağlarla birbirine bağlı toplulukların bir ulus-devlet çatısı

²⁰⁹ Senem Sönmez Selçuk, “Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması”, Yaşar Üniversitesi E-Dergisi 6/23 (Haziran 2011), 3858.

²¹⁰ Sönmez Selçuk, “Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması”, 3858.

²¹¹ Sönmez Selçuk, “Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması”, 3858.

²¹² Ömer Faruk Sarı, “Ön İnşacı Bir Bütünleşme Teorisi Olarak Güvenlik Topluluğu Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Turkish Yearbook of International Relations* 53 (Aralık 2022), 76-77.

²¹³ Zehra Altundağ, *Karl Deutsch'un 'Güvenlik Topluluğu' Kuramını XXI. Yüzyılda Okumak: Şangay İşbirliği Örgütü* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 41.

²¹⁴ Sarı, “Ön İnşacı Bir Bütünleşme Teorisi Olarak Güvenlik Topluluğu Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme”, 81.

²¹⁵ Sarı, “Ön İnşacı Bir Bütünleşme Teorisi Olarak Güvenlik Topluluğu Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme”, 83.

²¹⁶ Sarı, “Ön İnşacı Bir Bütünleşme Teorisi Olarak Güvenlik Topluluğu Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme”, 81.

altında birleşik bir topluma dönüşmesi anlamına gelmektedir. Bu karmaşık süreç, ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal dinamikleri içeren bir dizi faktörden etkilenebilir ve genellikle askeri fetih, etnik temizlik, demokratikleşme ve ekonomik ve kültürel entegrasyon gibi çeşitli yöntemler kullanılmaktadır.²¹⁷ Ulus inşasının ikinci anlamı, belirli bir siyasi hedefe ulaşmak için kasıtlı bir strateji olarak kullanılmasıyla ilgilidir.²¹⁸

Hobsbawm, bir halkın belirli bir nüfus büyüklüğüne ve mevcut bir devletle tarihsel bir bağa sahip olması halinde ulus olarak adlandırılabilirliğine inanmaktadır.²¹⁹ Hobsbawm ayrıca, ulusun fethetme yeteneğinin kanıtı olarak yazılı bir ulusal dile sahip kültürel bir elitin önemini vurgulamaktadır.²²⁰ Hobsbawm'ın bu görüşü çerçevesinde, 18. yüzyıldan önce yazılı kaynaklarda ulus kavramının ya da nosyonunun var olduğuna dair bir kanıt bulunmadığı müşahade edilmektedir.²²¹ Misalen Kraliyet İspanyol Akademisi tarafından 1884 baskısından önce yayınlanan sözlükte “ulus” terimi bugünkü modern anlamını taşımamaktadır. 1884'ten önce “nacion” kelimesi, yabancılar da dâhil olmak üzere bir devlet, ülke veya krallıkta yaşayan bireylerin tamamını ifade etmek üzere ele alınmaktadır.²²² Ancak 1884 baskısının yayınlanmasıyla birlikte “nacion”, her şeyden önce ortak bir idari merkezi kabul eden bir devleti veya siyasi varlığı, bu devletin kapsadığı toprakları ve içinde yaşayan insanları ifade etmeye başlamıştır.²²³ Bu durum ulus kavramının anlaşılmasındaki modern yaklaşımların neticesidir.

Ernest Gellner, her bir tanımın tek başına eksik olduğunu kabul etmekle birlikte ulus kavramının biri “kültürel” diğeri “iradeci” olmak üzere iki geçici tanımını sunmaktadır.²²⁴ Yazar, ulusların insanların inançları, sadakatleri ve dayanışmaları ile oluşturulduğunu ifade ederken kültür kavramı üzerinden klasik zamanlardaki var olan bir ulusa atıf yapmakta ayrıca Batı dünyasında ilk kez politik-rasyonel devlet ve topluluğun varlığına şahit olunduğunu dile

²¹⁷ Engin Avcı, “Jochen Hippler, Ulus İnşası: Çatışmayı Barışa Çevirmede Anahtar Bir Konsept mi?”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 7/28 (Aralık 2011), 136.

²¹⁸ Avcı, “Jochen Hippler, Ulus İnşası: Çatışmayı Barışa Çevirmede Anahtar Bir Konsept mi?”, 136.

²¹⁹ Akça, “Postmodernite ve Ulus Devlet”, 238.

²²⁰ Akça, “Postmodernite ve Ulus Devlet”, 238.

²²¹ Didem Güngör Fırat, “Ulus-Devlet Anlayışı Karşısında Toplumsal Hafızanın Direnişi: Rembetiko Örnek Olayı”, *Akademik Hassasiyetler* 1/1 (Mayıs 2014), 119.

²²² Yusuf Ay, *Milliyetçiliğin Türk Lisani Üzerindeki Tesiri: Kamus-u Türki ve Lehçe-i Osmani Üzerinden Analizi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 25-26.

²²³ Yusuf Ay, *Milliyetçiliğin Türk Lisani Üzerindeki Tesiri: Kamus-u Türki ve Lehçe-i Osmani Üzerinden Analizi*, 25.

²²⁴ Faruk Yahşi, “Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner'in Milliyetçilik Kuramına Bakış”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum 6/18 (Aralık 2017), 704.

getirmektedir.²²⁵ Gellner, ulusçuluğun ve milliyetçiliğin ortaya çıkışının, tarım toplumundan sanayileşmeye geçiş sırasında meydana gelen siyasi ve sosyo-ekonomik değişimlerle yakından bağlantılı olduğunu öne sürmektedir.²²⁶ Yazar bu bağlamda, milliyetçiliğin ulusların oluşumundan önceye dayandığını ve ulus kavramına dayalı ortak bir kültürü teşvik etme amacına hizmet ettiğini ifade etmekte²²⁷ ve modern zamanlarda bir ulusu üstün bir kültür olarak algılamanın elzem hale geldiğini²²⁸ savunmaktadır. Bahse konu hakim inançlar, toplumların uluslar etrafında örgütlenmesi ve siyasi bir ideal olarak ulus devlete sahip olmayı arzulaması gerektiği fikrini şekillendirmiştir.

Anthony H Birch, ulus inşası üzerine yaptığı tartışmada, atılan adımların iki farklı kategorisinin ana hatlarını çizmektedir. İlk kategori, genel ulusal kimlik duygusunu doğrudan geliştiren girişimlere odaklanmaktadır. Şahin'in aktardığına göre Birch, bayrak, marş ve üniforma gibi sembollerin yaratılmasının bu süreçte çok önemli olduğunu öne sürmektedir.²²⁹ Ayrıca, uluslararası alanda başarılı spor takımları, yeni yerlere isim verilmesi ve ulusal havayolu şirketlerinin kurulması da kimlik duygusunun geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Birch, ayrıca eğitim sisteminin bu hedefe ulaşmadaki rolünü de vurgulamaktadır.²³⁰ Birch'e göre ikinci kategori, etnik ve kültürel bölünmelerin etkisini azaltmak için hükümetler tarafından uygulanan reaktif önlemleri içermektedir. Bu bağlamda, bireyleri davranışlarını ve bağlılıklarını değiştirmeye teşvik ederek, yerel ve bölgesel bağlılıkları ulusal bağlılıklarla değiştirerek toplumu birleşik bir ulusal varlığa dönüştürmek için çaba sarf edilmektedir.²³¹

Sonuç olarak, bir ulus kurmak için çabalayanlar, kendi toplumsal koşullarına göre bir karar vermek zorundadır. Uluslarını toprak ve vatandaşlık temeli üzerine ya da akrabalık ve etnisite ilkeleri üzerine, hatta her ikisinin bir bileşimi üzerine inşa etmeyi seçebilmektedirler. Her ulus inşası çabasının kendine has özellikleri bulunmaktadır. Her topluluğun tarihsel, ekonomik ve sosyo-kültürel deneyimleri farklılık göstermektedir. Paradigma olarak kabul edilen ve mevcut durum üzerinde önemli bir etkiye sahip olan durumlarda bile, her örnekte

²²⁵ Belgin Mungan, *Avrupa'nın Etnik Parselasyonu* (İstanbul: YGS Yayınları, 1998), 15-33.

²²⁶ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev: Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 81.

²²⁷ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, 105.

²²⁸ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, 77.

²²⁹ Kenan Şahin, *Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa'da Ulus Üstü Yapılanma* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 70.

²³⁰ Şahin, *Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa'da Ulus Üstü Yapılanma*, 88.

²³¹ Şahin, *Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa'da Ulus Üstü Yapılanma*, 89.

farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, genellemelerden kaçınmak ve bunun yerine her ulus inşası sürecini kendi özgün parametreleri içinde incelemek çok önemlidir. Bu süreçlerin kökenlerini ve dönüşümlerini analiz etmek sosyal bilimlerin alanına girmektedir.

2.4.3. Egemenlik

Akbay, egemenliğe ilişkin şu soruları sormaktadır:

“Egemenliğin bir kudretin, bir taraftan, diğer hiçbir iktidara tabi olmaması, yani bağımsız olması, diğer taraftan da kendi çevresinde son sözü söyleyebilmek, nihai karar sahibi bulunmak vasfı olduğunu gördük. Acaba, modern devlet kudretinde bu vasfı var mıdır? Yani devlet adıyla anılan siyasi toplulukların sahip oldukları kudret egemen midir? Başka bir söyleyiş şekliyle egemenlik vasfı, devletin bir kıstası olarak kabul edilebilir mi?”²³²

Egemenlik kavramının modern devletlerin ayırt edici unsurlarından biri olduğu düşünüldüğünde hiç şüphesiz bu sorunun cevabı evettir.

Egemenliğin kavramsal olarak 16. yüzyılda Avrupa’da feodal yapıların yıkılması ve ulus devlete giden sürecin başlamasıyla ortaya çıktığı ifade edilebilir.²³³ Bahse konu dönem feodalite, kilise ve imparatorluklar arasında güç savaşlarının yaşandığı bir tarih aralığıdır. Nihayetinde krallar bu mücadelenin galip tarafı olmuşlar ve toprakları içerisinde kendi iktidarlarına alternatif herhangi bir yapı tanımadıkları, toprakları dışında da üstün başka bir güç kabul etmediklerini beyan eden hukuksal ifadeler kullanmışlardır.²³⁴ Feodal yapıların yıkıldığı ve parçalanmış iktidar anlayışının son bulduğu bahse konu dönemde merkezi iktidarların yaşadığı meşruluk problemi egemenlik kavramına atfedilen mutlaklık, teklik, bölünemezlik, devredilmezlik gibi özellikler sayesinde çözüme kavuşmuştur.

Avrupa’daki siyasi otoritelerin birbirleri üzerinde otorite kurma arayışının neticesi olarak yaşanan Otuz Yıl savaşlarının ardından imzalanan Westphalia Antlaşması ile bahse konu otorite kurma arayışları engellenmeye çalışılmıştır. Mezkur antlaşma ile kendi topraklarında hür biçimde yaşama hakkını kazanan Prenslikler modern devletler sisteminin temelini atmışlardır. Westphalia Antlaşması neticesinde toprak ile otorite arasında kurulan bağlantı²³⁵

²³² Muvaffak Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1961), 475.

²³³ Oktay Uygun, “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, *Anayasa Yargısı* 19/1 (Haziran 2003), 11.

²³⁴ Mehmet Turhan, “Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkileri ve Türk Anayasa Mahkemesi”, *Anayasa Yargısı* 19/1 (Haziran 2003), 216.

²³⁵ Beriş, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, s.58-59.

modern devletin gelişimi açısından önemli bir eşik noktası olarak kabul edilmektedir. Netice itibariyle Westphalia Antlaşması sonrasındaki dönem egemen devletlerin dönemi olarak anılmaya başlanmıştır. Bu haliyle egemenlik, modern devleti geleneksel muadilinden ayıran kilit bir faktör olarak hizmet etmektedir. Terim, en yüksek veya en üst konumu ifade eden Latince “superanus” kelimesinden türemiştir. Fransız hukukçu Jean Bodin, bu terimi, bir devletin mutlak ve daimî gücünü tanımlamak için ortaya atmıştır.²³⁶

Modern devletin egemenlik ve meşruiyet anlayışı, onu geçmişten ayırmaktadır.²³⁷ Bodin, egemenliğin mutlak olduğunu ve sınırlandırılmayacağını, sadece Tanrı'nın otoritesini kabul ettiğini ifade etmektedir.²³⁸ Bu haliyle egemenlik, devletin kendi sınırları içinde dernekler, vakıflar gibi diğer topluluklarla paylaşmadan nihai otoriteye sahip olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca bu otorite diğer devletler tarafından da tanınmaktadır.²³⁹ Egemenlik fikri, Fransız Devrimi'nin ardından ulusal ve dünyevi bir nitelik kazanmış ve devlet otoritesini ulusun kendisiyle özdeşleştirmiştir. Böylece ulus, egemenlik kavramı aracılığıyla kurucu bir güç haline gelmiştir.²⁴⁰ Rousseau, bu durumu: “*Hakimiyet genel iradenin icrasından başka bir şey olmadığı için hiçbir zaman başkasına terk edilemez. Kolektif bir varlık olan hakim (otorite) varlığı da ancak kendisi temsil edebilir. Erk bir başkasına geçebilir ama irade geçemez.*” cümleleriyle açıklamaktadır.²⁴¹

Modern devlet, ülke ve insan unsurlarından ziyade egemenliğin yorumlanması üzerinden anlam kazanmaktadır. Modern devlet açısından ülke ve ulus unsurlarına nispetle tartışmaların odağında egemenlik yer almaktadır. Kavram, varlığı itibariyle somut bir yapıya sahip olmaması, kaynağının ve sınırlarının farklı yorumlanması, küreselleşme ve dijitalleşme süreçlerinde uğradığı değişim gibi sebeplerle tartışmalara açık bir zemin sunmaktadır. Öte yandan egemenliğin modern devletleri kendisinden önceki geleneksel siyasi yapılardan ayıran esaslı unsur olması da kavramın modern devletin anlaşılması bakımından önemine işaret etmektedir. Modern devlet açısından egemenlik kısaca; iktidarın kurumsallaşması ve

²³⁶ Ekiz, “Jean Bodin’in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik”, 639.

²³⁷ Muharrem Altıntaş vd., “Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri ve Ulus-Devletin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/1 (Haziran 2020), 117.

²³⁸ Beriş, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, 58.

²³⁹ Yurdusev, “Ulus-Devlet: İnsanlığın En Tehlikeli İcadı”, 20.

²⁴⁰ Beriş, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, 60.

²⁴¹ Akyılmaz, “Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi”, 259.

dünyevileşmesi olarak açıklanabilir.²⁴² Bu bağlamda devlete yönelik tanımlamalar modern devlet açısından genellikle egemenlik unsuru üzerinden kurgulanmaktadır.²⁴³ Öte yandan ideal devletin cevabı aranırken de tartışmaların esaslı unsuru egemenliktir. Egemenlik, toplumla devlet arasındaki ilişkinin sınırlarını belirlemektedir. Egemenin meşruiyet kaynağı, nihai karar verme ve şiddet kullanma yetkisini nereden aldığı, insanların kendilerinden üstün bir otoriteye neden boyun eğme ihtiyacı duyduğu gibi sorular etrafında şekillenen bahse konu tartışmalar, egemenlik ve dolayısıyla modern devletin taşıdığı anlamı belirlemektedir.

Egemenlik, devletlerin, insanlar ve diğer devletlerle olan ilişkisinin sınırlarını belirleyen temel olgudur. Mutlak monarşilerden, ulus devlet sistematığının klasik devlet tipi olarak kabul edildiği günümüze kadar, egemenlik kavramı devletlerin meşruiyet aracı olarak kabul edilmiştir. Vatandaşlar üstündeki asli, mutlak, bölünmez ve daimî güç²⁴⁴ olarak tanımlanan egemenliğin sağladığı meşruiyet ile devletler, gerektiğinde şiddete başvurma veya kurallara uymayanları cezalandırabilme hakkına sahip olmuşlardır. Bu haliyle bölünmez bir gücü²⁴⁵ temsil eden egemenlik, devletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri açısından olmazsa olmaz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletler uzunca süre egemen birimler olarak insanlar arasındaki hukukun tek belirleyicisi ve uygulayıcısı olmuşlardır. Bu bağlamda egemenliği temel anlamda devletin insanlar üzerinde hükmetme yetkisini meşrulaştıran bir araç olarak görmek gerekir.

Kotan'ın aktarımıyla Wallerstein'a göre, modern devletin yapısı farklıdır ve temel özelliği egemenlik iddiasıdır. Bu iddia, devletlerarası sistem içinde hem içeriye hem de dışarıya uzanmaktadır. İçeride, devlet herhangi bir kişi, kurum ya da grubu dikkate almaksızın düzenlemeler yapma yetkisine sahiptir ve sınırları dahilindeki tüm sakinler buna uymakla yükümlüdür. Dışarıda ise başka hiçbir devletin kendi iç işlerine karışamayacağını kabul eder.²⁴⁶ Karşılıklı tanıma kavramı, çağdaş dünyada egemenliğin tartışılması açısından büyük önem taşımaktadır.²⁴⁷ Bir başka deyişle, egemenlik yalnızca hüküm sürülen topraklar üstünde

²⁴² Bülent Şener, "Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları", *Tarih Okulu Dergisi* 7/18 (Haziran 2014), 57.

²⁴³ Ay vd., "Devletin Gelişim Süreci", 197.

²⁴⁴ Küçük, "Egemenlik (Hakimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm", 314.

²⁴⁵ Muharrem Doğan vd., "Egemenlik Üzerine Politik ve Hukuki Açidan Bir İnceleme: "Devlet Egemenliği" mi, "Birey Egemenliği" mi?", *Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/10 (Temmuz 2014), 41.

²⁴⁶ Kotan, "Modern Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri", 16.

²⁴⁷ Abdulvahap Akıncı, "Modern Ulus Devletlerin Doğuşu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (Haziran 2012), 61-63.

yaşayan bireyler nezdinde kurulan otoriteyi izah etmek için kullanılan bir kavram değildir. Egemenlik aynı zamanda devletlerin diğer devletlerin iç işlerine karışmamaları anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda iki tür egemenlikten bahsetmek mümkün hale gelmektedir. Bunlar iç egemenlik ve dış egemenliktir.²⁴⁸ Egemenliğin iç ve dış olarak ayrılması egemenliğin bölündüğü anlamına gelmemektedir. İç ve dış egemenlik, kavramın yalnızca görünüm şekilleridir.

İç Egemenlik: İç egemenlik, sınırları belirlenmiş belirli bir bölgeyi ve bu bölge içindeki nüfusu ve toprağı yöneten yüce ve tartışılmaz otorite ile ilgilidir.²⁴⁹

Bir devletin, kendi ülke sınırları içinde siyasal ve kamusal alanda kuralları belirleme ve uygulama yetkisi kazanması ve iktidar sahibi diğer tüzel ve gerçek kişilerin üstünde olması iç egemenlik ile açıklanabilir.²⁵⁰ Egemenliğin asli, mutlak, sınırsız olması gibi özellikleri esasen iç egemenliğe ilişkindir. Bodin'e göre egemenlik yetkileri olarak kabul edilebilecek; kanun yapmak, af çıkarmak, para basmak, vergi koymak ve toplamak, yargılama gibi yetkiler doğrudan iç egemenlik ile alakalı kavramlardır.²⁵¹

Dış Egemenlik: Dış egemenlik, devletin üzerinde daha yüksek bir otoritenin bulunmadığını ve devletlerin kendi geleceklerini şekillendirme hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir. Diğer devletlerin iç işlerine karışmama ilkesi, devletlerin dış egemenliğinden türetilmiştir ve uluslararası hukukun temel bir ilkesidir.²⁵²

Bağımsızlık olarak adlandırılan kavram dış egemenliğin karşılığıdır. Müstakil karar alabilme serbestisine sahip, girişimlerini kendi iradesi doğrultusunda belirleyebilen devletler, bağımsız dolayısıyla başka güçlere karşı dış egemenliğe sahip devletlerdir.²⁵³

3. Küreselleşme ve Modern Devlet Üzerindeki Etkileri

Günümüz dünyasında her alanda hızlı ve gözle görülür değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bahse konu değişim ve dönüşümleri açıklarken kullanılan en temel kavram

²⁴⁸ Akyılmaz, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", 255.

²⁴⁹ Akyılmaz, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", 255.

²⁵⁰ Akyılmaz, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", 255.

²⁵¹ Küçük, "Egemenlik (Hakimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm", 318.

²⁵² Atilla Eralp (ed.), *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 20-21.

²⁵³ Küçük, "Egemenlik (Hakimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm", 318.

küreselleşme diğer adıyla globalleşmedir.²⁵⁴ 1990’lardan bu yana tanımı, içeriği ve bileşenleri itibariyle tartışmaların odak merkezi olmakla birlikte varlığı tartışma konusu edilmeyen küreselleşme, günümüz dünyasını anlamlandırma süreçlerindeki anahtar kavramlardan biri haline gelmiştir. Küreselleşme özellikle son asırda ulaşım ve iletişim imkânlarında yaşanan gelişmeler doğrultusunda gündemden düşmeyen bir konu halini almıştır.²⁵⁵ Küreselleşme özü itibariyle bütünleşmiş bir dünya fikrini ve uluslararası bütünleşme sürecini ifade etmek için kullanılan çok yönlü, dinamik ve değişken bir kavramdır.²⁵⁶ Diğer bir deyişle, küresel ekonomik düzen, kültürel yakınlaşmalar, ulus üstü yapılar, birey ve toplumların karşılıklı bağımlılıklarının artması gibi birçok hukuki, siyasi, ekonomik, teknolojik ve sosyal unsur için küreselleşme çatı kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme, ekonomiden siyasete, bilimden, sanata, hukuktan felsefeye kadar hemen hemen her alanda etkisini göstermektedir. Bu durum küreselleşme ile ilgili geniş bir konu yelpazesini beraberinde getirmekte doktrinde küreselleşmeye ilişkin farklı başlıklar altında tartışmalar yürütülmektedir. Kimi düşünürler küreselleşmenin ekonomik yönlerini ele alırken kimileri de küreselleşmenin siyasal veya sosyal boyutları inceleme konusu yapmaktadır.

Küreselleşmeye olgusal haliyle ilk kez W.Foter’in 1833’de kaleme aldığı bir yazıda yer verilmiş olup ardından 1959’da The Economist dergisinde gündeme gelmiştir.²⁵⁷ Küreselleşme, kavramsal karşılığını ise 1960’larda Kanadalı iletişim bilinci McLuhan’ın “Global Köy” (*the global village*) terimini kullanması ile bulmuştur.²⁵⁸ Eken’in aktarımına göre kavramın sosyolojik bir anlam kazanması ise küreselleşmeyi beş aşamalı olarak ele alan Robertson’un “Globalization” kitabı ile olmuştur. Robertson’a göre küreselleşmenin varlık ve gelişim evreleri: “*Oluşma evresi (Avrupa, 1400-1750), başlangıç evresi (Avrupa 1750-1875), ilerleme evresi (1875-1925), hegomanya için mücadele evresi (1925-1969) ve belirsizlik evresi (1969-1992).*” olarak kabul edilmiştir.²⁵⁹ Kazgan’da küreselleşmeye ilişkin benzer çerçevede,

²⁵⁴ Fulya Kıvılcım, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2013), 220-221.

²⁵⁵ Kıvılcım, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, 221.

²⁵⁶ Duygu Dumanlı Kürkçü, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar”, *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 3/2 (Haziran 2013), 2.

²⁵⁷ Kıvılcım, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, 221.

²⁵⁸ Erdem Varol vd., “Kavram ve Kuramlarıyla Marshall McLuhan’a Bakış: Günümüzün Egemen Medya Araçları Ekseninde Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 140.

²⁵⁹ Huriğül Eken, “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (Ağustos 2006), 246.

“Küreselleşme hiç de yeni bir olay değil. Aslında başlangıcı Rönesans’taki coğrafi keşiflerle önce yerkürenin her yanının tanınmasına kadar uzanıyor. Olayın ilk basamağı bu. İkinci basamağı Birinci Sanayi Devrimi’nden, üçüncü basamağı İkinci Sanayi Devrimi’nden geçiyor. Sermayenin küreselleşmesi anlamında küreselleşmeye, Birinci Sanayi Devriminin ürünü; yeni keşifler ve icatlarla ulaştırma-haberleşmeye yeni boyutlar katan İkinci Sanayi Devrimi dönemindeyse sermayenin küreselleşmesi olgusu son buluyor.”

şeklinde bir açıklama yapmaktadır.²⁶⁰ Tarihsel bir geçmiş ve gerçekliği barındırdığı anlaşılan mezkur kavramı Oran, *“Batı kapitalizminin zaman zaman yeniden yapılanma gereksinmesini duyması ve bu sırada pazarını mümkün olduğunca genişletme çabasına girişmesi”* şeklinde açıklamaktadır.²⁶¹

Küreselleşmenin ana iki argümanının “değişim” ve “yayılma” olduğu ve esasen ekonomik bir zeminde kendisini gösterdiği ifade edilebilir.²⁶² 1980’li yıllardan itibaren bilhassa uluslararası ekonomik ilişkileri ve yaygınlaşan liberal değerlerin önemini vurgulamak için kullanılan²⁶³ küreselleşme, bireylerin gündelik yaşantılarından, devletlerin siyasi pratiklerine kadar birçok alana sirayet etmiş durumdadır. Küreselleşme neticesinde bireyler, karşılıklı etkileşimin etkisi altında öz hüviyetlerini, kendi kişisel alanları içerisinde yeniden tanımlamış ve biçilen sınırların dışında yeni bir varlık alanı oluşturmuşlardır.²⁶⁴ Bu bağlamda, küreselleşme ile coğrafi ve zamana dayalı kısıtların dolayısıyla yerelliğin azaldığı, kolay iletişim imkânları sayesinde birey ve devletlerin birbirlerine bağımlılıklarının arttığı bir toplumsal süreç ifade edilmektedir. Bu haliyle küreselleşme, bireyler kadar devletler için de yadsınamaz bir gerçekliktir.

Küreselleşmenin devletlere etkisi noktasında ekseriyetle, modern devletin egemenliği bağlamındaki dönüşümü ve bu dönüşüm çerçevesinde modern devletin gelecekte nasıl şekilleneceği tartışma konusu yapılmaktadır. Modern devlet açısından egemenlik en hayati ölçülerden birisi olmakla birlikte, küreselleşme süreci, devletlerin ulusal özelliklerinden uzaklaşarak uluslararası bir çerçeveyi benimsemelerini gerekli kılmıştır. Demokrasi, hukuk, insan hakları, siyaset ve ticarete ilişkin uluslararası düzenlemeler, modern küresel sistemdeki

²⁶⁰ Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus Devlet* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000), 28.

²⁶¹ Oran Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar* (Ankara: İmaj Yayınevi, 2000), 19.

²⁶² Kıvılcım, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, 221.

²⁶³ Dumanlı Kürkçü, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar”, 4.

²⁶⁴ Yaşar Yeşilyurt, “Covid-19 Pandemisi ve Ulus Devletler: Küreselleşmenin Sonu mu”, *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi* 3/6 (Aralık 2020), 428.

tüm devletleri etkisi altına almış ve uluslararası yapıların en az ulusal yapılar kadar etkin olduğu bir dönemin işaretçisi olmuştur. Küreselleşme, sonuçları itibariyle modern devletlerin egemenlik olgusunu aşınma uğratmış, meşruiyet sınırlarını zorlamıştır.²⁶⁵ Modern devletler ise yaşadıkları güç kaybına karşı duramamakta ve uğradıkları dönüşümle yeni bir mahiyete bürünmektedir.

Küreselleşme ekseninde dönen tartışmalar hiper-küreselleşmeciler, şüpheciler ve dönüşümcüler olmak üzere üç ayrı tez ekseninde şekillenmektedir.²⁶⁶ Küreselleşmeden kaçışın mümkün olmadığını, küreselleşmenin insanlık tarihinin yeni bir dönemini ifade ettiğini, küresel medeniyet yörüngesine girildiğini, yenedünya şartlarına uyum sağlamak gerektiğini ve ulusların uluslararası sermayenin hegemonyasına tabi hale geldiğini ifade eden hiper-küreselleşmecilere göre ulus devletler yok olmaktadır.²⁶⁷ Küreselleşmenin abartıldığını, dünya ekonomisinde henüz bir bütünleşmeden söz etmenin mümkün olmadığını savunan şüpheciler ise bilhassa uluslararası ekonomik sistemin devamlılığı açısından ulus devletlerin görmezden gelindiğini ifade ederek ulus devletlerin yok olacağı fikrine karşı çıkmaktadırlar.²⁶⁸ Siyasi, ekonomik ve kültürel dönüşümlerde küreselleşmenin itici güç olduğunu buna karşın bu değişimin yönünün kestirilemeyeceğini ifade eden ve diğer iki görüş sahiplerine göre küreselleşmeye ilişkin daha temkinli yaklaşım sergileyen dönüşümcüler ise küreselleşmenin ulus devlet yapısı üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedirler.²⁶⁹

Literatürde küreselleşmenin ulus devletin geleneksel formuna yönelik aşındırıcı etkisi yukarıda değinilen bağlamda çokça ele alınan konulardandır. Modernizmin siyasi formu olan ulus devletlerin küreselleşme karşısında yok olduğunu ifade etmek halihazırda çok iddialı bir yaklaşım olsa da küreselleşmenin etkisiyle yüzyıllardır sürdürdükleri mutlak güç olma vasıflarından taviz vermek durumunda kaldıkları muhakkaktır. Küreselleşme öncesi dönemde iç yönetimde alternatifsiz egemenliğe, uluslararası alanda ise birbirleriyle eşit haklara sahip olduğu kabul edilen ulus devletler küreselleşmenin tesiriyle birlikte gerek iç gerek dış yönetim açısından sahip oldukları konumu yitirmişlerdir.²⁷⁰

²⁶⁵ Altıntaş vd., “Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri ve Ulus-Devletin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, 120.

²⁶⁶ M.Çağlar Kurttaş, “Küresel Terör Çağında Ulus Devletin Artan Önemi”, *TESAM Akademi Dergisi* 5/2 (Temmuz 2018), 153.

²⁶⁷ Kurttaş, “Küresel Terör Çağında Ulus Devletin Artan Önemi”, 158.

²⁶⁸ Kurttaş, “Küresel Terör Çağında Ulus Devletin Artan Önemi”, 158.

²⁶⁹ Kurttaş, “Küresel Terör Çağında Ulus Devletin Artan Önemi”, 158.

²⁷⁰ Yeşilyurt, “Covid-19 Pandemisi ve Ulus Devletler: Küreselleşmenin Sonu mu”, 429.

Ortaya çıktığı dönem itibariyle meşruluğunu muhafaza eden ulus devletler, günümüz dünyasında küreselleşmenin etkisiyle adeta bir çıkmaz içerisindedir. Westphalia Barışı ile temelleri atılan ve ulusal faktörlerin uluslararası faktörlerden ayrılarak belirli prensipler doğrultusunda etkinlik kazanmasıyla tek egemen güç olarak varlığını sürdüren ulus devletler, küreselleşme karşısında merkezi güç olma kabiliyetlerini yitirme noktasına gelmiştir. Ulus devletler, dünya toplumlarının kültürel alanlardaki yakınlaşmaları, bireylerin coğrafi sınırlardan bağımsız şekilde birbirlerine bağımlı hale gelmesi ve ekonomik sistemin adeta bir dünya ekonomisine dönüşmesi gibi sebepler karşısında özünü kaybetmektedir.

Belirli değer yargıları etrafında şekillenerek aynı yöne kanalize olmuş birey ve ulus yapısından daha çok sermaye ilişkilerinin şekillendirdiği ve bu bağlamda insanların yaşam biçimleri, tüketim alışkanlıkları ve değer yargılarının küresel sermaye odakları tarafından belirlendiği bir yöne evrilim söz konusudur.²⁷¹ Geline aşamada hukuk normları ile meşruluk alanı çerçevelenen ve egemenliğin cismani bir anlam kazandığı klasik devlet yapısından söz edebilmek mümkün değildir. Ulus devletler geçmişte kendi yönetim alanlarında makro güç iken sınırlarını, ekonomilerini, dil ve kültür yapılarını kontrol edemez hale gelmiş bu ve benzeri birçok konuda ulus ötesi yapıların dayatmaları karşısında çaresiz kalmışlardır.²⁷²

Bu haliyle küreselleşmenin, ulus devletleri klasik egemenlik anlayışıyla bağdaşmayacak yeni bir siyasi forma dönüştürdüğü ve merkezileşme, standartlaşma, homojenleşme ekseninde çerçevelendiği siyasi anlamından uzaklaştırdığını ifade etmek mümkündür. Bağce bu hususu “Küreselleşme, bağımsız ulus-devletlere nüfuz eden ve onların ekonomik, siyasal ve toplumsal düzenini parçalayan bir yapı olarak değerlendirilebilir.” cümlesiyle özetlemektedir.²⁷³ Bağce’nin değindiği üzere, küreselleşme ulus devletleri bilhassa iktisadi, siyasal, sosyal ve kültürel boyutları itibariyle varlığı yadsınamaz ölçüde etki altına almıştır. Bu sebeple bu çalışma kapsamında da küreselleşmenin ulus devlet öznesinde sayılı alanlardaki etkisi inceleme konusu yapılacaktır.

²⁷¹ Selahaddin Bakan vd., “Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2013), 54.

²⁷² Nahide Konak, “Ekonomik Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Kuramsal Yaklaşımlar”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (Haziran 2011), 151.

²⁷³ Hüseyin Emre Bağce, “Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi”, *Amme İdaresi Dergisi* 32/4 (1999), 3.

3.1. Küreselleşmenin Modern Devlet Üzerindeki Ekonomik Etkisi

Küreselleşmenin ulus devletin klasik formunda meydana getirdiği tahribata ilişkin süregelen tartışmalar ekseriyetle küresel piyasaların ulus devlet üzerindeki ekonomik etkisi üzerinden sürdürülmektedir. Küreselleşme her ne kadar kültürel, siyasi, teknolojik birçok gelişmeye işaret etse de esas omurgasını mal ve sermayenin uluslararası alanda serbestçe dolaşımına imkân sağlayan büyük bir pazar oluşturmaktadır.²⁷⁴ Küreselleşmenin hissedilir ölçüde varlık göstermesiyle birlikte ekonomik politikalarda esaslı değişimler yaşanmıştır. Küreselleşme öncesi dönemde var olan birikimin doğrudan üretime kazandırılması amaçlanırken, bu strateji küreselleşme ile birlikte değişmiştir. Finansal sermayenin, gelişen teknolojinin de katkısıyla akışkanlık kazanması neticesinde piyasaları iyi takip eden şirketler, farklı ülkelerin piyasalarını etkileyecek ölçüde hızlı yatırım imkanına kavuşmuşlardır.²⁷⁵

Küresel pazarın sınırları muğlaktır ve her alanda mutlak egemen olmayı amaçlayan ulus devletin piyasaları kontrol etmesini zorlaştırmaktadır. Küreselleşme bu haliyle bir yandan ulus devletin piyasaları kontrol etmesini zorlaştırırken diğer yandan uluslararası alanda en etkili aktör olma özelliğini yitirmesine yol açmaktadır. Bu durum küreselleşmeyi emperyalizm ve kapitalizmle özdeşleşir hale getirmekte ve kapitalist sistemin ulus devleti istediği şartlarda kullanılacak ve dönüştürülecek bir araç olarak görmeye başladığı anlamına gelmektedir.²⁷⁶

19.yüzyılın ikinci yarısında devletlerarası yaşanan yoğun rekabet, 1. ve 2. dünya savaşlarının yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bütün dünyada iktisadi ve sosyolojik açıdan büyük tahribatlara yol açan dünya savaşları ve yakın tarihlerde meydana gelen ekonomik krizler iki kutuplu bir dünya yapısının doğmasına sebep olmuştur. Dünya savaşları, iktisadi çöküşler ve yükselen sosyalizm, devletin ekonomiye müdahalesini şart gören Keynesçi politikaların²⁷⁷ liberal batılı devletlerce de bahse konu dönemlerde kabul edilmesine sebebiyet vermiştir.

1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizler ve sosyalizm çöküşü, ulus devletin küresel piyasalardaki etkisini sınırlandırıcı yeni bir anlayışı doğurmuştur. Sosyalist politikaların çöküp soğuk savaş döneminin sona ermesiyle liberal politikalar bütün dünyada etkisini göstermeye

²⁷⁴ Kıvılcım, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, 224.

²⁷⁵ Ali Osman Balkanlı, “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/1 (2002), 21.

²⁷⁶ Cebeci, “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, 35.

²⁷⁷ Bakan vd., “Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi”, 58.

başlamış ve serbest piyasa ekonomisi işlerlik kazanmaya başlanmıştır.²⁷⁸ Sonrası süreçte ortaya çıkan yapılanma politikaları çerçevesinde devletlerin ekonomi yönetiminde daha az söz hakkına sahip olacağı, özelleştirmelerin teşvik edileceği, katı kurallar yerine serbest dolaşıma imkân tanıyan politikaların benimseneceği bir anlayış doğrultusunda hareket edilmiştir. Bu yeni anlayışın küresel piyasalarda etkin kılınması ancak devletlerin siyasi formlarının revize edilmesi ile mümkün olabilmıştır.²⁷⁹ Revize süreçlerinin ardından ulus devletlerin kendi ekonomi politikalarını tayin edici kabiliyetleri azalmış, piyasa ekonomisinin tek egemen olması gerektiğini savunan ve “yeni sağ” olarak adlandırılan akım²⁸⁰ karşısında, ulusların ekonomik faaliyetleri ulus ötesi güçlerin yönlendirme ve kontrolüne açık hale gelmiştir. Küresel ekonomi politikalarının piyasaya hakim olması neticesinde döviz kurları birbirine bağlanmış, IMF, Dünya Bankası gibi ulus üstü yapıların varlık göstermesi ile ulus devletler para politikalarının belirleyicisi olmaktan uzaklaşmıştır.²⁸¹ Ulus ötesi yapıların hakim olduğu ve ulusal ekonomiler arasındaki farklılıklarda yaşanan azalmalarla görece homojen bir yapıya bürünen ekonomik sistem karşısında ulus devletler tek egemen olmaktan çıkıp işleyen sistemin aktörlerinden yalnızca birisi haline gelmiştir. Üstelik geçmiş dönemde tek egemen olarak kabul edilen ulus devletler küresel piyasa ekonomisinin işler hale gelmesiyle işleyen sistemin zayıf aktörleri konumuna düşmüşlerdir.

Sermayenin hareket özgürlüğü kabiliyeti kazanabilmesi ile ulus devletlerin güçlü kalabilmeleri arasında ters orantı mevcuttur. Devletlerin zayıf aktörler olması küresel piyasalara hareket kabiliyeti kazandırmaktadır. Klasik ulus devlet formunda ekonomik sistemin vazgeçilmez unsuru olarak görülen yerli sermaye; paranın yurtsuz hale gelmesi, tüketicilerin yönelimlerinde küresel anlayışa uygun hareket etmeleri, bilginin ve endüstriyel kabiliyetlerin hızlı yayılması gibi etken sebeplerle devletlerin kontrolünden çıkarak etkisini yitirir hale gelmiştir.²⁸² Bu durum bir dönem piyasaları egemenliği altında tutan ulus devletin piyasaların kontrolüne mi girdiği sorusunu beraberinde getirmektedir.

Ulus devletlerin küresel piyasa karşısında egemenliğinin kısıtlanmasına sebep olan

²⁷⁸ Cebeci, “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, 27.

²⁷⁹ Servet Karabağ, *Mekanın Siyasallaşması* (Ankara: Gazi Kitapevi, 2006), 198.

²⁸⁰ Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, 37.

²⁸¹ Cebeci, “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, 30.

²⁸² Zygmunt Bauman, *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*, çev: Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 67.

başat aktör çok uluslu şirketlerdir.²⁸³ Soğuk savaş dönemi sonrasında sayısı on binlerle ifade edilebilecek bir hacme ulaşan çok uluslu şirketler ulus devletleri kendi istedikleri doğrultuda karar almaya zorlayacak bir güce kavuşmuşlardır. Dünya Bankası'nca gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde, dünyadaki finans döngüsünün takribi 500 çok uluslu şirket eliyle gerçekleştiği saptanmıştır. Çok uluslu şirketlerin sahip oldukları ekonomik güç ile devletlerin siyasi kararlarını etkileyebilecek bir güce eriştikleri genel kabul görmektedir. Bu durum ulus devletlere yeni bir fonksiyon kazandırmış böylelikle ulus devlet yerel ekonomiyi küresel ekonomiye adapte eden bir mahiyete bürünmüştür.²⁸⁴ Klasik anlamda ulus devlet, ekonomik yaşantıya mutlak manada yön veren ve uygulayan bir vasfa sahipken bu fonksiyonlar artık çok uluslu şirketlerin kontrolü altında işler hale gelmiştir. Ulus devletler ise küresel ekonomiye işlerlik sağlayan yerel aktörler olarak kabul görmeye başlamıştır.

3.2. Küreselleşmenin Modern Devlet Üzerindeki Siyasal Etkisi

Küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki etkisi yukarıda değinildiği üzere yalnızca ekonomik alanla sınırlı değildir. Siyasi alandaki etkileşimlerin artması ve genişlemesi de ulus devleti etkileyen bir diğer önemli konu başlığıdır. Küreselleşme süreciyle birlikte devletler uluslararası ilişkilerin tek belirleyicisi olma vasfını yitirmiş, karar alma yetenekleri zayıflayan ulusal hükümetler, bölgesel ve küresel konulara ilişkin alınacak birçok önemli kararda hükümetler arası kuruluşlarla birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır. Öte yandan insan hakları, çevre hakları gibi uluslararası sistemin temel unsurları haline gelen kavramlar karşısında, uluslararası sistemin öngörmediği klasik meşruiyet kaynaklarına dayanılarak otorite kurulması da imkânsız hale gelmiştir.²⁸⁵

Küreselleşme olgusunun temel belirleyicilerinden olan liberalizm bir taraftan serbest piyasa vurgusu yaparken diğer taraftan bireysel hak ve özgürlükler üzerinden hükümetleri yönetim noktasında sınırlandırmıştır. Liberal ideolojinin devlete yüklediği anlam, devletlerin siyasi unsurlar olarak varlıklarını sürdürmekle birlikte söz söyleme hakkının kısıtlandığı, devlet dışı unsurların ise dünya düzeninin şekillenmesinde etki alanı kazandığı bir sistemi beraberinde getirmiştir. Bir diğer deyişle, kendinden menkul güç merkezi konumundaki klasik devlet yapısından uzak, bölgesel ve küresel aktörlerce inşa edilen düzenin yararına bir araç olarak

²⁸³ Altıntaş vd., “Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri ve Ulus-Devletin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, 123.

²⁸⁴ Şener, “Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları”, 69.

²⁸⁵ Bakan vd., “Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi”, s.59.

kabul gören devletlerin var olduğu bir sistem inşa edilmektedir. Bu sistem demokrasi, insan hakları gibi alanlarda devletlerin denetlendiği bir mekanizmayı da beraberinde getirmiş, oluşturulan hukuki ve idari katmanlarla devletlerin bu alanlardaki uygulamaları denetlenir hale gelmiştir.

Görüldüğü üzere küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki siyasal etkisi daha çok uluslararası alanla bağdaştırılmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) gibi ulus üstü yapıların vermiş olduğu kararlar, uluslararası kredi derecelendirme kurumları tarafından yapılan değerlendirmeler, uluslararası mahkemelerin caydırıcılığı, güvenlik aygıtlarının yaptırımları, mesleki örgütlerce oluşturulan koruma mekanizmaları, birçok ülkede varlık gösteren uluslararası sivil toplum kuruluşlarınca gerçekleştirilen sivil denetimler gibi örnekler, ulus üstü yapıların uluslararası alandaki etkinliğinin anlaşılması bakımından yeterli görülmektedir. Bahse konu etkinlik aynı zamanda ulus devletlere ait egemenlik yetkilerinin farklı kurum veya gruplarla paylaşılması anlamı taşımaktadır.²⁸⁶

3.3. Küreselleşmenin Modern Devlet Üzerindeki Sosyal ve Kültürel Etkisi

Kültür kavramı da devlet, küreselleşme, ulus gibi kavramlara benzer şekilde çok boyutlu, tarihi ve sosyal gelişmeler karşısında anlamı ve mahiyeti farklılaşan ve bu bağlamda birçoklarınınca farklı yorumlanan bir kavramdır. Buna karşın kültürü, “ait olunan medeniyetin meydana getirdiği atmosfer içerisinde öğrenme yoluyla elde edilen ve topluma dair ilmi, dini, ahlaki, ekonomik, hukuki bağlamda ele alınabilecek bir bütün” olarak yorumlamak mümkündür.²⁸⁷ Görüldüğü üzere kültür, genel tanımı itibariyle içerisinde yerel özellikler barındırmaktadır. Bununla birlikte küreselleşme hareketleri ile birlikte kültür de küresel bir çerçeve kazanmış ve “global kültür” karşımıza çıkmıştır. Küreselleşmenin kültür eksenindeki bu dönüştürücü etkisi, temelde bireysel ve toplumsal etkileşim ile izah edilebilir. Klasik ulus devlet formunda yer alan yurttaşlık bilinci ve kültürel anlayış, farklı sosyal, dini veya etnik kimliklerin etkileşimi sonucu anlam kaybına uğramıştır. Bireysel ve toplumsal etkileşimin beraberinde getirdiği tüketim alışkanlıkları ve bu bağlamda meydana gelen ihtiyaçlar silsilesi toplumların belirli oranda benzeşmesine yol açmıştır.²⁸⁸

²⁸⁶ Altıntaş vd., “Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri ve Ulus-Devletin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, 120.

²⁸⁷ Eken, “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, 248.

²⁸⁸ Kıvılcım, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, 227.

Bu benzeşmelerin Batı'nın liberal politikalarının dünya genelinde hakim olduğu bir süreçle paralellik göstermesi, liberal ekonomik politikaların aynı zamanda kültürel politikalara dönüştüğü şeklinde yorumlanabilir. Batı'nın diğer kültürler üstünde oluşturduğu bir hegemonya, belirli ölçülerde benzeşmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Halihazırda dünyanın birçok yerinde, Batı kültürüne has yiyeceklerin tüketilmesi, özellikle genç kuşak arasında benzer kıyafetlerin tercih edilmesi, İngilizcenin dünya dili haline dönüşmesi gibi gelişmeler, bahse konu politikaların sosyal ve kültürel etkileridir. Batı'nın mezkur politikaları çerçevesinde yerel kültürler, global kültürün içerisinde varlık bulmakta ve global bir kültür anlayışı belirlemektedir.

Eken'in aktarımına göre Robertson bahse konu bu kültürel etkileşimi: “*yerelin globalleşmesi, globalin yerelleşmesi*” şeklinde izah etmektedir.²⁸⁹ Robertson'un ele aldığı çerçevede varlık gösteren karşılıklı etkileşim bir sorunsalı da beraberinde getirmektedir. Yaşanan etkileşim doğrultusunda yerel kültürler bir yandan evrensel kültürün etkisi altına girmekte ama aynı zamanda kendine ait birtakım motifleri de evrensel kültüre aktarma ve yaşamına sürdürme hakkı bulmaktadır. Aslanoğlu bu hususu, “*Kültürel küreselleşme, görüntüler-semboller aracılığıyla yaşanmaktadır. Bu doğrultuda yaşadıklarımız, algıladıklarımız homojen bir küresel kültür içinde gerçekleşmemektedir, etkili olan kültürel küreselleşmedir. Bunun anlamı da farklı kültürlerin küresel olarak akmasıdır.*” cümleleriyle ifade etmektedir.²⁹⁰ Bu durum, bir yandan yerel kültürlerin global kültür çatısı altında erimesi, öte yandan mezkur yerel yapıların varlık mücadelesini sürdürmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla küreselleşme, ne yerelliğe tam anlamıyla son verebilmekte ne de farklılıkları tam anlamıyla bünyesinde eritebilmektedir.

Bahse konu durum, bütünleşme iddiasında olan küreselleşme açısından her ne kadar bir çelişki gibi algılsa da homojen kimlik üzerinden hayat hakkı bulan ulus devletin klasik formunda tahribata yol açtığı şüphesizdir. Küreselleşme ile farklı etnik veya dini grupların bahse konu bağlamda kültürel etkinliklerinin artması çok kültürlülük anlayışını doğurmaktadır. Her anlamda standartlaşma ve homojenleşme arayışında olan ulus devlet açısından bu durum sorun alanı şeklinde belirlemektedir. Yaşanan teknolojik gelişmelerle kültürler arası etkileşime engel olamayan ulus devletlerin kültürel sahadaki etkinliği azalmakta, bu bağlamda farklılıkları gün yüzüne çıkan toplulukların klasik homojen yapısı kavramsal olarak anlam değişimine

²⁸⁹ Eken, “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, 259.

²⁹⁰ Fuat Keyman vd. (ed.), *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 259.

uğramaktadır. Altıntaş ve Pektaş'ın aktardığına göre, Kazgan bu duruma “*Ulus-devletin, 1990'lı yıllara kadar toplum sınıfları arasında dengeyi muhafazaya yönelik uygulamaları, küreselleşme süreci ile birlikte 'tarihte hoş bir seda' olarak yerini almak üzere baskı altındadır*” cümleleriyle açıklık getirmektedir.²⁹¹

Ulus devleti meydana getiren toplulukların farklılaşması neticesinde, bireysel kimlikler öne çıkmış, merkezi yapıların yerine yerel yapıların önemi artmış, bireylerin davranış kalıpları global eksenli bir anlayış doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda, geçmişte ulusa ve ulus devlete atfedilen birtakım hususiyetler küreselleşmeyle birlikte ulusu oluşturan küçük yapılara atfedilmeye başlanılmıştır. Bu durum bütün bireyleri homojen bir yapıda bölünmez bir bütün olarak gören ve meşruiyetini homojenlik iddiasındaki ulusa dayandıran ulus devletler açısından belirli meşruiyet problemlerini beraberinde getirmektedir.²⁹² Misalen, Birleşik Krallık'ta mezhebe dayalı yaşanan çatışmalar ve dünyanın muhtelif bölgelerinde yükselen yerel milliyetçi akımlar bahse konu meşruiyet problemlerinin neticesidir.²⁹³

Özetle; küreselleşmenin kültürel ve sosyal alandaki etkisini iki boyutlu ele almak mümkündür. Küreselleşme, çizilen sınırlar içerisinde belirlenen standart ölçülerle homojen insanı arzulayan ve bu insanların oluşturduğu ulus üzerinden meşruiyet kazanan ulus devlete karşın, kimliğe dayalı farklılıkları gün yüzüne çıkarmaktadır. Çok kültürlü bu anlayış, meşruiyetini, meydana getirdiği ulusa dayandıran ulus devlet açısından birtakım kriz alanları doğurmaktadır. Küreselleşme, değinildiği üzere bir yandan çok kültürlülüğe imkan sunarken diğer yandan benzer tipte küresel ölçekli bireylerin doğumuna zemin hazırlamaktadır. Sonuç olarak, küreselleşme, yerelliği tetikleme bağlamında ulus devletin klasik yapısını derinden etkilemiştir. Buna karşın, karşılıklı etkileşim neticesinde her ne kadar Batı eksenli bir global kültürden söz edilmesi mümkünse de global kültürün bütünleşmiş bir yapısı yoktur. Nihayetinde, globalleşmenin kültürel bir harmanlama olduğu anlamı doğmaktadır. Bu harmanlanma süreci literatürde “kültürel melezleşme” şeklinde ifade edilmektedir.²⁹⁴

²⁹¹ Altıntaş vd., “Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri ve Ulus-Devletin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, 120.

²⁹² Eken, “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, 251.

²⁹³ Eken, “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, 260.

²⁹⁴ Altıntaş vd., “Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri ve Ulus-Devletin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, 120.

3.4. Küreselleşmenin Etkisi Altında Modern Devletin Geleceği

Yukarıda değinildiği üzere küreselleşmenin, ulus devlet üzerinde siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda birçok etkisi mevcuttur. Bahse konu etkiler, genelde ulus devletin ana omurgasını oluşturan egemenlik unsurunu aşındırıcı boyuttadır. Küreselleşme neticesinde ulus devletin fonksiyonel yapısı ve konumu tesir altında kalmıştır. Liberal ekonomik politikaların hayata geçmesi ve bilhassa ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, ulus devletin klasik egemenlik anlayışını derinden sarsmıştır. Bu durum, ulus devletin aşınmaz görülen sınırlarını aşırır kılmış ve iç-dış bağımsızlık terazisinin dengesini bozmuştur. Bu bağlamda, ulus devletin gelecekte nasıl konumlanacağı, yok olup olmayacağı gibi sorular etrafında doktrinel bazda tartışmalar yürütülmektedir. Küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki bahse konu etkisine yönelik, hiper-küreselleşmeciler dışında, literatürde ekseriyetle küreselleşmenin dönüştürücü etkisi mevzu bahis edilmektedir. Buna karşın ulus devletin yükselişe geçtiğini iddia eden görüşler de bulunmaktadır.

Ulus devletler, küreselleşmenin dönüştürücü etkisiyle birlikte birtakım yeni misyonlar edinmişlerdir. Edinilen bu misyonlar, küresel politika belirleyicilerinin, sermaye piyasalarındaki istikrarın sağlanması adına ulus devletler tarafından yapılacak birtakım düzenlemelere ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik faaliyetleri denetleyecek üst kurulların oluşturulması, sanayileşme hamlelerine yönelik yasal düzenlemelerin getirilmesi minvalindeki gelişmeler bu ihtiyacın karşılığıdır. Bir başka deyişle, küresel sermaye, ülkeleri etkisi altına almakla birlikte bu etkiyi ulus devletlerin sınırlarının dışında bir yerlerde gerçekleştirmemekte bilakis politikaların geçerlilik bulması adına ulus devletler tarafından yapılacak düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla kapitalizm, doğası gereği tek bir ülkenin sınırlarına hapsolmayı reddetmesine karşın siyasal ve ekonomik işlevsellik bakımından ulus devletleri garantör olarak görmektedir. Benzer şekilde, uluslararası sermaye politikalarını belirleyen ve küreselleşmenin ana aktörü olarak karşımıza çıkan çok uluslu şirketler de menşei oldukları ulus devlete belirli oranda bağlılıklarını sürdürmektedir. Bahse konu durum, uluslararası sistemde ulus devletin yerini alabilecek farklı bir siyasal aktörün henüz mevcut olmamasıyla yakından ilişkilidir. Küresel ya da bölgesel oluşumlar genel yapıları itibariyle ulus devletlerin edindiği misyonları yüklenerek bir noktada değillerdir. Bahse konu durum, küreselleşme açısından bir paradoks doğuruyor gibi görünse de ulus devletlerin,

küreselleşmenin bir parçası olduğu kabulüyle konuyu değerlendirmek daha doğru olacaktır.²⁹⁵

Öte yandan mevcut uluslararası sistemin aktörü olan ve ulus devletlerin hareket kabiliyetlerini kısıtlayan ulus üstü yapıların önemli bir kısmında yalnızca ulusal hükümetler üyelik hakkına sahiptir ve bahse konu ulus üstü yapıların alacağı kararlar bu minvalde şekillenmektedir. Ulus üstü yapıların karar alıcı politikalarını etkileyen ulus devletler, mevcut dünya devletlerinin güçlü aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu durum, küreselleşmenin etkisi noktasında az gelişmiş-çok gelişmiş ülke ayrımını beraberinde getirmektedir. Uluslararası sistemin güçlü aktörü konumunda bulunan devletler, aynı zamanda küresel politikaları da belirli açılardan şekillendirmekte ve neticesinde küreselleşmenin tahrip edici gücüne karşı tedbirler geliştirebilmektedirler. Bu sebepten olsa gerek, küreselleşmenin ulus devletler üzerindeki etkisine yönelik incelemeler ekseriyetle az gelişmiş devletler üzerinden yapılmaktadır.²⁹⁶

Ulus devletin küreselleşme karşısındaki geleceğine yönelik tartışmaların bir diğer uğrak noktası, bilhassa covid-19 süreciyle yaşanan içe kapanma politikaları ve bu minvalde uygulanan milliyetçi politikalarlardır. Covid-19 pandemisi öncesinde ulus devletin sınırlarında yaşanan aşınma bir anda sona ermiş, seyahat yasaklarıyla bireylerin evden çıkamadığı, mal ve sermaye dolaşımının durma noktasına geldiği bir döneme girilmiştir. Bu dönemde, devletler birtakım sert politikalar uygulamış ve uluslararası politikaların esas belirleyicisi konumuna yükselerek, küreselleşme karşısında kaybettikleri itibarı geri kazanmışlardır. Küreselleşmenin bütünleşme iddiasının en bariz sembollerinden olan AB, bu süreçte aciz konuma düşmüş, birlik ülkeleri aldıkları müstakil hatta rekabete dayalı kararlarla salgın sürecini kendi iradeleri doğrultusunda yönetmek istemişlerdir. Salgın döneminde yaşanan bu gelişmeler, literatürde ulus devletin geri dönüşü şeklinde yorumlanmaktadır.²⁹⁷ Salgın döneminde ulus devletlerin gösterdikleri sert refleksler bir yandan Westphalia Sistemi'ne has politikaların işlerliği gibi algılansa da mezkur süreçte internet kullanıcı sayısında 800 milyonluk bir artış gözlemlenmiştir.²⁹⁸ Küreselleşmenin iletişim ve ulaşım imkanlarındaki artışla hayat bulduğu düşünüldüğünde, pandemiye karşı geliştirilen olağanüstü tedbirlerin dışında, pandemi sürecinin

²⁹⁵ Altıntaş vd., “Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri ve Ulus-Devletin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, 122.

²⁹⁶ Altıntaş vd., “Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri ve Ulus-Devletin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, 122-123.

²⁹⁷ Yeşilyurt, “Covid-19 Pandemisi ve Ulus Devletler: Küreselleşmenin Sonu mu”, 430-432.

²⁹⁸ BM’den İnternet Raporu: Dünyanın Yüzde 37’si Hiç İnternet Kullanmadı (NTV, 02 Aralık 2021).

de küreselleşmenin gelişimine katkı sunduğunu ifade etmek mümkündür.

Özetle; küreselleşme karşısında ulus devletin geleceği birçok açıdan tartışmalı konu olma vasfını sürdürmektedir. Ulus devletler küresel politikalar karşısında yok mu olmaktadır? Ya da tam aksi, pandemi dönemindeki uygulamalarda görüldüğü üzere olağanüstü dönemler, ulus devletin olağanüstü geri dönüşü olarak mı kabul edilmelidir? Bu sorulara net cevaplar verebilmek mümkün değildir. Küreselleşme ile ulus devletlerin standart siyasal anlayışlarını kaybettikleri ve egemenlik vasıflarının aşınma uğradığı şüphesizdir. Buna karşın küresel politikaların işlerliğini sürdürmesi bakımından ulus devletlere ihtiyaç duyulmakta ve ulus devletler bu konudaki alternatifsizliğini muhafaza etmektedir. Ayrıca pandemi sürecinde görüldüğü üzere ulus devletler güvenlikçi politikalarıyla klasik ulus devletin geri dönüşünü hatırlatabilecek uygulamaları da bir anda hayata geçirebilmektedir. Nihai olarak, ulus devletin küreselleşme karşısındaki geleceğine ilişkin süregelen tartışmalarda henüz bir neticeye varılabilmiş değildir ve bu hususta kurulacak her cümle iddialı söylem olmaktan öteye geçmeyecektir. Dolayısıyla bu tartışmalardan ırak bir biçimde, küreselleşmenin ulus devlet üzerinde meydana getirdiğin tahribata odaklanılmasının somut getirileri bakımından daha faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Bu sebeple çalışmanın ikinci kısmında, özellikle 90'lı yıllar itibarıyla etkisini gösteren dijitalleşme üzerinden son yarım asırda yaşanan metaverse olgusu incelenecek, metaverse'nin alt başlıkları üzerinden modern devlet egemenliği üzerindeki olası etkileri ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

DİJİTALLEŞMENİN DEVLET EGEMENLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Küreselleşme olgusunun modern devletler üzerindeki dönüştürücü etkisi çalışmanın birinci bölümünde ele alınmıştır. Süregelen istikrarlı küresel politikalar ve bu politikaların modern devletler nezdindeki dönüştürücü etkisi, dijitalleşme olgusu karşısında modern devletin hazırlık süreci olarak kabul edilebilir. Küreselleşme neticesinde egemenliğinin tahribata uğramasına aşına olan modern devletler, dijitalleşme süreciyle ayrı bir dikte altındadır. Küreselleşmenin fonksiyonel aygıtları, faaliyetlerini belirli çerçevede yasal zeminde devletlerin rızası dahilinde sürdürürken, dijitalleşme sürecinde modern devletlerin birçok konuda rızası aranmamaktadır. Dijitalleşmeyle birlikte modern devletin egemen rolünü sarsan ve tahribata uğratan yeni bir süreç gelişmektedir. Meydan okuma olarak kabul edilebilecek bahse konu süreç, modern devlete yönelik sürdürülen tartışmalara küreselleşmenin ötesinde ayrı bir boyut kazandırmıştır.

Özellikle Covid-19 salgınından sonra büyük ilgi uyandıran metaverse kavramı dijitalleşmenin erişmeye çalıştığı hedeflerden birisidir. Bu durum, modern devletin dönüşümü bağlamında metaverse kavramını ayrı bir inceleme konusu haline getirmektedir. Bu sebeple çalışmanın bu kısmında alt bileşenleri itibariyle metaverse olgusu ve olgunun modern devlet üzerindeki olası etkileri ele alınmıştır. Metaverse farklı boyutları itibariyle devlet otoritesini ortadan kaldırmaya matuf yıkıcı akımın gelecekteki görünümü olarak şekillenmiştir. Metaverse'ün anlaşılması için ise öncelikle dijitalleşme sürecine ve internet kavramına değinmekte yarar görülmektedir.

1. Dijitalleşme Süreci ve Metaverse

Teknolojinin gelişimi her ne kadar tarihsel bir süreci ifade ediyor olsa da bilhassa 90'lı yıllar dijitalleşme hareketleri bağlamında milat olarak kabul edilmektedir. Soğuk savaşın bitimi ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, kapitalist anlayışın farklı bir evreye taşınması, internetin ilk kez bu yıllar itibariyle yaygınlık göstermesi, internetin bir argüman olarak Birinci Körfez Savaşı'nda (1991) karşımıza çıkması, Amerikalı siyaset bilimci Fukuyama'nın "*tarihin*

sonu ve son insan” tezini bu dönemde ileri sürmesi gibi tarihsel gelişmeler dijitalleşmenin küresel etkisi itibariyle ilk filizleri olarak kabul edilir.²⁹⁹ Dijitalleşme küresel etkisi bağlamında 90’lı yıllarda ilk filizlerini vermiş ve küreselleşmeye yönelik tartışmalar bu dönem itibariyle farklı bir aşamaya taşınmıştır. Bu yeni dönem, analog yöntemlerle sürdürülen iş ve işlemlerin, dijital argümanların karakterize ettiği araçlarla işler kılındığı bir döneme geçişi ifade etmektedir.

*“Dijitalleşme, sahip olunan bilgilerin herhangi bir teknolojik aygıtla: bilgisayar, akıllı telefon, tablet gibi teknolojik araçlar tarafından okunabilecek, bu teknolojik aletlerle düzenlenebilecek ve iş akışlarında kullanılabilecek şekilde dijital ortama aktarılması süreci olarak tanımlanabilir. Dijitalleşme, toplumun, işletmelerin ve ekonominin dijital dönüşümünü ifade eden genel bir terimdir.”*³⁰⁰

Dijitalleşme, tanımda yer aldığı üzere bir dönüşümün ifadesi olmakla birlikte bu dönüşüm aynı zamanda modern devletin de dönüşümü anlamına gelmektedir. Modern devletin geleneksel formunda, içe ve dışa dönük yanları itibariyle genel kamu hukuku tarafından; devlet, anayasa, kurum ve kuruluşlar, uluslararası örgütler, temel hak ve özgürlükler, insan hakları vb. hususlar bağlamında araştırmalar yapılmaktadır. Oysa dijitalleşme hareketleri neticesinde farklı bir boyuta evrilen modern devletin, standart kalıplar dahilinde inceleme konusu yapılabilmesi gelinen aşamada pek mümkün görünmemektedir. Bu yeni dönemde bireyler dijitalleşme ile mevcut siyasal varlıklarının ötesinde bir tecrübe imkanına erişmiş, bireysel bazda sürdürülen sanal ilişkiler hayatın gerçeği halini almıştır. Kurulan sanal ilişkiler ve edinilen tecrübelerin birtakım ticari, sosyal ve siyasal neticeleri bulunmaktadır. İnsanlar, artık siber alanda fail veya mağdur olabilmekte, bir telefon aracılığıyla sınır ötesi ekonomik kazanım elde edebilmekte veya sanal alanlarda kurdukları ağlarda örgütlü biçimde hareket edebilmektedir. Bu ve benzeri gelişmeler, yeni birtakım kavramları tartışmaya açık hale getirmiş, modern ulus devletin klasik formundaki ülke-sınır gibi olmazsa olmaz unsurlar belirli ölçüde anlamını yitirmiştir. Çatlı, bu yöndeki tartışmaları “küresel analog devlet” ve “dijital devlet” tanımlamaları ile tartışmaya açmış ve 90’lı yılları “Dijital Devlet” açısından başlangıç dönemi olarak kabul etmiştir.³⁰¹

Şüphesiz “küresel analog devlet” modelinden “dijital devlet” modeline geçiş ve “dijital

²⁹⁹ Mehmet Çatlı, *Dijital Devlet Teorisi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2021), 77-78.

³⁰⁰ Selahaddin Sami Üzmez vd., “Dijitalleşme Sürecinde Bilgi Yönetiminin İşletmelerin Teknoloji Uyumuna Etkileri”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* (Aralık 2021), 123.

³⁰¹ Çatlı, *Dijital Devlet Teorisi*, 78.

devlet” modelinin dünya çapında uyandıracakı etki daha hızlı bir tekamül sürecini ifade etmektedir. Zira küreselleşme, ulaşım ve iletişim alanında yaşanan gelişmelere entegre biçimde varlığını sürdürebilmektedir ve günümüz dünyasında bu alanlarda yaşanan gelişmeler baş döndürücü seviyededir. Özellikle Covid-19 salgınıyla birlikte, 90’lı yıllarda küresel çapta etki uyandırmaya başlayan dijitalleşme hareketleri yine Çatlı’nın ifade ettiğı üzere kurumsal bir çerçeveye bürünmüştür.³⁰² Bu dönemde en basit ifadesiyle bireylerin internet kullanım alışkanlıklarında kapsamlı değişimler gözlemlenmiş ve internetin çağın vazgeçilmezi olduğu adeta tescillenmiştir. Bu minvaldeki gelişmeler, dijitalleşmenin gücünü arkasına alan küresel politika uygulayıcılarına büyük bir etki gücü kazandırmıştır. Geline aşamada modern devletin geleneksel unsurlarının hiçbirisini klasik tanımlamalar üzerinden aktarabilmek mümkün değildir.

Dijitalleşmenin modern devletin otorite aygıtları üzerindeki yıkıcı gücü anlatılırken metaverse kavramının tercih edilmesi tesadüfi bir tercih değildir. Zira “*dijital devlet*” olgusunun kurumsallaşma sürecine girdiğı Covid-19 salgın dönemi aynı zamanda metaverse kavramının hayatımıza girdiğı bir dönemdir. Metaverse, dijitalleşmenin ulaşmayı amaçladığı durak noktalarından birisidir ve bize modern devletin egemenlik aygıtları üzerindeki yıkıcı etkisine ilişkin somut örnekler sunabilmektedir. Metaverse’ün iyi anlaşabilmesi ancak varlığını borçlu olduğu internetin gelişim evrelerinin aktarılması ile mümkün olabilmektedir.

1.1. İnternet ve Gelişim Evreleri

Her geçen gün kendisini geliştiren ve kullanım alanı artan internet, özellikle genç kuşaklar açısından vazgeçilmez bir iletişim aracı halini almıştır. Geçmiş çağlarda bireyler arası iletişim, zaman ve mekan bağlamında birtakım kısıtlamalara tabi iken gelişen teknoloji ile bu kısıtlamalar birer birer kalkmış, internet teknolojisinin varlık göstermesiyle birlikte bahse konu kısıtlar adeta yok olmuştur. Dünyanın bir yerinden başka bir yerine saniyeler içerisinde erişebilmek internetin gelişimi ile mümkün ve kolay hale gelmiştir. İnternetin bu işlevselliğı, kitle iletişimi açısından da elverişli bir zemin sağlamış ve kiteler arası iletişime imkan tanıyan büyük dijital sosyal ağlar ortaya çıkmıştır. İnternet, etkinliğı ve yaygınlığı bağlamında siyaset, sanat, bilim, hukuk, ticaret ve daha birçok alandaki değişim ve gelişime menfi veya müspet anlamda etki etmiştir. Bu durum internet teknolojisini, küreselleşmenin yaygınlaşmasında

³⁰² Çatlı, *Dijital Devlet Teorisi*, 86-88.

vazgeçilmez bir araca dönüştürmüştür.

İnternet, gelişim serüveni itibariyle takribi on senede bir farklılaşan paradigmlar üzerinden tanımlanmaktadır. İnternetin gelişimi, yaşanan paradigma değişimleri çerçevesinde “WEB 1.0, WEB 2.0, WEB 3.0 ve WEB 4.0” şeklinde tasnife tabi tutularak incelenmektedir.³⁰³ Web 1.0 süreci, 1990’lı yıllar itibariyle gelişen ve tek taraflı etkileşime imkan tanıyan internet sitelerinin hakim olduğu dönemdir.³⁰⁴ Web 1.0’dan web 2.0’a geçiş, web sitelerine yalnızca site sahiplerinin değil, siteyi ziyaret eden bireylerin de içerik üretmeye başlaması ile olmuştur. Bir başka deyişle, web 1.0 “yalnızca okuma” (read only) dönemidir ve şahsi veya kurumsal içerik üretmek suretiyle tek taraflı etkileşime imkan tanıyan, internetin en ilk kullanım örneklerinden sayılabilecek web siteleri bu döneme aittir. Web 2.0, web 1.0’ın bütün hususiyetlerini taşımakla birlikte 2000’li yıllardan bu yana gelişimini sürdürmektedir ve bu dönemi bloglar veya sosyal medya siteleri üzerinden ifade etmek mümkündür. Daha açık ifadesiyle “world wide web” yani “www” bağlantısını kullanarak girdiğimiz siteler web 1.0 döneminin eserleridir. Facebook ve mobil internetin çıkışı ile web 2.0 döneminin başladığı ifade edilmektedir. Her ne kadar Facebook’tan önce de bazı sosyal medya siteleri kurulmuş ise de Facebook, işlevselliği ve yaygın kullanımı sebebiyle web 2.0 döneminin başlangıcına öncülük etmektedir. Web 1.0 dünyasında yalnızca internet sitelerinde paylaşılanlara erişim mümkünken, erişim sağlayan alıcıların paylaşım yapmaları, sunulan içeriğe katkı sağlamaları mümkün değildir. Web 2.0 teknolojisi ile artık her bir alıcı aynı zamanda sunucu işlevi görmeye başlamıştır ve kişisel internet sitelerinin yerini X (Twitter), Facebook, Instagram hesapları almıştır.³⁰⁵

Web 3.0, işlevliği 2010’dan sonra görülen bir dönemi kapsamaktadır. Web 3.0 ile internet kullanıcılarının bağlı oldukları ağlar üzerindeki tecrübelerini zenginleştirmek amaçlanır. Bulut teknolojisinin yardımıyla kişiye özgü bilgi üretilir ve bu bağlamda artık her bir kullanıcı kendi zevk ve tercihlerinin çizdiği doğrultuda özerk bir kullanım alanına sahiptir. Web 3.0 kişiselleştirilmiş kullanım ile yakından ilişkilidir ve bu bağlamda “*semantik web*” olarak da bilinir. Semantiktir çünkü topladığı verileri etkili bir biçimde analiz ederek, içerik ile veri arasında bir bağ dokur. Böylece kişilerin dijital ortamdaki hayatları onlar açısından daha cazip ve kolay gelecektir çünkü arama fonksiyonları, gelişmiş uygulamalar vasıtasıyla

³⁰³ Marino Latorre, “Web 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0’ın Tarihi”, çev. Özgür Yılmaz, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 8/2 (Şubat 2022), 344.

³⁰⁴ İbrahim Sena Arvas, “Gutenberg Galaksisinden Meta Evrenine: Üçüncü Kuşak İnternet, Web 3.0”, *Academic Journal of Information Technology* 13/48 (Şubat 2022), 58.

³⁰⁵ Arvas, “Gutenberg Galaksisinden Meta Evrenine: Üçüncü Kuşak İnternet, Web 3.0”, 69.

kişiselleştirilmiş verileri bireylerin önüne koymaktadır.³⁰⁶ Arvas'ın aktarımına göre semantik web kavramını ilk ortaya atan düşünür Lee bu hususu aşağıda yer alan cümlelerle açıklamaktadır.³⁰⁷

“İnternet için iki bölümden oluşan bir hayalim var. İlk bölümde internetin insanlar arasındaki iş birliği için daha güçlü bir araç haline gelmesi var. Hayalim bilginin insanların sadece göz attığı değil ayrıca yarattığı bir şey olması, her zaman ve herkes için anında ve sezgisel bir erişime sahip olmasıdır. Ayrıca insandan insana iletişimdeki bu hayalin, dolaşımdaki bilgiyle elektronik olarak etkileşim kurmanın büyüklüğü ne olursa olsun tüm gruplar için de tıpkı bireysel olduğu kadar kolay olmasıdır. Hayalimin ikinci bölümünde ise bu etkileşim ve iş birlikleri bilgisayarlara kadar uzanıyor. Bilgisayarların içerikler, linkler ve insanlarla aradaki bütün işlemler gibi internetteki tüm verileri analiz etme yeteneğine sahip olacak bir internetin hayali bu. Henüz oluşmamış olsa da bu hayali mümkün kılan bir Semantik web ortaya çıktığında, ticaretin günlük mekanizmaları bürokrasi ve günlük hayatlarımızı birbirleri ile konuşan makineler tarafından değerlendirilecek.”

Web 2.0 ile web 3.0 arasındaki temel farklardan birisi de internet sunucularının belirli bir merkez tarafından kontrol edilip edilmediğine ilişkindir. Web 3.0 genel itibarıyla “merkeziyetsiz internet” olarak tanımlanabilir. Web 2.0 döneminin eseri olan sosyal medya siteleri, bireylere interaktif katılım imkanı sunsa da sunucular merkezi bir yapı tarafından kontrol edilmektedir. Web 3.0 ise blok zincir teknolojisi ile merkeziyetsiz bir yapı vaad etmekte, bu bağlamda çevrimiçi alanların tamamının sahipliğini kullanıcılara yani bireylere yüklemektedir.³⁰⁸

Web 4.0, yapay zekanın gelişimi doğrultusunda “makine öğrenmesi” alanında yapılan yatırımlarla birlikte tartışılır hale gelmiştir. Microsoft, Meta gibi büyük teknoloji firmalarının bu alanda yaptıkları yatırımlarla web 3.0'un sunmuş olduğu deneyim, iyileştirilmiş vaziyette işlevsellik kazanmıştır. Makineler arası iletişim, ses ve yazı dilini algılayabilen cihazlar, kalp ritmini ölçen akıllı saatler gibi bağlamın bilgisini okuyabilen ürünler bu döneme ait ürünler olarak ifade edilebilir.³⁰⁹

³⁰⁶ Durmuş Koçak, “Web 1,0’dan Web 3,0’a Metaverse’ün Gelişimi ve Sunduğu Fırsatlar”, *Yeni Medya Elektronik Dergi* 7/2 (Mayıs 2023), 98.

³⁰⁷ Arvas, “Gutenberg Galaksisinden Meta Evrenine: Üçüncü Kuşak İnternet, Web 3.0”, 61.

³⁰⁸ Melda Cellat, “Yerel Yönetimlerde Metaverse Denemeleri: Türkiye ve Güney Kore Örneği”, *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi* 5/1 (Haziran 2023), 31.

³⁰⁹ Latorre, “Web 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0’ın Tarihi”, 348.

Görüldüğü üzere internetin gelişimi evrimsel fakat bir o kadar da hızlı bir döngüyü ifade etmektedir. Bu haliyle “*halen tamamlanmayan bir proje*”³¹⁰ olarak kabul edilen internetin çok hızlı gelişmesi, gelişim dönemleri arasındaki sınırların net bir biçimde çizilmesini zorlaştırmaktadır. Metaverse, içerik ve ihtiyaç duyduğu teknoloji itibarıyla web 3.0 ve web 4.0 dönemlerine ait bir olgudur. Bununla birlikte web 2.0 dönemine ait çıktıları da bünyesinde barındırır. Özellikle web 3.0 ile Metaverse kavramları eşdeğer düzlemde ele alınsa da iki kavram farklı anlamlar taşımaktadır. Metaverse kısaca, iki boyutlu internet dünyasına eklenen bir katman ile dijital üç boyutlu evrenlerde insanların serbestçe vakit geçirebileceği platform³¹¹ olarak tanımlanabileceken, kurulan bu dijital platformlarda ihtiyaç duyulan teknolojik alt yapı web 3.0 ve web 4.0 döneminin ürünleridir.

1.2. Metaverse

Geleceğin değeri olarak hayatımıza giren Metaverse; meta (öte) ve verse (evren) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur ve öte-evren gibi bir anlam taşımaktadır.³¹² Metaverse kelimesi son yıllarda popüler hale gelmekle birlikte ilk olarak Neal Stephenson’ın 1992’de kaleme aldığı “*Snow Crash*” isimli romanda yer almıştır.³¹³ Snow Crash, gerçek hayatta pizzacıda garson olarak çalışan genç bir bireyin dijital paralel evrendeki kahramanlıklarının ele alındığı bilim-kurgu romanıdır.

Metaverse, internet teknolojisinde kendisinden önce varlık gösteren gelişmelerin bir tekamülü şeklindedir. Bir başka deyişle, mevcut teknolojileri içerisinde barındıran ve güncel versiyonlarıyla kullanıma sunan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Metaverse; fiziksel ile sanal olanın sınırlarının kalktığı ve iç içe geçtiği bir dünyadır. Bu dijital dünya bireylere, sanal gerçeklik gözlüklerinin de yardımıyla dijital temsilleri olan avatarlar sayesinde para kazanıp haralayabildikleri, oyun oynayabildikleri, konser, tiyatro gibi etkinliklere katılım sağlayabildikleri birçok imkan sunmaktadır. Metaverse, aynı fiziksel ortamı paylaşmayan bireylerin iletişime geçebildikleri, sosyal aktiviteler tertip edebildikleri, çevrimiçi oyun oynayabildikleri ve bu sayede ticaret yapma ve para kazanma imkanına kavuşabildikleri bir

³¹⁰ Koçak, “Web 1,0’dan Web 3,0’a Metaverse’ün Gelişimi ve Sunduğu Fırsatlar”, 98.

³¹¹ Osman Güler vd., “All Aspects of Metaverse Studies, Technologies and Future”, *Journal of Engineering Sciences* 8/2 (Temmuz 2022), 306.

³¹² Arvas, “Gutenberg Galaksisinden Meta Evrenine: Üçüncü Kuşak İnternet, Web 3.0”, 65.

³¹³ Güler vd., “All Aspects of Metaverse Studies, Technologies and Future”, 293.

sanal ortamlar serisi olarak tanımlanabilir.³¹⁴ Tanımın daha iyi anlaşılması açısından bu noktada, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin irdelenmesinde fayda görülmektedir. Metaverse'nin dijital evrendeki varlık iddiası, bu teknolojilerin aktif ve yaygın kullanımı ile mümkün olabilecektir.

Augmented Reality (AR)- Artırılmış Gerçeklik: Dijital varlıkların gerçek hayata entegrasyonunu sağlayan teknolojidir.³¹⁵

Virtual Reality (VR)- Sanal Gerçeklik: Bireylerin sanal bir ortamda var olabilmelerini içerir. AR'dan farklı olarak "3D-sanal gerçeklik gözlüğü" gibi özel enstrümanlar gerektirir.³¹⁶

Bir başka ifadesiyle, sanal gerçeklikte 3D gözlük yardımıyla olduğunuz ortamdan bambaşka bir mekana, evrene gidiş, başka bir evrenin içerisindeymiş gibi hissetme duygusu söz konusu iken artırılmış gerçeklikte bazı varlıkların gerçek hayatta bulunduğumuz mekanda dijital yansımalarını görmek durumu söz konusudur. Metaverse'de bu iki teknolojinin birden kullanımı mümkün olabilecektir. Bu hususta yürütülen çalışmalar yalnızca gözlüklere ilişkin yürütülen çalışmalarla sınırlı değildir. Darbeleri hissetmeyi sağlayacak özel kıyafetler üzerinde de çalışmalar yürütülmektedir. Meta Platforms'a ait Meta Reality Labs tarafından sanal varlıkların hissedilmesine olanak sağlayan "Haptic Globe" isimli özel eldivenlerin üretimi amaçlanmaktadır.³¹⁷ Bu durum zamanla gerçek ile sanal olanın ayırt edilemeyeceği sonuçların doğmasına sebep olabilecektir.³¹⁸

Metaverse, AR ve VR teknolojilerinin de getirileri itibariyle gerçek ile sanal olanın ayrımının zorlaştığı, ticaret ve eğlencenin ötesinde sanal topluluklar oluşturmaya imkan sunan ve içerisinde internet teknolojisinin birçok unsurunu bir arada barındıran konsepttir ve dijital temsiller üzerinden etkileşime imkan tanıyan üç boyutlu sanal alanlar inşa etmektedir. Metaverse kavramını bu açıklamalar üzerinden ele alacak olursak, *"yeni bir gerçeklik, anlam dünyası ve iş birliği fırsatları sunan; kültürel, entelektüel ve ekonomik üretim için alt yapı ve etkileşim olanakları tanıyan; farklı gelişmiş teknolojilerin eş zamanlı ve bütünleşmiş bir*

³¹⁴ Çiğdem Bakır, "Metaverse Üzerine Kapsamlı Bir Araştırma", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* 45 (Aralık 2022), 65.

³¹⁵ Güler vd., "All Aspects of Metaverse Studies, Technologies and Future", 304-305.

³¹⁶ Güler vd., "All Aspects of Metaverse Studies, Technologies and Future", 305.

³¹⁷ Meta's sci-fi haptic glove prototype lets you feel VR objects using air pockets (Theverge, 16 Kasım 2021).

³¹⁸ Koçak, "Web 1,0'dan Web 3,0'a Metaverse'ün Gelişimi ve Sunduğu Fırsatlar", 98.

*biçimde kullanıldığı; siber toplumsal bir düzlem*³¹⁹ şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu tanıma rağmen Metaverse’ün henüz gelişimini tamamlamamış ve bu bağlamda kavramsal çerçevesi tam olarak belirlenemeyen soyut bir olgu olduğunun da vurgulanması önemlidir.

Metaverse, dijitalleşmenin son durak noktalarından olması bağlamında bilhassa büyük teknoloji firmaları tarafından yakından takip edilmektedir ve birçok şirket bu alana ciddi ar-ge yatırımları yapmaktadır. Microsoft tarafından “*insanların, objelerin ve yerlerin dijital bir temsilinin yaşamış olduğu dijital alan*” olarak tanımlanan Metaverse, adı Meta’ya dönüşen Facebook’un yöneticisi Mark Zuckerberg tarafından, mobil internetten sonraki en büyük yenilik olarak görülmekte ve “*internetin somutlaşmış hali*” şeklinde tarif edilmektedir.³²⁰ Şirketin ismini Meta yapmak suretiyle metaverse üzerinden süregelen rekabette adeta isim hakkını satın almaya çalışan Zuckerberg, iş ve eğlence dünyasında telefon ve bilgisayarların sunamadığı farklı tecrübelerin metaverse ile elde edilmesinin mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Metaverse’nin insanlara cazip gelen sosyal yanları ve sunduğu ekonomik fırsatlar dolayısıyla değinildiği üzere teknoloji firmalarının birçoğu bu alanda ciddi yatırımlar yapmaktadır. Şirketlerin ötesinde bazı devletler de benzer eğilimleri göstermektedir. Konunun daha anlaşılır olması bakımından Metaverse konusunda şirketler veya devletler eliyle sürdürülen çalışmaların bir kısmına değinmekte yarar görülmektedir.

Facebook: Yaklaşık 2 milyar dolar karşılığında VR gözlük üreticisi olan Oculus’u satın alarak dijital evrenlerde insanların daha gerçekçi hisler yaşamalarını sağlayacak gözlük üretim çalışmalarına başlamışlardır. Şirket ayrıca ismini Meta olarak değiştirmek suretiyle bu alanda iddialı bir çıkış yakalamıştır.³²¹

Microsoft: Oyun sektörüne yaptığı yatırımlarla dikkat çeken Microsoft, iş insanlarının kullanımı açısından elverişli olan Mesh adını verdiği dijital evren üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmış durumdadır.³²²

Epic Games: Çevrimiçi oyun olan ve Metaverse’nin adeta giriş sürümü olarak kabul edilebilecek Fortnite’in üreticisi Epic Games, bu alanda yaptığı yatırımlarla dikkatleri üstüne çeken bir teknoloji firmasıdır. Sektörel bazda kurulan dijital pazarlar, parti veya konser gibi

³¹⁹ Oğuz Kuş, “Metaverse: ‘Dijital Büyük Patlamada’ Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar”, *Intermedia International e-Journal* 8/15 (Aralık 2021), 248.

³²⁰ Koçak, “Web 1,0’dan Web 3,0’a Metaverse’ün Gelişimi ve Sunduğu Fırsatlar”, 99-100.

³²¹ Metaverse: Facebook, 'kurgusal evren' inşası için 10 bin kişiyi işe almayı planlıyor (BBC News, 18 Ekim 2021).

³²² Koçak, “Web 1,0’dan Web 3,0’a Metaverse’ün Gelişimi ve Sunduğu Fırsatlar”, 105.

sosyal alanlarda varlık gösterebilen ve iş toplantılarına katılabilen avatarlar aracılığıyla hayal edilenin kısmen gerçekleşebildiği bir evren tasarlanmaktadır.

Epic Games söz konusu evreni daha da ileri götürebilmek adına birtakım firmaları da satın alarak teknolojik yeniliklerin öncüsü olmayı amaçlamıştır. Epic Games'in satın aldığı Capturing Reality ve Quixel, nesneleri dijitale aktararak sanal kopyalarını oluşturma konusunda önde gelen firmalardandır. Epic Games'e bağlı çalışan Megascans ve Sketchfab isimli sitelerde ise sayısı milyonları aşan ölçüde dijital varlık mevcuttur ve "Metahuman Creator" isimli uygulama üzerinden insanların kendi dijital evrenlerini oluşturmalarına olanak tanınmaktadır.³²³

Roblox: Roblox'da tıpkı Epic Games gibi Metaverse konusunda yaptığı yatırımlarla öne çıkan firmalardandır. Şirket bu konuda ilk olarak milyarlarca kullanıcının tecrübelerini aktarabileceği bir ortak platform oluşturmayı amaçlamaktadır. Roblox açısından en dikkat çeken hususlardan biri de kullanıcıların oyun oynadıkları esnada "Rubux" isimli sanal parayı kullanmalarıdır.³²⁴

Decentraland: Web 3.0 döneminin karakteristik özelliklerinden olan "merkeziyetsiz internet" özelliği Decentraland'da karşımıza çıkmaktadır. Decentraland, merkeziyetsizlik temelinde kullanıcılara tıpkı Roblox ve Epic Games gibi sosyal ve birtakım ticari imkanlar sunmaktadır. Platform kendi içerisindeki ticari etkileşime MANA adı verilen dijital para üzerinden imkan tanımaktadır.³²⁵

Tencent: Çinlilere ait Tencent Holdings elde edilen kazanç açısından dünyadaki en büyük oyun firmalarındandır. Şirket Epic Games'in %40 hissedarıdır ve aynı şekilde Roblox'a ilişkin de yatırımları mevcuttur. Şirketin dijital koleksiyonlara ilişkin de yatırımları bulunmaktadır.³²⁶

Naver: Naver, Güney Kore merkezlidir ve şirket Metaverse'e ait özellikler barındıran Zapeto isimli dijital platformun tasarlayıcısıdır. Zapeto'nun 200 milyon üzerinde kullanıcısının olduğundan söz edilmektedir. Zapeto, çevrimiçi oyunlar ve dijital mağazaların yanı sıra özellikle popüler Koreli sanatçıların verdikleri sanal konserler ile ön plana

³²³ Koçak, "Web 1,0'dan Web 3,0'a Metaverse'ün Gelişimi ve Sunduğu Fırsatlar", 106.

³²⁴ Koçak, "Web 1,0'dan Web 3,0'a Metaverse'ün Gelişimi ve Sunduğu Fırsatlar", 106.

³²⁵ Güler vd., "All Aspects of Metaverse Studies, Technologies and Future", 307.

³²⁶ Teknolojik Düşünce Merkezi (STM), *Metaverse: Fırsatlar ve Tehditler* (Ankara: Teknolojik Düşünce Merkezi, 2022), 7.

çıkılmaktadır.³²⁷

Sk Telekom: Sk Telekom, Naver gibi Güney Kore merkezlidir ve Ifland isimli dijital platformun tasarlayıcısıdır. Ifland, oyun ve eğlence olanaklarından ziyade pandemi döneminde iş hayatı odaklı beliren ihtiyaçlara karşılık gelmek üzere tasarlanmıştır. Mezkur platform aracılığıyla şirket toplantılarına, turizm fuarlarına veya düzenlenen konferanslara mümkün hale gelmiştir.³²⁸

Metaverse konusunda yürütülen çalışmalar yalnızca şirketler eliyle sürdürülmemektedir. Devletlerin de bu alanda yatırım veya girişimleri mevcuttur. Örneğin, Karayipler ada ülkesi Barbados, Decentraland isimli platformda büyükelçilik açmayı planladığını duyurmuş ve bu bağlamda Decentraland ile anlaşmaya varmış, Somnium Space, SuperWorld gibi platformlarla görüşmelerin sürdüğünü bildirmiştir. Bahse konu platformda inşa edilecek büyükelçiliğin, e-vize, arazi alım-satımı gibi konularda hizmet sunması amaçlanmaktadır.³²⁹ Barbados'un bu girişiminden önce Maldivler, İsveç, Estonya, Kolombiya gibi devletler Second Life isimli oyunda tanıtım maksadıyla konsolosluklar açmış ve Barbados'un amaçladıklarına ilkel bazda öncülük etmişlerdir.³³⁰ Metaverse konusunda teknolojik alt yapıya yönelik yaptığı yatırımlarla dikkat çeken Çin ise bir başka örnek olarak gösterilebilir. Çin'de telekomünikasyon şirketlerinin dahil olmasıyla “*Metaverse Sektör Komitesi*” kurulmuştur. Bahse konu sektör aracılığıyla VR teknolojileri, 5G ağ çalışmaları gibi alanlardaki avantajlardan şirketlerin yararlanmasının sağlanması amaçlanmaktadır.³³¹

Devletlerin Metaverse'e gösterdiği ilgi itibarıyla en fazla dikkat çeken devlet şüphesiz Güney Kore'dir. Güney Kore'de Samsung, Motors ve Hyundai gibi Koreli yaklaşık 500 büyük şirketin yer aldığı “*Metaverse İttifakı*” ilan edilmiş ve şirketleri teşvik amacıyla fonlar ayırmıştır. Bahse konu ittifak, Güney Kore Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'nın himayesinde varlık göstermiştir. Metaverse alanında “*Expanded Virtual World*” isimli proje için 187 milyar dolar bütçe ayıran Güney Kore'de, bu alandaki ilk hamle Başkent Seul'den gelmiştir. Seul Belediyesi metaverse üzerinde dijital bir Seul inşa ederek belediyecilik hizmetlerini dijital platformlara taşımayı amaçladığını duyurmuştur. Bu çalışmaların nihayete ermesi ile birlikte,

³²⁷ STM, *Metaverse: Fırsatlar ve Tehditler*, 7.

³²⁸ STM, *Metaverse: Fırsatlar ve Tehditler*, 7.

³²⁹ Metaverse'te Büyükelçiliği Olan İlk Ülke Olacak (TRT, 16 Kasım 2021).

³³⁰ Diplomaside Dijital Dönüşüm ve Metaverse (Akıllı, 05 Şubat 2022).

³³¹ Cellat, “Yerel Yönetimlerde Metaverse Denemeleri: Türkiye ve Güney Kore Örneği”, 32.

şehir bünyesindeki kültürel ve sosyal etkinliklere dijital olarak katılım mümkün hale gelebilecektir. Öte yandan “*Metaverse 120 Center*” ile vatandaşların avatarları aracılığıyla talep ve şikayetlerini Seul Belediyesine aktarmaları amaçlanmaktadır.³³²

Yukarıda yer verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere şirketler ve devletler eliyle bu alanda çalışmalar yürütülmektedir. Bahse konu çalışmaların, herkesin kendi dijital evrenini inşa etmek istediği şeklinde yorumlanabilmesi mümkündür. Bu durum ileride bir değil birçok dijital evren olacağı anlamına gelmektedir. Bireylerin kurulan bu platformlara ilişkin tercihleri, sunulan fırsatlar ve ilgi odaklarıyla doğrudan ilişkili olacaktır.

Metaverse’ün varlığından tam anlamıyla söz edebilmek ve değinilen ar-ge çalışmalarıyla yapılan yatırımların başarılı olabilmesi açısından en büyük gereklilik hızlı internettir. 2025 itibarıyla dünya nüfusunun yarısının 5G internete erişebileceği öngörülse de Metaverse’e erişim için 5G internet hızının dahi yeterli olamayacağı değerlendirilmektedir.³³³ Bu bağlamda, teknoloji devlerinin üzerinde çalışmalar yürüttüğü Metaverse’ün şu aşamada hayal edilen olduğunu, hâlihazırda ulaşılabilen bir evren olmadığını ifade etmek gerekir. Metaverse’ün teorik bazda hayat bulması big-bang yani “*dijital büyük patlama*”³³⁴ olarak algılansa da teorik algı henüz pratik karşılığını bulamamıştır. Metaverse’ün kavramsal sınırlarını çizebilmenin mümkün olmayışı tam da bu hususla ilişkilidir. Günümüz dünyasının teknolojik alt yapısı Zuckerberg’in ifade ettiği şekilde insanların paralel dijital bir evrende hayat sürebilecekleri imkanı bireylere sunamamaktadır. Ancak büyük teknoloji şirketleri tarafından yapılan yatırımlar ve rekabetten geri kalmak istemeyen devletlerin bu minvalde sürdürdüğü çalışmalar, alt yapının hızlı bir şekilde tasarlanmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle büyük teknoloji şirketleri tarafından sürdürülen çalışmalar ve Metaverse’ün bu bağlamda sunduğu maddi ve sosyal imkanlar bireylerin bu yöne olan ilgisini artırmaktadır.

Metaverse kavramına duyulan ilgi şüphesiz covid-19 salgını ile de yakından ilişkilidir. İnsanların birtakım sosyal kısıtlara tabi tutulması, yeni arayışlara yöneltmiş ve metaverse bu dönemde yoğun ilgi görmüştür. Covid-19 ile insanların iş ve sosyal ortam bağlamında hayatlarında büyük değişiklikler yaşanmış, evler ofislere dönüşmüş, sohbetler, buluşmalar sanal odalar üzerinden yapılır hale gelmiştir. Bu durum insanların alternatif bir dünyanın

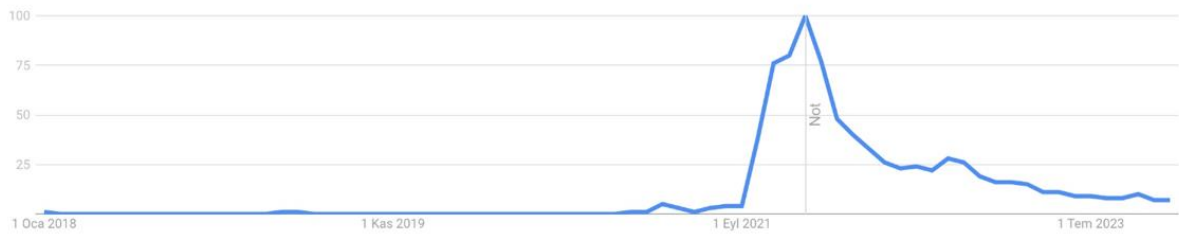
³³² Cellat, “Yerel Yönetimlerde Metaverse Denemeleri: Türkiye ve Güney Kore Örneği”, 33-35.

³³³ STM, *Metaverse: Fırsatlar ve Tehditler*, 16.

³³⁴ Kuş, “Metaverse: ‘Dijital Büyük Patlamada’ Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar”, 247.

mümkün olduğunu kabullendikleri bir ortam doğurmuştur.³³⁵ Metaverse’ün popülaritesinin salgının başlangıcından ortalama bir yıl sonra artış gösterdiğini, ilk kez 2021’in Nisan ayında keskin bir yükseliş kaydettiğini ve Facebook’un isminin Meta olarak değiştirilmesinden sonra yükselişine ivme kattığını Google Trends’in sunmuş olduğu arama verileri de ispatlar mahiyettedir.

Tablo 1: Metaverse kelimesinin Google üzerindeki son beş yıllık arama sonuçları

Çalışmanın birinci bölümünde değinildiği üzere gerek Uluslararası Telekomünikasyon Birliği’nin internet kullanımındaki artışa ilişkin sunduğu rapor gerek Google Trends üzerinden elde edilen veriler bu hususu ispatlar mahiyettedir. Bununla birlikte, bahse konu ilgi artışı yaşanmadan önce de dünyada bu yönde bir arayış olduğu, internet kullanım alışkanlıklarının bu yöne evrildiği söylenebilir. Pandemi her ne kadar Metaverse’e geçiş ivmesini artırabilecek bir etmen olarak yorumlanabilse de Metaverse’ün temelini oluşturan teknolojilerin uzun süredir doğal bir gelişim sürecinde olduğu ve teknoloji şirketlerinin bu alanda öncesinde de ciddi yatırımlar yaptığı unutulmamalıdır. Nihayetinde, Metaverse’ün sunmuş olduğu imkanlar, teknolojinin elverdiği ölçüde insan yaşamının uzun senelerdir ayrılmaz bir parçasıdır. Minecraft, Roblox, Sandbox gibi uygulama ve oyun ve sosyalleşme platformları, e-ticaret siteleri ve çevrimiçi konferans sistemleri minvalindeki örnekler Metaverse’e giden yoldaki yapıtaşları gibidir.

2. Metaverse’ün Devlet Egemenliği Üzerine Muhtemel Etkileri

Metaverse teknolojisi kendisinden önceki teknolojilerin birer tekamül biçimidir ve henüz hayal edilenin ötesine geçilebilmiş bir alan sunmamaktadır. Metaverse olarak sunulan mevcut örnekler, ancak hayal edilenin en ilkel versiyonları olarak kabul edilebilecek

³³⁵ Güler vd., “All Aspects of Metaverse Studies, Technologies and Future”, 293.

düzyededir. Metaverse'ün henüz oluşumunun ilkel versiyonlarını barındırması ve kavramsal çerçevesinin net olarak çizilememesi alana ilişkin bütüncül bir okuma yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda kavramın yarattığı mevcut ve gelecekte yaratabileceği olası etkinin anlaşılması bakımından ancak alt unsurları üzerinden inceleme yapabilmek mümkün görülmüştür. Metaverse'ün alt unsurları belirlenirken, kullanılan teknoloji, yatırım yapan firmaların mahiyeti, sunulan fırsatlar ve ilgi odakları minvalinde değerlendirme yapılmıştır. Netice itibariyle;

- Sosyal medya
- Çevrimiçi Oyunlar
- Blokzincir Teknolojisi ve Kripto Para

metaverse'ün bileşenleri olarak belirlenmiştir.

Bahse konu üç alt başlık mevcut çalışma kapsamında ele alınacak olmakla birlikte, esas üzerinde durulacak olan blokzincir teknolojisi ve kripto paradır. Metaverse bünyesinde, iyileştirilmiş ve güncel versiyonlarının sunulması amaçlansa da çevrimiçi oyunlar ve sosyal medya web 2.0 dönemine ait teknolojinin ürünleridir. Blok zincir teknolojisi üzerinden tasarlanan kripto para ise web 3.0 dönemine ait bir olgudur. Ayrıca kripto paraların, devletlerin egemenlik olgusunda meydana getirdiği tahribatın, konunun anlaşılması bağlamında günümüzdeki en somut ve çarpıcı örneklerden olduğu düşünülmektedir.

Geleceğin değeri olarak hayatımıza giren ve yakın bir gelecekte karşılık bulacağı öngörülen metaverse'ün doğurması muhtemel tehditler, alt bileşenlerinin halihazırda doğurduğu tehditler üzerinden yorumlanabilir. Sosyal medya, çevrimiçi oyun platformları ve kripto para piyasalarının sunduğu imkanları, üst düzey teknolojik argümanlarla birlikte sunan bir sanal evrenin, bireyler nezdinde çok ilgi çekici olacağı şüphesizdir. Böylesi bir platformun, sunduğu imkanlar ve yarattığı etki itibariyle alt bileşenlerine nazaran asimetric çapta daha büyük tehditler doğurabileceği pek muhtemeldir. Bu durum modern devletlerin geleceği açısından büyük bir sorun olarak görülmektedir.

2.1. Sosyal Medya

Sosyal medya değinildiği üzere web 2.0 dönemine ait bir olgudur ve bireylere interaktif etkileşim imkanı sunmaktadır. Bilhassa mobil internetin gelişimiyle kullanımındaki küresel artış, sosyal medyayı hayatımızın en önemli gerçeklerinden birisi haline getirmiştir. Bireyselliği

ön plana çıkararak alıcı-verici arasındaki anlam farklılıklarını ortadan kaldıran sosyal medyayı genel olarak etkileşim, eşzamansızlık ve kitlesizleştirme kavramları ile açıklamak mümkündür.³³⁶ İnsanlar, sosyal medya platformları aracılığı ile herhangi bir konudaki fikirlerini birbirleriyle paylaşma imkanına kavuşmuş ve bu sayede karşılıklı etkileşim içerisine girmişlerdir. Karşılıklı etkileşim imkanı, web 1.0 dönemine ait olguların veya klasik kitle iletişim araçlarının imkan tanımadığı bir özelliktir. Sosyal medya aynı zamanda zaman problemini ortadan kaldırmıştır. Karşılıklı etkileşim içerisine giren bireyler birbirlerine istedikleri zaman cevap verebilme imkanına sahiptirler. Öte yandan sosyal medya ile kitlelere hitap edebilmek mümkün olduğu gibi doğrudan bire bir iletişim imkanı da söz konusudur. Bu haliyle sosyal medya etkileşimi kitlesizleştirici bir vasa da sahiptir. Bu haliyle sosyal medyanın bireylerin gündelik yaşantılarındaki etki gücü sıradan “etkileşim, iletişim” kelimeleri ile tarif edilmenin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Adeta gündemin nabzını tutan sosyal medya siteleri; politik olayların, halk hareketlerinin tetikleyici bir unsuru olduğu gibi devletlerarası ilişkilerde yeni bir rekabet alanı olarak belirmiştir. Örnekler üzerinden aktarılacağı üzere sosyal medya siteleri, ulus devletin egemenliğini aşındırmaktadır ve ulus devletler tarafından geliştirilen tedbirler bu konuda yetersiz kalmaktadır.

19. yüzyılda varlık gösteren çok uluslu şirketler ve ulus üstü yapılar, devletlerin egemenlik olgusunu aşdırmakla birlikte mezkur yapıların faaliyetleri yine devletlerin rızası dahilindeki sözleşmelere dayanmaktadır. Devletlerin göstermiş olduğu rızanın belirli hallerde zaruriyete dayanması, mevcutta bir rızanın var olduğu hakikatini değiştirmemektedir. Bir şirketin ülke içerisinde yürüttüğü ticari faaliyetler, ilgili devletin bilgisi dahilinde sürdürülmektedir. Yine aynı şekilde bölgesel veya küresel bir ulus üstü yapının, bir devletin herhangi bir alanda yürüttüğü faaliyet hakkında söz sahibi olabilmesi, genel itibarıyla devletlerin bahse konu yapılara üye olması halinde mümkün olabilmektedir. Sosyal medya siteleri ise tam aksine yalnızca internetin varlığı ile erişilebilen alanlardır ve faaliyetlerin sürdürülmesi devletlerin rızasına tabi değildir. Bu konuda gösterilen engelleyici refleksler de internet teknolojisinin geldiği mevcut aşama düşünüldüğünde yeterli olmamaktadır.

Sosyal medya siteleri, insanların yazışma içeriklerine, konum bilgilerine, fotoğraflarına hizmet sunmanın sağladığı avantajla erişim imkanı bulmakta bu imkan sayesinde erişilen veri

³³⁶ Ali Murat Kırık, “Arap Baharı Bağlamı’nda Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum 1/3 (Ağustos 2014), 93.

havuzunu da kendi siyasi politikaları doğrultusunda kullanabilmektedir. Facebook- Cambridge Analytica Veri Skandalı davası bu duruma en büyük örneklerdendir. Dünyada en çok kullanıcıya sahip sosyal medya sitelerinden biri olan Facebook, yaklaşık 87 milyon kullanıcısının verilerini Kasım 2016'da yapılan Başkanlık seçimleri ile Haziran 2016'da İngiltere'de gerçekleşen AB referandumunda seçmenlerin fikirlerini etkilemek için kullanmakla suçlanmıştır. İhlal sürecinin ortaya çıkmasıyla dünyanın birçok yerinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere dışındaki ülkelerden de Facebook'a yönelik tepkiler yükselmiş buna karşın bu tarz veri ihlallerinin tekrardan yaşanmaması adına etkili bir denetim mekanizması geliştirilmemiştir.³³⁷

Facebook benzer süreçle 2021 yılı içerisinde de karşılaşmış bu sefer “nefret dolu ve yanlış bilgilerin yıllarca yayılmasına izin vermekle” suçlanmıştır. Ağustos 2017'den sonra Myanmar ordusu ve Budist milliyetçiler tarafından Arakanlı Müslümanlara karşı soykırım başlatılmış neticesinde birçok insan öldürülmüş, birçok insan da yaşadığı toprakları terk etmek zorunda bırakılmıştır. Dava açan Arakanlı Müslümanları temsil eden hukuk firması, Facebook'un kullanılan algoritmalar ile Arakan halkına karşı yükselen nefreti güçlendirdiğini kayıt altına almıştır. Açılan dava Kaliforniya mahkemesinde reddedilmiş olsa da sosyal medya platformlarının soykırım suçlaması ile yargılanması bakımından dava önemli görülmektedir.³³⁸

Veri ihlalleriyle gündeme gelen tek sosyal medya sitesi Facebook değildir. X'de benzer bir ihlal süreciyle gündeme gelmiş, 2019'da kullanıcıların e-posta hesapları ile telefon numaralarının reklam amaçlı kullanıldığını belirterek özür dilemek zorunda kalmıştır.³³⁹ Sosyal medya platformlarının bu ve benzeri tutumları kişisel verilerin korunması bağlamında soru işaretlerine yol açmaktadır. Kişisel verilerin korunması, temel hak ve özgürlüklerle ilişkili olarak ele alınmakta ve bu bağlamda devletler nezdinde yasal düzenlemelere gidilmektedir. Kişisel Verileri Koruma Kurumu'nca bu hususta yayımlanan bir raporun amaç kısmı bizler için yol göstericidir.³⁴⁰

“2010 yılında 5982 sayılı Kanunla Anayasanın 20. maddesine eklenen fıkra ile, herkesin

³³⁷ Umut Özdemir, “Facebook-Cambridge Analytica Skandalının Katılımcı Kültür, Dijital Emek Sömürüsü Ve Mahremiyetin İhlali Çerçevesinde İncelenmesi”, *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi* 10 (Nisan 2022), 25-26.

³³⁸ The Rohingya's Genocide Suit Against Meta is Dismissed—For Now (Jones, 15 Aralık 2022).

³³⁹ Twitter'dan ‘Kişisel Veri Paylaşımı’ Özrü (Yanık, 09 Ekim 2019).

³⁴⁰ Kişisel Verileri Koruma Kurumu, *6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanununun Amacı ve Kapsamı* (Ankara: Kişisel Verileri Koruma Kurumu, 2020), 1-2.

kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkı anayasal bir hak olarak teminat altına alınmıştır. Bu bağlamda, bireylerin kendilerini ilgilendiren kişisel veriler üzerinde hangi hak ve yetkilere sahip olduğu ve kişisel verilerin hangi hallerde işlenebileceği hükme bağlanırken, kişisel verilerin korunmasına ilişkin usul ve esasların kanunla düzenleneceği öngörülmektedir. Nitekim, Kanunun 1. maddesinde Kanunun amacı açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu hükme göre amaç, kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemektir. Maddenin gerekçesinde de belirtildiği üzere Kanunun amacı, kişisel verilerin işlenmesinin disiplin altına alınması ve Anayasada öngörülen başta özel hayatın gizliliği olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin korunmasıdır. Kanun ile son yıllarda önem kazanan, kişinin mahremiyetinin korunması ile veri güvenliğinin sağlanması ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasların düzenlenmesi de bu kapsamda değerlendirilmektedir. 1 2 Kanunla, kişisel verilerin sınırsız biçimde ve gelişigüzel toplanmasının, yetkisiz kişilerin erişimine açılmasının, açıklanması veya amaç dışı ya da kötüye kullanımı sonucu kişilik haklarının ihlal edilmesinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Kişisel verilerin hangi kurallara tabi olarak, hangi şartlarda işlenebileceği hususunu kontrol altına alma amacını güden Kanun, kişisel verilerin işlenmesine ilişkin denetim mekanizmaları getirerek, bu verilerin hukuka aykırı olarak işlenmesini engellemeyi hedeflemektedir. Ayrıca, kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasların da düzenlenmesi Kanunun amaçları arasında yer almaktadır.”

Bu açıklamalardan çok net biçimde anlaşılmaktadır ki kişisel verilerin korunması, temel hak ve hürriyetlerle yakından ilişkilidir ve özel hayatın ve kişisel mahremiyetin gözetilmesi amaçlanmaktadır. Sosyal medya sitelerinin uygulamış olduğu politikalar, kişisel verilerin gözetimine ilişkin devletlerin insan haklarına dayalı politikalarını devre dışı bırakmaktadır. Zira bugün sınırlandırılmış ve hususi şartlara bağlanmış yasal yetkilerle elde edilmesi mümkün olan birçok kişisel, mahrem veri sosyal medya siteleriyle paylaşılmaktadır. Sosyal medya siteleri talep edilen izinlerin verilmemesi halinde kullanıcılara siteye erişim imkanı vermemektedir. Bu durum, sosyal medya sitelerinin birer kanunu koyucu ve uygulayıcı otorite olarak hareket ettiklerinin işaretidir.

X'in gündeme geldiği bir diğer konu ise bütün dünyada günlerce tartışılmış ve sosyal medya platformlarının gücünü gözler önüne sermiştir. X'de 88 milyondan fazla takipçisi olan ABD eski Başkanı Donald Trump'ın hesabı, destekçilerinin kongre binasını basması ve Trump'ın eylemcileri vatansever olarak nitelemesi üzerine süresiz olarak askıya alınmıştır. X,

hesabın kapatılmasına meydana gelen şiddet eylemlerinin tekrarlanmamasını gerekçe olarak göstermiş, Trump ise hesabının geri verilmesi için X'e karşı dava açmıştır.³⁴¹ X'in ev sahibi olmanın sağladığı avantajla almış olduğu karar sosyal medya sitelerinin kanun koyucu ve uygulayıcı tavrına yönelik bir diğer örnektir. Sosyal medya siteleri bu tarz uygulamalarıyla hak ve özgürlükler noktasında belirleyici misyon edinmeye çalışmaktadır. Oysa egemenlik kavramına hukuki bir statü kazandıran Bodin'e göre kanun yapmak yetkisi salt devletlere has bir yetkidir.³⁴²

Sosyal medya platformlarının önemine ilişkin belki de üzerinde durulması gereken en önemli örnek dünya siyasetinin temel dinamiklerini yerinden oynatan Arap Baharı sürecidir. Arap Baharı sosyal medya üzerinden etkisini artırmış, sosyal medyanın Arap coğrafyasında etkin kullanılması, yaşanan halk hareketliğinin birçok kesim tarafından desteklenmesi ile neticelenmiştir. Sosyal medya sitelerinde kimliğin gizlenebilmesi ve farklı hesaplarla paylaşım yapılabilme olanağının sağlamış olduğu avantajla bireyler, Arap coğrafyasında yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntılara ilişkin kimi zaman hakarete varan yorumlarla birlikte görüşlerini açıklıkla dile getirebilmiştir. Bu durum geniş yankı uyandırmış ve yalnızca Arap coğrafyasının sosyal ve ekonomik sıkıntılarının dile getirilmesini sağlamamış, oluşturduğu politik etki itibarıyla hafızalarda silinmez şekilde yer edinmiştir.³⁴³ Mısır'ın eski Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in istifa ettiği hafta başta Arap coğrafyası olmak üzere dünya genelinde Twitter üzerinde yapılan paylaşımlar günlük 10 kat artış göstermiştir. Sosyal medyanın Arap Baharı'na yönelik bahse konu etkisi bilimsel çalışmalara da yansımıştır. Bilhassa Washington Üniversitesi'nde yapılan çalışmalarda Arap Baharı'na sosyal medyanın derin etkisi üzerinde durulmuş ve sosyal medyanın siyasal alanda çok etkin bir silah olduğu vurgulanmıştır.³⁴⁴

Bir gün içerisinde milyonlarca bireyin bağlandığı ve bazen vatandaşı olunan devletlerin dahi erişemediği birçok kişisel verinin paylaşıldığı sosyal medya platformları, sahip oldukları imkânlar vasıtasıyla ticari ve siyasi emelleri doğrultusunda bahis konusu bireyleri adeta denek olarak görmektedir. Devletler, ortaya konulan birtakım yasal düzenlemelerle sosyal medya sitelerinin temsilci ataması yani fiili ifadesi ile devleti tanıması için çaba göstermekte sosyal medya siteleri ise bu kararlara karşı uluslararası aktör olabilmenin verdiği güçle direnç

³⁴¹ Trump Kapatılan Twitter Hesabının Peşine Düştü (TRT, 02 Ekim 2021).

³⁴² Küçük, "Egemenlik (Hakimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm", 318.

³⁴³ Kırık, "Arap Baharı Bağlamı'nda Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm", 88-89.

³⁴⁴ Kırık, "Arap Baharı Bağlamı'nda Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm", 95.

sergileyebilmektedir. Milyonlarca vatandaşının kişisel verisinin bu platformlar ile paylaşılması karşısında çaresiz kalan devletler sosyal medya sitelerinin manipülatif çalışmaları karşısında maddi para cezaları dışında çok fazla imkâna sahip görünmemektedir. Bu hususta bizzat Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN tarafından sosyal medyanın milli güvenliği tehdit eder hale geldiği ifade edilmiş ve bu suretle konunun önemine dikkat çekilmek istenmiştir.³⁴⁵

Sosyal medya, sunduğu avantajlar ve doğurduğu risklerin yanı sıra beraberinde literatüre farklı kavramları da sokmuştur. Sosyal medya sitelerinin özellikle devlet başkanları tarafından aktif kullanımı neticesinde “*Twitter Diplomasisi*”³⁴⁶ adı verilen ve günlük siyasette belirleyici olarak karşımıza çıkan kavram literatürdeki yerini almıştır. Literatüre bu ve benzeri yeni kavramların girmesi, dijitalleşmenin klasik devlet formundaki kalıplaşmış düşünce formlarına etkisi bakımından önemli bir örnektir. Zira devletler, geçmişte klasik aygıtları üzerinden sürdürdükleri birtakım ilişkileri artık sosyal medya siteleri üzerinden sürdürebilmekte, atama veya istifalar sosyal medya siteleri üzerinden ilan edilebilmektedir.

Sosyal medyanın klasik devlet formundaki dönüştürücü etkisinin açıklanması bakımından belki de en dikkat çekici örnek Time dergisi tarafından Facebook’un CEO’su Zuckerberg hakkında yapılan tanımlamadır. Dergi, Zuckerberg’i “*500 Milyon Kişilik Sanal Devletin Başkanı*”³⁴⁷ olarak tanımlamak suretiyle sosyal medyanın mevcut uluslararası işleyişteki yerine ve gücüne dikkat çekmek istemiştir. Dijital alanda yaşanan gelişmeler ve mezkur gelişmelerin klasik modern devlet üzerindeki dönüştürücü etkisi, Time dergisi tarafından yapılan tanımlamaya benzer şekilde literatüre genel kamu hukuku bağlamında daha önce varlığına rastlanmayan farklı kavramların girmesine yol açmıştır.

İnsanların gündelik hayatına etkisi ile devletlerin ve halkların geleceğinde oynadığı rol ile modern devletin klasik formundaki dönüştürücü etkisi çarpıcı örnekler üzerinden ifade edilen sosyal medya platformları, Metaverse bakımından sosyal iletişimin ilk basamağıdır. Metaverse, sosyal medya sitelerinin cep telefonları ve bilgisayarlar üzerinden sunduğu kitlesel iletişim imkanını dijital gözlükler kanalıyla daha etkin ve cazip kılacaktır. Bu haliyle sanal iletişimin; bir aradaymış hissi veren üç boyutlu, dijital, sosyal ve maddi imkânlar sunan sanal bir evrende yaşanması halinde ortaya çıkması muhtemel tablo, üzerinde dikkatle durulması

³⁴⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan: Dijital Terör Milli Güvenliği Tehdit Ediyor (TRT, 21 Ekim 2021).

³⁴⁶ Bilal Karabulut, “Sosyal Medya ve İletişim Alanında Yaşanan Dönüşüm: Twitter Diplomasisi Örneği”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10 (Aralık 2021), 106.

³⁴⁷ Güler vd., “All Aspects of Metaverse Studies, Technologies and Future”, 312.

gereken bir tehdide ve dönüşüme işaret etmektedir.

2.2. Çevrimiçi Oyunlar

Çevrimiçi oyun sektörü insanların ürün üretip sattıkları, arkadaş edinip sosyal etkinliklere katıldıkları dev teknolojik platformlara dönüşmüş durumdadır. Çevrimiçi oyun sitelerine milyonlarca insan aynı anda bağlanabilmekte ve karşılıklı etkileşime geçebilmektedir. Üstelik bu etkileşim yalnızca kullanıcılar arasında değil, kullanıcılar ile platform arasında da mümkün olabilmektedir. Satın alma imkanı, sanal para birimleri, avatarlar, her kitleye hitap edebilen oyun seçenekleri ile çevrimiçi oyunların geldiği nokta gelecekte metaverse üzerinden şekillenecek bir dünyanın işaretçisi durumundadır. Bir başka deyişle, gelecekte inşa edilmek istenen dijital evrenler, bugün aynı anda milyonlarca insan tarafından bağlanılan oyun platformlarının daha gelişmiş sürümleri olarak kabul edilebilir. Öte yandan sektörde yaşanan istikrara dayalı gelişmeler, 2026 yılına kadar çevrimiçi oyun pazarının 314 milyar dolarlık değerindeki bir hacme ulaşabileceği yönündeki değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir.³⁴⁸ Küresel oyun pazarının hitap ettiği kitle ve oluşturduğu ticaret hacminin ulaştığı boyut, başka söze gerek bırakmaksızın önemini anlatmaya yetmektedir.

Gelişen teknolojinin sunduğu cazip imkanlar, geçmişte var olan sosyal alanların daralması, şehirlerdeki oyun alanlarının yetersizliği gibi faktörler dijital oyunları bilhassa çocuk yaştaki kullanıcılar açısından cazip kılmaktadır. Bu bağlamda oyun sektörü, özellikle çocuk yaştaki kullanıcılar açısından ciddi bir sosyal alan haline gelmiştir. Örneğin Second Life isimli oyunda yüzlerce daimi galeri ve müze alanı bulunmakta, sanat eserlerinin alışverişi gerçekleşmektedir. Decentraland isimli sanal gerçeklik platformunda ise gerçek partiler ve tartışmaları içeren sanat etkinlikleri düzenlenmektedir. Fortnite isimli oyunda ABD’li Travis Scott tarafından verilen rap konserinin 13 milyondan fazla kişi tarafından takip edildiği, Blackpink’in dijital platformlardaki imza etkinliğine ise yaklaşık 50 milyon kişinin katıldığı ifade edilmektedir.³⁴⁹

Oyun platformlarının eğlencenin ötesinde etkileşime imkan tanınması, olandan ziyade arzulanan sanal çerçevede hızlıca erişme imkanı vermesi, başarı ve kazanma arzusunun tetiklemesi bireylerin bu yöne olan ilgisini artırmaktadır. Bu bağlamda ABD özelinde yapılan bazı araştırmalar, evlerin yüzde %65’inde sıklıkla oyun oynayan bireylerin olduğunu ortaya

³⁴⁸ Güler vd., “All Aspects of Metaverse Studies, Technologies and Future”, 310.

³⁴⁹ Koçak, “Web 1,0’dan Web 3,0’a Metaverse’ün Gelişimi ve Sunduğu Fırsatlar”, 100.

koymaktadır. Kullanıcıların yaş aralığı ise genellikle 10-19 arasından şekillenmektedir.³⁵⁰

Kullanıcıların yaş aralığının 10-19 yaş aralığında şekillenmesi beraberinde birtakım tehditleri de getirmektedir. Dijital oyunların meydana getirdiği bağımlılık hissi özellikle genç kuşakları etkisi altına almaktadır. Özellikle şiddet içerikli oyunların kontrolsüz oynanması ruh sağlığı açısından birtakım olumsuz neticeler doğurmaktadır.³⁵¹ Genç bireylerin, oyunun içerisinde yaptığı öldürme, bombalama, yaralama gibi eylemler beraberinde duyarsızlaşmayı getirmekte, psikolojik tahribata yol açmakta ve aynı zamanda fiziksel sağlık sorunlarını da sebep olmaktadır. Yaşanan bu tahribat Mavi Balina oyunu gibi örneklerde görüldüğü üzere ölümle dahi sonuçlanabilmektedir.³⁵² Üstelik bu sonuçların kasten üretildiğine yönelik bulgular da mevcuttur. Zira Mavi Balina oyununun tasarımcısı Philipp Budeikin isimli şahıs tutuklandıktan sonra mahkeme önünde, Mavi Balina yüzünden ölen çocukları “*biyolojik atıklar*” olarak tanımlamış ve toplumu kirlerinden arındırdığını iddia etmiştir.³⁵³

Çevrimiçi oyunlarda savaş, öldürme, yaralama, hırsızlık gibi temalar alelade bir biçimde yer alabilmektedir. Devletler, özellikle genç bireylere hitap eden ve olumsuz yanları itibariyle ölümle dahi sonuçlanabilecek etkileri bulunan oyun sektörüne karşı denetim mekanizmaları kuramamaktadır. Dijital oyunların önemli bir kısmında düşmanlık, hırsızlık, hile yapma olağan kabul edilmekte hatta teşvik edilmektedir. Kendi içerisinde uyguladığı gayri nizami kurallarla gençleri etkisi alan oyunlara erişim ise günümüzdeki yaygınlığı itibariyle çok kolaydır. Mavi Balina örneğinde görüldüğü üzere yalnızca tek bir oyun üreticisi dahi kendi ihtirasları uğruna genç bireyleri amaçsızca hedef alabilmekte ve ölümlerine sebep olabilmektedir. Tek bir içerik üreticisinin dahi meydana getirdiği tehdit, kurumsal ve sistematik bir çerçevede düşünüldüğünde doğan riskin boyutu daha anlaşılır olmaktadır.

Dijitalleşme ve dijitalleşmenin sunduğu anonimlik terörizm tehdidinde asimetrik bir artışa yol açmış ve konuyu bambaşka bir boyuta taşımıştır. Terör örgütlerinin internet ortamını eylem, eğitim, strateji, psikolojik hareket ve başka birçok amaçla kullandığı bilinen bir husustur. Çevrimiçi oyunların sağlamış olduğu anonimlik, terör örgütlerine elverişli bir alan

³⁵⁰ Aylin Yalçın Irmak vd., “Dijital Oyunların Çocuk ve Ergenler Üzerindeki Etkileri: Literatür İnceleme”, *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 6/16 (Kasım 2018), 72-73.

³⁵¹ Fahriye Koral vd., “Dijital Oyun Bağımlılığı: Bir Derleme Çalışması”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11 (Ekim 2023), 286-287.

³⁵² Koral vd., “Dijital Oyun Bağımlılığı: Bir Derleme Çalışması”, 290.

³⁵³ Mehmet Kurum, Alper Bilgiç, Begüm Çardak, *Metaverse ve Terörizm Tehdidinin Metamorfozu: Meta-Terörizm* (Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, 2022), 5.

sunmakta ve bireylerle iletişime geçme imkanı sağlanmaktadır. Henüz çocuk yaştaki Singapurlu Hristiyan bir öğrencinin camilere ve Müslümanlara yönelik saldırı tasarlama aşamasında gözaltına alınması üzerine Singapur İç Güvenlik Departmanı (ISD) tarafından yapılan araştırma neticesinde, genç bireylerin dijital oyun ortamlarında aşırılıkçı yanlısı grupların sistematik propagandalarına maruz kalınmasından ve bireylerin bu yöndeki olası eylem arayışlarından duyulan endişeye vurgu yapılmıştır.³⁵⁴ Zira sanal alanlar, terör gruplarına potansiyel insan kaynağını artırma ve o grubun üyesi olmak isteyenlere doğrudan katılım imkanı sunmaktadır. Bir başka deyişle, belirli bir coğrafya veya dini mezhepe dayanarak varlık iddiasını sürdüren örgütler, dijitalleşmenin sağladığı imkanlarla artık potansiyel insan havuzunu genişletebilmekte ve farklı insan gruplarına da hitap edebilme imkanı bulmaktadır. Buna karşın, devletlerin uygulamış olduğu eğitim politikalarının ve hukuk düzeninin aksine aşılama yapan bahse konu oyunlara ve oyunlar vasıtasıyla geliştirilen sistematik propaganda faaliyetlerine yönelik etkin ve işler denetim mekanizmaları henüz geliştirilebilmiş değildir.

Genç bireylerin, dijital oyunların meydana getirdiği bağımlılık hissinden ve oluşan psikolojik tahribattan kurtulabilmeleri ve dijital bağımlılığın bir tehdit olmaktan ziyade yararlı yönleri itibarıyla kullanımı adına Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülen çalışmalar neticesinde;

-Dijital oyunlara karşı toplumsal farkındalık oluşturulması ve ülke içerisinde internet kullanım alışkanlıklarına ilişkin geniş çaplı araştırma yapılması ve özellikle çocukların kullanım alışkanlıkları doğrultusunda risk haritalarının oluşturulması,

-Medya okur-yazarlılığının belirli bir seviyenin üstüne çıkarılması ve yasaklayıcı tedbirlerden ziyade gençlerin bilinçli bir çerçevede internet kullanımına yönlendirilmesi, dijital kullanıma yönelik eğitimin aynı zamanda okul çalışanlarını da kapsayacak şekilde yönetilmesi,

-Çocukların sanal ortamlarının ebeveyn kontrolünde tutulabilmesi ve sanal ortamlardan ziyade fiziksel aktivitelere yönlendirilmesi,

gibi çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.³⁵⁵

Bahse konu çözüm önerileri, internetin sağlıklı kullanımı ve olası risklerin bertarafı noktasında önemli noktalara temas etmiş olsa da klasik modern devlet yapısının dijital oyunların vatandaşlarına yönelik doğurduğu riskleri önleyebilmesi açısından yeterli

³⁵⁴ Kurum – Bilgiç – Çardak, *Metaverse ve Terörizm Tehdidinin Metamorfozu: Meta-Terörizm*, 5-6.

³⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, *Dijital Oyun Bağımlılığı Çalışmayı Sonuç Raporu* (Ankara: Sağlık Bakanlığı, 2018), 25.

görülmemektedir. Zira mevcut öneriler arasında oyunların piyasaya sunulmadan önce kontrol altına alınması, elektronik mağazalardaki oyun içeriklerinin denetlenmesi gibi seçenekler bulunmamaktadır. Bu önerilerin mezkur raporda yer almaması teknolojinin ulaştığı seviye ile ilişkilidir. Sunucu firmalar da tıpkı oyun içerik üreticileri gibi çok uluslu şirketlerdir ve bu şirketler ekseriyetle kazanç odaklı düşünmektedir. Modern devletlerin bu noktada geliştirebileceği olası tedbirler, tıpkı sosyal medya sitelerine karşı geliştirilmesi muhtemel tedbirler gibi kısıtlı düzeyde netice verecektir. Modern devletin birey inşa etme sürecine çalışmanın ilk kısmında yer verilmişti. Dijital oyunlar üzerinden tasarlanan birey inşa sürecine engel olabilecek argümanlara modern devlet yapısı halihazırda sahip değildir.

Çevrimiçi oyun platformları, inşa süreçleri devam eden dijital evrenlerin ilkel versiyonlarıdır. Oyun sektörü halihazırda sosyal medyanın sunmuş olduğu imkanların bir kısmını sunmakta ise de sosyal medyanın ve oyun sektörünün tam anlamıyla birleşmesi ve bu birleşimin bir aradaymış hissi veren gözlükler ve özel üretim kıyafetlerle desteklenmesi, dijital oyunların halihazırda doğurduğu etkinin artması ve bu minvalde doğması muhtemel tehditlerin de çarpan etkisiyle çoğalması anlamı taşımaktadır.

2.3. Blokzincir ve Kripto Para

Sosyal medya ve çevrimiçi oyun sektörü web 2.0 dönemine ait ürünlerdir. Kripto para ve blokzincir ise web 3.0 dönemine aittir. Kripto paralar, ürünü olduğu dönem itibariyle klasik modern devlet formunda meydana getirdiği tahribat bağlamında bizlere daha somut örnekler sunabilmektedir. Üstelik blokzincir teknolojisi ve kripto paralar gelişen teknolojinin etkisiyle son dönemde Metaverse'ün diğer bileşenlerinde özellikle de çevrimiçi oyunlarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Web 2.0 döneminin eseri olan çevrimiçi oyunlarda kullanıcılar, dijital varlıklar elde edebilmek adına saatlerini harcayabilmektedir. Buna karşın, elde edilen veya üretilen bu varlıkların gerçek dünyada karşılık bulması ve bu dijital varlıkların nakde çevirilmesi olanağı oyunların birçoğu bakımından mümkün değildir. Gerçek dünyaya aktarılması mümkün olmayan bu sanal ekonomi, bir bakıma etki gücü zayıf bir ekonomi olarak da kabul edilebilir. Bununla birlikte blokzincir ağları üzerinden geliştirilen paradigmlar sayesinde dijital varlıkların takas edilebilmesi ve nakde çevirilmesi mümkün hale gelmektedir. Dijital varlıkların nakde çevirilmesi yeni bir iktisadi ekosistem doğurmakta ve bu ekosistem

“kazanmak için oyna” (Play to Earn) şeklinde tarif edilmektedir.³⁵⁶

Yeni doğan bu ekosistem, blokzincir teknolojisi ile desteklenen “Non Fungible Token” (NFT) isimli kavramla doğrudan ilişkilidir. Halihazırda çevrimiçi oyunlarla kripto varlıklar arasındaki mevcut ilişki bilhassa NFT’ler üzerinden şekillenmektedir. Bir başka deyişle, metaverse’ün alt bileşenleri doğal bir süreç içerisinde bir araya gelmekte ve birbirlerinin etkinliğini artırabilmektedir. NFT’leri bir tür kripto para olarak tarif etmek mümkün olsa da diğer kripto türlerinden farklı olarak klasik tanımların haricinde dijital bir varlığı temsil etmektedir. NFT’leri bu anlamda bir kripto paradan çok bir meta ya da ürün olarak ifade etmek mümkündür. Bu haliyle NFT, özellikle dijital oyun platformlarında sanatsal değeri bulunan içerikleri üretmek ve saklayabilmek için üretilen kripto varlık türüdür. NFT’ler esas itibarıyla dijital ortamdaki mülkiyet hakkıyla ilişkilidir ve adeta birer ruhsat hükmündedir.³⁵⁷

2.3.1. Blokzincir

Kripto para bahsinin daha anlaşılır kılınması amacıyla öncelikle blokzincir teknolojisinin ele alınması gerekmektedir. Blokzincir; güçlü şifrelerle verilerin saklandığı bloklar ile bu blokları kendinden önceki ve sonraki bloklarla birbirine bağlayan imzalar halinde özel şifrelenmiş zincirlerin birleşiminden oluşmaktadır ve kısaca “*Bloklar üzerinde verilerin değiştirilemez bir şekilde saklanmış olduğu devamlı olarak büyüyen merkeziyetsiz veri tabanı*”³⁵⁸ olarak açıklanabilir. Bu devrimsel teknoloji ilk olarak Satoshi Nakamoto isimli gerçek kimliği henüz belirlenemeyen kişi veya kişilerce 2008 yılında kaleme alınan “*Bitcoin: Eşler Arası Elektronik Nakit Sistemi*” (Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System) isimli makale ile gündeme gelmiştir. Makalenin isminden de anlaşılacağı üzere merkeziyetsiz ve doğrudan taraflar arası bir transfer sistemine vurgu yapılmıştır.³⁵⁹ Blokzincir, herkesin erişebileceği bir kayıt defteridir ve bu deftere sistem içerisindeki toplanan verilerin tamamı kaydedilir. Şifrelenen bu veriler zincirlerle birbirine bağlanır ve birleştirilir. Şifreli zincirlerle bağlanan bloklar üzerinde oynama yapılabilmesi imkansızdır. Zincirin bir halkasında değişiklik yapılabilmesi için en baştaki bloğa kadar uzanılması gerekmektedir. Pratik çerçevede mümkün görülmeyen bu işlem, verilerin saklanması konusunda bizlere güvenli bir sistem sunmaktadır. Sistemin merkeziyetsiz bir doğrulama mekanizması sunması ve mekanizmanın güvenli işleme

³⁵⁶ Arvas, “Gutenberg Galaksisinden Meta Evrenine: Üçüncü Kuşak İnternet, Web 3.0”, 66.

³⁵⁷ Kuş, “Metaverse: ‘Dijital Büyük Patlamada’ Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar”, 251-252.

³⁵⁸ Arvas, “Gutenberg Galaksisinden Meta Evrenine: Üçüncü Kuşak İnternet, Web 3.0”, 62.

³⁵⁹ Satoshi Nakamoto, “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System”, *bitcoin.org* (Erişim 19 Eylül 2023).

imkan tanınması blokzincir teknolojisini dijital alandaki en büyük dönüşümlerden birisi olarak karşımıza çıkarmaktadır. Sistem sayesinde notercilik işlemlerinin yanı sıra bilgi ve belgelerin değiştirme ve silme olanağı bulunmaksızın saklanabilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu haliyle “*Küresel bir açık hesap defteri*” olarak kabul gören blokzincir teknolojisi sayesinde bireylere dijital varlıklar noktasında emsali görülmemiş bir kontrol imkanı sunulmaktadır.³⁶⁰

Blokzincirin sunmuş olduğu avantajlar özetle şu şekilde sıralanabilir:

- Erişime açık olan ve bu bağlamda şeffaflık sağlayan veriler doğrudan taraflar arasında gerçekleşen işlemle kayıt altına alındığından olası veri kayıpları engellenir.
- Kullanılan dijital imzalar ve sistem içi doğrulama mekanizmaları sayesinde gerçekleşen işlemler güvenlidir.
- Sistem içerisinde kurgulanan doğrulama mekanizmaları beraberinde şeffaflığı getirir. Şeffaflık yalnızca gerçekleşen mevcut işlemi değil öncesini de görme imkanı sunar.
- Veri havuzu dünyadaki her bireyin erişimine açıktır.
- Veriler üzerinde oynama yapılması mümkün değildir.
- İşlemlerin otomatikleştirilmesi mümkündür ve bu sayede zamandan tasarruf sağlanır.³⁶¹

2.3.2. Kripto Para

Kripto paralar, esas itibariyle sanal para birimleri olmakla birlikte blokzincir teknolojisinin sağladığı şifreleme yöntemleri ve merkeziyetsiz yapısıyla diğer sanal para birimlerinden ayrılmaktadır. Diğer sanal para birimleri belirli merkezler tarafından düzenlenir ve işlemler bahse konu merkezler tarafından kontrol altında tutulur. Bu sebeple merkezi bir yapıları mevcuttur. Buna karşın kripto paralar üzerinde denetim ve diğer kontrol seçenekleri imkansızdır.³⁶² Bu durum kripto parayı ayrı bir inceleme konusu haline getirmektedir.

Sanal paraya ilişkin genel kabul görmüş bir tanım söz konusu olmamakla birlikte Avrupa Merkez Bankası’na göre sanal para:

“genellikle geliştiricileri tarafından ihraç ve kontrol edilen, belli bir sanal ortamın üyeleri tarafından kabul gören ve kullanılan, kanunlarla düzenlenmiş dijital bir para çeşidi” olarak kabul edilmektedir. Avrupa Bankacılık Otoritesi’ne göre ise, *“Bir merkez bankası veya kamu*

³⁶⁰ Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, *Kripto Para Araştırma Raporu* (Ankara: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2020), 10-11.

³⁶¹ Arvas, “Gutenberg Galaksisinden Meta Evrenine: Üçüncü Kuşak İnternet, Web 3.0”, 63-64.

³⁶² Adalet Canlı Akbaş, *Kripto Para Basımı ve Devlet Otoritesi* (İstanbul: Onikilevha Yayıncılık, 2021), 126.

otoritesi tarafından ihraç edilmediği halde, gerçek veya tüzel kişiler tarafından değişim aracı olarak kullanılan ve elektronik ortamda transfer edilebilen, saklanabilen, ticareti yapılabilen ve karşılığının olması da şart olmayan değer dijital temsilidir”³⁶³

Bahis konusu açıklamalardan yola çıkarak sanal para birimlerinin;

- Fiziksel anlamda gerçek olmayan,
 - Kamusal iradede bağımsız,
 - Kontrolü geliştiricileri tarafından sağlanan,
 - Bünyesinde hukuki ödeme statüsünü barındırmayan,
 - Dijital olarak muhafazası mümkün,
 - Transfer seçenekleri sayesinde mal ve hizmet alımlarında mübadele aracı olarak kullanılabilen,
- özelliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Bir sanal para birimi olmakla birlikte kripto paraları ayrı bir başlık halinde inceleme konusu haline getiren, değinildiği üzere merkeziyetsiz yapısıdır. Sanal paralar her ne kadar kamusal iradede bağımsız şekilde meydana gelse de birtakım kanuni düzenlemelerin kontrolü altındadır. Kripto paralar ise ademi merkeziyetçi çerçevede merkez bankalarının kontrol mekanizmalarını sistem dışına itmektedir. Bu açıklamalardan yola çıkarak özetle kripto para; özel şifreleme yöntemleriyle güvenlik protokolleri uygulayan, üretimi birtakım matematiksel işlemlere dayalı, devletlerin veya diğer üçüncü şahısların müdahalelerine karşı yatırımcıyı muhafaza edebilen sanal bir para birimidir.³⁶⁴

Kripto paraların ilk öncülü 2009 yılında kamusal otoritelerden bağımsız bir şekilde üretilen Bitcoin olmuştur. Bitcoin, devletlerin para politikalarından bağımsız bir çerçevede para arzı sağlamaktadır. Halka açık olmakla birlikte yapılan para arzı, devletler tarafından kontrol edilememektedir. Üretimi herhangi bir finans kurumu aracılığıyla değil, işlem kapasitesi yüksek bilgisayarlar üzerinden algoritmalar aracılığıyla sağlanmaktadır. Kullanıcıdan kaynaklı güvenlik zaafiyetleri dışında, hesabın herhangi bir şahıs veya gruplarca kontrol edilebilmesi mümkün değildir. Kamusal otoriteden bağımsız bir işlem arzı sunması ve kontrol mekanizmalarının işlevsiz hale gelmesi, hiyerarşik sınıflandırmalara ihtiyaç duyulmadığı anlamına gelmektedir. Hiyerarşik yapılanmadan bağımsız işlem kabiliyeti, devlet iradesini aşan

³⁶³ Fatih Bilgili vd., *Blockchain ve Kripto Para Hukuku* (Bursa: Dora Basım Yayın, 2019), 27.

³⁶⁴ Canlı Akbaş, *Kripto Para Basımı ve Devlet Otoritesi*, 127.

özgürlükçü bir anlayış doğurmaktadır.³⁶⁵ Günümüzde bir banka hesabı açabilmek veya herhangi bir bankacılık işlemi adına, kimlik bilgisi, cep telefonu numarası, adres, iş bilgisi gibi birçok bilginin paylaşılması gerekmektedir. Oysa kripto para sahibi olabilmek veya kripto paralar üzerinden işlem yapabilmek için bu bilgilerin hiçbirinin paylaşılması gerekmemektedir. Bu durum kripto para piyasalarını, terör örgütleri, kara para aklayanlar ve diğer kanun dışı birçok işlem için elverişli bir zemin haline getirmektedir. Devletlerin doğan riskin önüne geçebilmesi adına bu işlemleri takip edebilmesi gerekirken blokzincir teknolojisinin teknolojik alt yapısı buna engel olmaktadır.³⁶⁶ Kripto paralar, ceza hukuku bağlamında taşıdığı risklerin yanı sıra vergi hukuku bağlamında da birtakım riskler barındırmaktadır. Yasal düzenlemeler gereği, en azından Türkiye açısından yasal para birimi olarak kabul edilmesi mümkün olmayan kripto paralar üzerinden gerçekleşmesi muhtemel işlemlerin vergilendirilmesi çok zordur. Herhangi bir kamusal otorite tarafından kontrolü ve takibi yapılmayan kripto paralar üzerinden işlenebilecek suçlar beraberinde farklı mağduriyetler de doğuracaktır. Zira merkezi otorite tarafından üretilmeyen bu paralarla yapılan işlemler neticesinde doğabilecek mağduriyetlerde herhangi bir başvuru mercii söz konusu olmadığı gibi merkezi otorite tarafından desteklenmeyen bu paralara ilişkin merkezi otoriteye başvuru imkanı da çok zayıftır.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından konuya ilişkin olası risklere dikkat çekilerek bir basın açıklaması yapılmıştır.³⁶⁷ Buna göre

“Herhangi bir resmi ya da özel kuruluş tarafından ihraç edilmeyen ve karşılığı için güvence verilmeyen bir sanal para birimi olarak bilinen Bitcoin, mevcut yapısı ve işleyişi itibarıyla Kanun kapsamında elektronik para olarak değerlendirilmemekte, bu nedenle de söz konusu Kanun çerçevesinde gözetim ve denetimi mümkün görülmemektedir. Diğer taraftan, Bitcoin ve benzeri sanal paralar ile gerçekleştirilen işlemlerde tarafların kimliklerinin bilinmemesi, söz konusu sanal paraların yasadışı faaliyetlerde kullanılması için uygun bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca Bitcoin, piyasa değerinin aşırı oynak olabilmesi, dijital cüzdanların çalınabilmesi, kaybolabilmesi veya sahiplerinin bilgileri dışında usulsüz olarak kullanılabilmesi gibi risklerin yanı sıra yapılan işlemlerin geri döndürülemez olmasından dolayı operasyonel hatalardan ya da kötü niyetli satıcıların suistimalinden kaynaklı risklere de açıktır.”

BDDK’nın mevcut basın açıklaması üzerinden Türkiye’nin kripto para konusundaki

³⁶⁵ Esengül Salihoğlu, *Dijital Para ve Merkez Bankası Para Politikaları* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019), 57.

³⁶⁶ Canlı Akbaş, *Kripto Para Basımı ve Devlet Otoritesi*, 150.

³⁶⁷ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), *Basın Açıklaması* (25 Kasım 2013).

yaklaşımının anlaşılması mümkündür. BDDK'nın açıklamalarının paralelinde 30/04/2021 tarihinde yürürlüğe giren “Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik” ile kripto varlıklar üzerinden ödeme işlemlerinin gerçekleştirilmesi yasaklanmıştır. Mezkur yönetmeliğin ilgili üçüncü maddesinde, kripto paraların ödeme işlemlerinde doğrudan ve dolaylı bir biçimde kullanılamayacağı, dördüncü maddesinde ise ödeme hizmeti sağlayıcılarının hizmet sunumlarında kripto paralar üzerinden iş modeli geliştiremeyecekleri ve ayrıca kripto paralara dair alım-satım, ihraç hizmeti veya transfer, saklama hizmeti sağlayan platformlara aracılık edilemeyeceği hüküm altına alınmıştır.³⁶⁸

Kripto paraların son 15 yıl içerisinde hayatımıza giren bir kavram olması dolayısıyla regülasyon ve vergilendirme konusunda devletler bazında tam bir fikir ve uygulama birliği söz konusu değildir. Çin, Rusya, Hindistan gibi devletler, kripto paraları birer tehdit olarak algılamakta ve yasaklayıcı tavır sergilemektedir. Buna karşın Japonya, Kanada, İspanya ve Lüksemburg gibi bazı devletler de yasal düzenlemeler yoluyla kripto paraya karşı daha kabullenici bir yaklaşım göstermektedir.³⁶⁹ Öte yandan, İsrail ve Bulgaristan kripto paralar üzerinden elde edilen kazancı vergilendirme yoluna gitmekte, İspanya ve Danimarka gelir vergisi üzerinden kripto paraları kıymetlendirmekte, İsviçre ise kripto parayı döviz olarak kabul ederek döviz kurlarından doğan fark üzerinden vergilendirme yoluna gitmektedir.³⁷⁰ Görüldüğü üzere henüz devletler nazarında kripto paranın kavramsal karşılığı noktasında dahi bir fikir birliğine varılabilmiş değildir.

Metaverse çalışmalarına ağırlık veren Meta şirketi tarafından blokzincir tabanlı geliştirilen Libra isimli kripto paranın 2020 yılı içerisinde piyasaya sürülmesi amaçlanırken, Libra'nın Amerikan Doları karşısında bir tehdit olduğu, siber tehditler doğurduğu, şirketi kontrolsüz güç haline getirebileceği öngörüsüyle, Libra'nın piyasaya sürülmesi ABD'li makamlarca yasaklanmıştır.³⁷¹ ABD'li makamların Libra'ya yönelik geliştirdikleri tedbirler, sürdürülen çalışmalardan haberdar olmaları ile ilişkilidir. Normal şartlarda, kimliği belirlenemeyen Satoshi Nakamoto gibi farklı bir isim altında ve kimliksiz şekilde Libra'nın piyasaya sunulması mümkündür. Bu bağlamda, blokzincir teknolojisinin devletlerin gözetim ve denetimine izin vermemesi dolayısıyla oluşan denetim eksikliği, regülasyon veya

³⁶⁸ Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik, *Resmi Gazete* 31456 (16 Nisan 2021).

³⁶⁹ Canlı Akbaş, *Kripto Para Basımı ve Devlet Otoritesi*, 150.

³⁷⁰ Salihoğlu, *Dijital Para ve Merkez Bankası Para Politikaları*, 90.

³⁷¹ Arvas, “Gutenberg Galaksisinden Meta Evrenine: Üçüncü Kuşak İnternet, Web 3.0”, 67.

vergileendirme faaliyetlerini de dar bir çerçevede işler hale getirmektedir. Dolayısıyla devletlerin bu yöndeki yasaklayıcı veya kabullenici refleksleri, kripto para faaliyetlerini tam anlamıyla engelleyebilme veya tam anlamıyla kontrol altına alabilme anlamına gelmemektedir. Devletlerin kripto para karşısında takındıkları tutum ne olursa olsun, etkin ve şeffaf denetim mekanizmalarının kurulamaması birtakım hukuki problemleri beraberinde getirmektedir. Bireyler, yaptıkları karşılıklı işlemlerde, üretim faaliyetlerinde, transfer süreçlerinde hiçbir kamusal otorite veya araçlara hesap verme yükümlülüğü taşımamaktadır. Bu durum, devletler nezdinde egemenlik haklarına bir müdahale olarak yorumlanabilmektedir.³⁷²

2.3.3. Kripto Para-Egemenlik İlişkisi

Egemenliği ilk olarak tanımlayan Bodin, ilk kısımda değinildiği üzere para basma yetkisini egemene has bir yetki olarak kabul etmektedir.³⁷³ Bir başka deyişle, devlet olabilmenin, bağımsız olabilmenin temel şartlarından biri, kendi paranı basabilme yetkisine sahip olmaktır. Para, Bodin'in görüşlerini destekler şekilde, tarihsel süreç boyunca egemenlik alametlerinden kabul edilmiştir. Geçmişte hükümdarlar tahta geçince ilk olarak kendi adlarına para bastırmışlar ve bu suretle para ile egemenlik arasında doğrudan bir ilişki kurmuşlardır. Para, taht savaşlarında da benzer biçimde sembolik bir değer taşımaktadır. Tahtı elde etmek isteyenlerin kendi egemenliklerinin alameti olarak para bastırma yoluna gittikleri bilinmektedir. Para ve egemenlik arasındaki ayrılmaz bağ, modern çağ ile revizyona uğramıştır. Bu dönemde merkez bankaları devreye girmiş ve geçmişte hükümdarlar adına bastırılan para, devletin egemenlik alameti olarak merkez bankalarına ait bir yetki olarak kabul görmüştür.³⁷⁴

Merkez bankaları, ekonomik iktidara ilişkin işlevsel bir vafa sahiptir. Zira finansal işlemlerin sekteye uğramaması, işletmelerin hareket kabiliyetlerinin devamlılığı ve olası ekonomik krizlerin önlenmesi adına, paranın ekonomik sistem içerisine sistemli bir şekilde arzı önemlidir. Arz sisteminin sağlıklı işlemesi ve bankacılık sisteminin yönetimi açısından edindiği misyon gereği merkez bankaları, egemenliğin göstergesi olarak parasal iktidarın önemli bir parçasıdır. Merkez bankaları aracılığıyla para basımına ilişkin yetki tekelleştirilmiştir.³⁷⁵ Devletler bazında yapılan hukuki düzenlemeler, hakim uluslararası görüşü ve Bodin'in

³⁷² Canlı Akbaş, *Kripto Para Basımı ve Devlet Otoritesi*, 170.

³⁷³ Küçük, "Egemenlik (Hakimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm", 318.

³⁷⁴ Mehmet Çatlı vd., "Dijital Para ve Egemenlik", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 48 (Ekim 2021), 152.

³⁷⁵ Meltem Keskin Köylü, *Merkez Bankası ve Hazine* (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 18.

ifadelerini destekler mahiyettedir. İsviçre para basımına ilişkin yetkinin doğrudan İsviçre Federasyonu'na ait olduğunu, ABD ise Federal hükümetin bu hususta tek yetkili olduğunu, harici para basma girişimlerinin suç olarak nitelendirileceğini kabul etmektedir. Ülkemizde de benzer şekilde Merkez Bankası, imtiyazı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden (TBMM) almakla birlikte para basımındaki yetkili tek merciidir.³⁷⁶

Hakim görüş para basma yetkisinin devletlere ait olduğunu göstermekle birlikte, küreselleşme süreci paranın kontrol ve denetimine ilişkin uluslararası aktörleri devreye sokmuştur. Bahse konu uluslararası aktörlerin varlığı, özellikle ABD'de başlayarak küresel etki uyandıran 1929 Ekonomik Buhranı ile yakından ilişkilidir. Ekonomik buhran neticesinde ekonomileri büyük ölçüde zarar gören devletler, uluslararası ticarete rakiplerine karşı avantajlı konum elde edebilmek adına ulusal paralarının değerini düşürmüş ve böylece dış ticaretin sekteye uğramasına sebep olmuşlardır. Rekabet odaklı sürdürülen faaliyetler neticesinde yabancı ülkelere ait para birimlerinin ülke içerisinde dolaşımının yasaklandığı bu dönemde görülmüştür. Uygulanan bu politikalar esasen ulusal ekonomilerin ayakta tutulması amacıyla sürdürülmüş olsa da neticesinde ekonomik krizin boyutlarını artırıcı neticelere sebebiyet vermiştir. Edilenen bu tecrübeler bağlamında 1944'de bir araya gelen devletler Bretton Woods anlaşmasını imzalayarak, politik istikrar amacıyla kurulan BM'ye benzer şekilde, ekonomik istikrar amacıyla Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) temellerini atmışlardır.³⁷⁷

Bu yapıların hayat bulmasıyla birlikte, devletler para basma tekeliğini ellerinde bulundursalar da artık paranın kurallarını belirleyen başkalarıdır. Mezkur ulus üstü yapılar, paranın kullanımı ve denetimi noktasında ortaya koydukları etkin uluslararası politikalarla devletlerin bu alandaki egemenliklerini sınırlandırmaktadır. Devletlerin, mevcut uluslararası finans sisteminde bahse konu ulus üstü yapılardan bağımsız hareket edebilmeleri mümkün görünmemektedir. Modern devletler, ekonomi yönetimine ilişkin birtakım yetkilerin de devri neticesinde kendi ulusal paraları üzerindeki etkinliklerini kaybetmektedir. Ulusal paraların, IMF gibi kurumların politikaları karşısında etki gücü zayıflamakta, küreselleşme ve bu bağlamda sürdürülen politikalar neticesinde “*paranın devletsizleştirilmesi*” olarak ele alınabilecek bir netice doğmaktadır. Bu netice modern devlet egemenliği bağlamında bir sorun

³⁷⁶ Canlı Akbaş, *Kripto Para Basımı ve Devlet Otoritesi*, 170-171.

³⁷⁷ Çatlı vd., “Dijital Para ve Egemenlik”, 161-162.

alanına işaret etmektedir.³⁷⁸

Kripto paralar, “*paranın devletsizleştirilmesi*” yönünde sürdürülen küresel politikaların günümüzdeki doruk noktasıdır. Kripto para piyasalarındaki işlemlerin, kamusal otoriteler tarafından kontrol edilmesi, takibi, denetlenmesi halihazırda mümkün görünmemektedir. Üstelik herhangi bir devlet otoritesi tanımaksızın üretilen bu paraların, uluslararası piyasada binlerce borsası bulunmaktadır. Geleneksel paraların kontrol ve denetime tabi olması, belirli kurallarının bulunması beraberinde bir güvence de sunmaktadır. Herhangi bir yasal zemini bulunmayan kripto paralara ait kuralların belirleyicisi ise yalnızca sistemi kurgulayanlardır. Bitcoin özelinde sistemi kuran şahsın kimliği bilinmediği gibi amaç ve saiklerine ilişkin de bilinmezlik mevcuttur. Ulusal paralara karşı alternatif olarak üretilen ve dünya piyasalarında etki uyandıran kripto paralar, mevcut finans sistemine ve egemen devletlerin para basma tekeline meydan okumaktadır.

Küreselleşme neticesinde doğan IMF gibi ulus üstü yapılar, devletlerin para yönetimindeki yetkilerini sınırlandırmakla birlikte devletlerin bu alandaki ana aktör olma özelliği muhafaza edilmiştir. Kripto paraların varlık göstermesi neticesinde ise devletler farklı bir durumla karşı karşıyadır. Kimliği bilinmeyen birtakım şahıs veya gruplar devletlerin para basma tekeli elinden almaya çalışmaktadır. Nihayetinde egemenlik statik bir kavram değildir ve sanal imkanlar vasıtasıyla değişim göstermesi pek muhtemeldir. Bu bağlamda, kripto paraların devletlerin para basma tekeli elinden almak için üretildiğini, temel amacın devletlere meydan okumak olduğunu savunan görüşler mevcuttur.³⁷⁹ Kripto paraların varlığındaki amaç ne olursa olsun, egemen devletlerin para basımı noktasındaki tekel hakkını sarstığına şüphe bulunmamaktadır. Artık birtakım bilgisayar algoritmaları üzerinden sıradan bireylerin, terör yapılanmalarının veya uyuşturucu çetelerinin para üretebilmesi ve politik güç elde edebilmeleri mümkün hale gelmiştir. Sıradan bireylerin dahi para üretimi noktasında devlete ortak olması, devlet egemenliğine de ortak olunması gibi bir anlam taşımaktadır. Geçmiş dönemde başkaldırı ile hükümdarlık ilan edenlerin kendi adlarına para bastırması gibi günümüzde de politik güç elde etmek isteyen, devletlerle rekabeti amaçlayan birtakım gruplar, kripto paralar vasıtasıyla başkaldırı imkanına erişmiştir.³⁸⁰

³⁷⁸ Çatlı vd., “Dijital Para ve Egemenlik”, 152-153.

³⁷⁹ James Cooper, “With Central Bank Digital Currencies, States Are Reasserting Power Over Money”, www.coindesk.com (Erişim 20 Ekim 2023).

³⁸⁰ Çatlı vd., “Dijital Para ve Egemenlik”, 172.

Egemen devletler ise yukarıda değinildiğı üzere kripto paraların oluşturduğu tehdit karşısında önleyici birtakım tedbirler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu tedbirlerin bir kısmı yasaklayıcı refleksler olarak karşımıza çıkarken bir kısmı ise kripto paralara alışma ve uyum sürecini ifade etmektedir. İsveç gibi öncü devletler kripto paraya karşı daha sıcak yaklaşım sergilemekte ve merkez bankaları bünyesinde kendi dijital varlıklarını üretmeye çalışmaktadır. Bu uyum süreci aynı zamanda, kripto paralardan doğabilecek tehdidi bertaraf etmek ve merkeziyetsiz özelliğıyle ön plana çıkan kripto varlıklar üzerinde merkezi bir üstünlük elde etme, yönetim aygıtlarını diri tutma arayışı olarak da yorumlanabilir. Bir başka deyişle, devletlerin kripto para karşısında göstermiş olduğu menfi veya müspet refleksler aslında egemenlik mücadelesi bağlamındaki karşı hamledir.³⁸¹ Bu mücadelenin galibinin kim olacağı ise şimdilik meçhuldür.

³⁸¹ Çatlı vd., “Dijital Para ve Egemenlik”, 177.

SONUÇ

Modern devletler dönemi aynı zamanda egemen devletler dönemi olarak da bilinmektedir. Westphalia Antlaşmaları ile başlayan süreç neticesinde kendi toprak sınırları içerisinde etkin, diğer devletlerle kurduğu ilişkilerde egemenliğini önceleyen ve vergi altyapısı, şiddet kullanma tekelinin merkezileştirilmesi gibi mekanizmalarla otorite aygıtlarını hayata geçiren bir devlet modeli inşa edilmiştir. Bu bağlamda modern devletin esas iddiası egemenliktir ve bu yönüyle kendisinden önceki devlet modellerinden ayrılmaktadır.

Çalışmanın bütün aşamalarında vurgulandığı üzere devletin birçok faktöre bağlı olarak değişim ve dönüşüme açık bir yapısı bulunmaktadır. Bu durum modern devletler açısından da geçerlidir ve 1789 Fransız İhtilali ile modern devlet 1648’de kurgulanan yapısına nazaran birtakım değişikliklere uğramıştır. Fransız İhtilali neticesinde modern devlet artık ulus devlet olarak anılmaya başlanılmıştır. Ulus devletler dönemi Fransız İhtilali’nden başlayarak günümüze kadar devam eden siyasal iktidar modelidir ve modern devletin bir alt başlığıdır. Bu dönem, güçler ayrılığı, parlamenter demokrasi, liberal ekonomi gibi başlıklar üzerinden geliştirilen siyaset teorilerinin etkinlik kazandığı bir dönemdir.

1789 Fransız İhtilali ile ulus devlet olarak anılmaya başlayan modern devlet, özellikle son asırda iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmeler ve bilhassa soğuk savaş neticesinde uygulanan küresel liberal politikalar neticesinde değişikliğe uğramıştır. Uygulanan istikrarlı küresel politikalar modern ulus devletlere nüfuz etmiş ve siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik anlamda modern ulus devletin standart yapısında birtakım köklü değişiklikler yaşanmıştır. Modern ulus devletlerin küresel politikalar ile temel uyumsuzluğu, küreselleşmenin egemenlik olgusundaki sınırlayıcı etkisine ilişkindir. Küresel politikalar, modern ulus devletin egemenlik iddiasını aşınma uğratmış, meşruiyet sınırlarını zorlamıştır. Bu durum, ulus devletin aşınmaz kabul edilen birtakım sınırlarını aşınır kılarak, temeldeki iç-dış egemenlik sistematığını derinden sarsmıştır. Bununla birlikte küreselleşmenin modern ulus devletler nezdindeki dönüştürücü etkisi birtakım kurallar silsilesine bağlı olarak şekillenmektedir. Modern ulus devletlerin küresel aktörlerin politikaları karşısında uğradığı dönüşüm belirli ölçüde rızaya dayalı çerçevede şekillenmektedir. Bu hususta, modern ulus devletlerin küresel aktörlere sunduğu rızanın zaruriyete dayalı olduğu, bu rızayı sunmak dışında alternatiflerinin bulunmadığı akıllara gelebilir. Bu durum temelde bir rıza bulunduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. Bir başka deyişle, halihazırda denetleyici rol üstlenen birtakım ulus üstü

yapılara denetleyicilik vasfını bizzat modern ulus devletler sunmaktadır veya çok uluslu şirketlerin egemen sınırlar içerisinde gerçekleştirdiği ticari faaliyetler imza altına alınan sözleşmeler ile mümkün olabilmektedir. Bahse konu bu sözleşmelerle insan haklarına dayalı temel birtakım hukuki ilkeler de muhafaza edilmektedir.

Küreselleşme, son çeyrek asırda teknolojik alanda yaşanan gelişmeler ve internetin hayatın vazgeçilmez bir parçası olarak yerleşmesi üzerine bambaşka bir boyut kazanmıştır. Dijitalleşme ile modern devletin standart yapısında, bir önceki asırda küreselleşme dönemindekine nazaran daha köklü değişimler yaşanmıştır. Dijitalleşme bir dönüşümün ifadesidir ve esas etkisini modern devletin geleneksel formunda göstermiştir. Dijitalleşme öncesi dönemde tartışma konusu edilen insan hakları, devlet, uluslararası örgütler gibi kavramlara yenileri eklenmiş, mevcut tartışma konularının ise standart kalıplar dahilinde tartışılma imkanı kalmamıştır. Bu yeni dönemde sınır ötesi tecrübe imkanı kazanan bireyler, kurdukları sanal ilişkilerle yeni kamusal alanlarda söz sahibi olmuşlardır. Klasik kamusal alanların yerini alan dijital kamusal alanların, sosyal ve siyasal veya ekonomik anlamda etki doğurucu vasfı bulunmaktadır. Kurulan dijital ilişkiler neticesinde bireyler siber alanda fail veya mağdur olabilmekte, örgütlü hareket edebilme imkanı kazanabilmekte veya yalnızca internete erişim olanağıyla iktisadi anlamda birtakım kazanımlar elde edebilmektedir. Bu ve benzeri gelişmeler, modern devletlerin egemenlik iddiasında ciddi aşırımlara yol açmıştır. Gelenen aşamada, ülke-sınır gibi birtakım egemenlikle doğrudan ilişkili alanlarda köklü değişimler yaşanmıştır.

Bu çalışma kapsamında dijitalleşmenin modern devletler üzerindeki sınırlayıcı veya dönüştürücü etkisi metaverse kavramı üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Metaverse'ün tercih edilmesindeki temel sebep, kavramın geleceğe dair, henüz gelişimini tamamlamamış bir olgu olmasıyla ilişkilidir. Halihazırda dijitalleşmenin modern devletler nezdindeki tahrib edici etkisi sosyal medya siteleri, çevrimiçi oyun platformları veya kripto paralar üzerinden şekillenmektedir. Metaverse, bu üç unsurun gelişmiş internet alt yapısı ve ileri teknolojik argümanlarla bir araya gelmesi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla geleceğe dair bir değer olarak görülen Metaverse'ün modern devletler üzerinde doğurabileceği muhtemel etki bu üç unsurun doğurduğu mevcut etkiler üzerinden değerlendirmeye tabi tutulabilecektir.

Alt başlıkları itibariyle inceleme konusu yapılan metaverse değinildiği üzere henüz gelişimini tamamlamamış, idealize edilen bir kavramdır. Mevcut teknolojik alt yapının yeterli

seviyede olmaması, Metaverse’ün gelişimini tamamlayamamasındaki en temel sebeptir. Buna karşın teknoloji hızlı bir şekilde ilerlemekte ve bilhassa büyük teknoloji şirketleri eliyle bu alana ciddi yatırımlar yapılmaktadır. Bu sebeple metaverse olgusu en azından sunacağı imkanlar itibariyle çok uzak bir geleceği işaret etmemektedir. Metaverse, kendisinden önceki teknolojilere benzer şekilde birtakım potansiyel tehdit ve riskleri beraberinde getirmektedir. Bu tehdit ve riskler, kişiler nezdinde sonuç doğurucu neticelerinin yanı sıra, devletler açısından da olası menfi sonuçlar barındırmaktadır. Metaverse’ün henüz gelişimini tamamlamamış, tahayyül edilen bir olgu olması bağlamında devletler açısından barındırdığı riskleri tam olarak ortaya koyabilmek güçtür. Ancak metaverse’ün alt unsuru olarak ele alınan sosyal medya, çevrimiçi oyunlar ve blokzincir teknolojisi ve kripto para üzerinden bir değerlendirme yapabilme imkanı bulunmaktadır.

Sosyal medya siteleri ve çevrimiçi oyun platformları, devletlerin egemenlik aygıtlarına yönelik birtakım tehditler barındırmaktadır. Ancak devletin son derece sınırlandırılmış ve koşula bağlanmış yasal müdahaleleriyle erişim imkanı bulduğu birtakım kişisel veriler, sosyal medya siteleri tarafından bireylerin zorunlu olarak rıza vermeleriyle elde edilebilmektedir. Aksi takdirde bu sitelere erişim imkanından kullanıcılar mahrum bırakılmaktadır. Sosyal medya sitelerinin elde ettiği bu kişisel verileri ne amaçla kullandığı meçhuldür. Bu bağlamda örnek olarak sunulan Facebook-Cambridge Analytica gibi skandallar, kamuoyuna sızması sebebiyle bilinen örneklerdir. Pek muhtemeldir ki buna benzer bilinmeyen birçok örnek bulunmaktadır. Sosyal medya siteleri üzerinden aynı zamanda dezenformatif faaliyetler yürütülmekte, kin ve nefret olgusu aşılanarak geri dönüşü mümkün olmayan toplumsal olaylar tetiklenmektedir. Bu olaylara karşı modern devletlerin geliştirebileceği tedbirler kısıtlıdır ve iyi bir internet kullanıcısının bu tedbirleri kolaylıkla aşabilme imkanı bulunmaktadır. Sosyal medya sitelerinin doğurduğu tehditlerin benzerleri çevrimiçi oyun platformları için de geçerlidir. Çevrimiçi oyun platformları, hitap edilen kitlenin yaş ortalaması itibariyle, vatandaşlar ve gelecek nesiller açısından birtakım tehditler barındırmaktadır. Fiziksel ve psikolojik sağlık problemlerinin yanı sıra çevrimiçi oyun platformları üzerinden kin ve nefret aşılanmakta ve bireyler bu saiklerle hareket edebilmektedir. Kimliksiz erişim imkanı terör örgütleri açısından da bu platformları elverişli bir zemin haline getirmektedir. Zira potansiyel insan havuzuna erişim imkanı bulunduğu gibi bu platformların örgütsel eğitim amacıyla kullanılması da pek mümkündür.

Web 2.0 döneminin ürünü olan sosyal medya siteleri ve çevrimiçi oyunların doğurduğu

riskler web 3.0 döneminin ürünü olan kripto paralar ile ayrı bir boyut kazanmaktadır. Kripto para ve blokzincir teknolojisi ile yalnızca pratik anlamda değil teorik anlamda da devlet egemenliğine meydan okunmaktadır. Para basımı gibi doğrudan devlet tekelinde bulunan birtakım yetkiler devletlerin elinden alınmakta, kara para aklama gibi suç teşkil eden fiiller devletlerin kontrolüne takılmaksızın rahatlıkla sürdürülebilmektedir. Öte yandan bu alanda sürdürülen ticari faaliyetlerin devletler tarafından vergilendirilme imkanı da bulunmaktadır. Devletlerin bu bağlamda geliştirdiği tedbirler ise teknolojinin geldiği nokta itibariyle yeterli olmamaktadır.

Bu noktada üzerinde önemle durulması gereken husus, devletin, sosyal medya, çevrimiçi oyunlar veya kripto para üzerinden uğradığı tahribatın devletlerin rızası dışında gelişiyor olmasıdır. Uluslararası faaliyet gösteren birtakım küresel aygıtlar, devletlere yönelik müdahalelerini yine devletlerin rızasına dayandırmaktadır. Bu rızanın zaruri bir çerçevede karşılık bulup bulmadığı önemli değildir. Oysa Metaverse'ün alt bileşeni olarak ele alınan dijital aygıtların dayatmaları hiçbir rıza aramadığı gibi, temel hukuki ilkeler veya etik değerleri genel çerçevede göz ardı edilmektedir.

Geleceğin değeri olarak hayatımıza giren ve yakın bir gelecekte karşılık bulacağı öngörülen Metaverse'ün doğurması muhtemel tehditler, alt bileşenlerinin halihazırda doğurduğu tehditler üzerinden yorumlanabilir. Sosyal medya, çevrimiçi oyun platformları ve kripto para piyasalarının sunduğu imkanları, üst düzey teknolojik argümanlarla birlikte sunan bir sanal evrenin, bireyler nezdinde çok ilgi çekici olacağı şüphesizdir. Böylesi bir platformun, sunduğu imkanlar ve yarattığı etki itibariyle alt bileşenlerine nazaran asimetric çapta daha büyük tehditler doğurabileceği pek muhtemeldir. Bu durum ulus devletlerin geleceği açısından büyük bir sorun alanına işaret etmektedir.

Bu çalışmada metaverse kavramının devlet otoritesi üzerindeki tahrib edici yönlerine odaklanılmış olsa da modern devlete ilişkin yalnızca metaverse ve dijitalleşme üzerinden yargılara varmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Dijitalleşme ve teknolojik gelişmelerin birey yaşamındaki kolaylaştırıcı etkileriyle birlikte devlet otoritesi bağlamında olumlu olarak nitelendirilebilecek katkıları da bulunmaktadır. Bu doğrultuda, önümüzdeki akademik çalışmalarda metaverse olgusunun modern devlet egemenliği üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu etkileri de inceleme konusu yapılabilecektir.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, Mehmet Ali vd. *Tanrı Devletinden Kral Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi, 3.Basım, 1997.
- Akad, Mehmet vd. *Genel Kamu Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları, 17. Basım, 2021.
- Akbay, Muvaffak. *Umumi Amme Hukuku Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 4. Basım, 1961.
- Akbulut, İlhan. “Devlet, Unsurları ve Kişiliği”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 219 (Aralık 2015), 159-177.
- Akça, Gürsoy. “Postmodernite ve Ulus Devlet”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (Mayıs 2005), 232-257.
- Akıncı, Abdulvahap. “Modern Ulus Devletlerin Doğuşu”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (Haziran 2012), 61-70.
- Akkaya, Ali. “Roma İmparatorluğu’nun Yıkılışının Ardından Batı Avrupa’da Feodalitenin Kuruluşu ve Feodal Yönetimden Mutlak Monarşiye Geçişin Fikri ve Ekonomik Temelleri”. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mayıs 2019), 108-129.
- Akyılmaz, Bahtiyar. “Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (Haziran 1998), 255-266.
- Alptekin, Musa. “Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Mart 2016), 231-241.
- Altıntaş, Muharrem vd. “Küreselleşme Sürecinin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri ve Ulus-Devletin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/1 (Haziran 2020), 115-126.
- Altundağ, Zehra. *Karl Deutsch’un ‘Güvenlik Topluluğu’ Kuramını XXI. Yüzyılda Okumak: Şangay İşbirliği Örgütü*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler; Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. çev: İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayıncılık, 9.Basım, 2017.
- Arı, Serdar. “Max Weber’in Siyaset Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9 (Ekim 2022), 47-61.

- Arslan, Hüseyin. “John Locke’un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (Haziran 2013), 181-204.
- Arslanel, M.Nazan vd. “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/2 (Mayıs 2011), 1-20.
- Arvas, İbrahim Sena. “Gutenberg Galaksisinden Meta Evrenine: Üçüncü Kuşak İnternet, Web 3.0”. *Academic Journal of Information Technology* 13/48 (Şubat 2022), 53-71.
- Avcı, Engin. “Jochen Hippler, Ulus İnşası: Çatışmayı Barışa Çevirmede Anahtar Bir Konsept mi?”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 7/28 (Aralık 2011), 135-141.
- Ay, Hakan vd. “Devletin Gelişim Süreci”. *İşletme Fakültesi Dergisi* 16/2 (Aralık 2015), 195-206.
- Ay, Yusuf. *Milliyetçiliğin Türk Lisanı Üzerindeki Tesiri: Kamus-u Türki ve Lehçe-i Osmani Üzerinden Analizi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Aydın, Rıfat. “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6/1 (Nisan 2018), 229-256.
- Bağce, Hüseyin Emre. “Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi”, *Amme İdaresi Dergisi* 32/4 (1999), 3-14.
- Bakan, Selahaddin vd. “Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2013), 51-66.
- Bakır, Çiğdem. “Metaverse Üzerine Kapsamlı Bir Araştırma”, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* 45 (Aralık 2022), 64-73.
- Balkanlı, Ali Osman. “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/1 (2002), 13-26.
- Baran, Murat. “Avrupa’da Gelişen Modernlik ve Modernleşme Anlayışları ve Bu Anlayışların Türkiye’ye Yansımalarına Tarihi Sosyolojik Açından Bir Bakış”. *Turkish Studies* 8/11 (Aralık 2013), 55-79.
- Baskın, Oran. *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj Yayınevi, 3. Basım, 2000.
- Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. çev: Abdullah Yılmaz. İstanbul:

Ayrıntı Yayınları, 6.Basım, 2016.

Baumann, Gerd. *Çok Kültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*. çev: Işıl Demirakın. Ankara: Dost Kitabevi, 1.Basım, 2006.

Beriş, H. Emrah. “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 63/1 (Ocak 2008), 55-80.

Bilgili, Fatih vd. *Blockchain ve Kripto Para Hukuku*. Bursa: Dora Basım Yayın, 1. Basım, 2019.

Bulut, Nihat. “Kapitalizm-Demokrasi İlişkisi (Demokrasinin Ekonomik Temelleri Üzerine Bir İnceleme)”. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/2 (Haziran 2003), 69-88.

Canlı Akbaş, Adalet. *Kripto Para Basımı ve Devlet Otoritesi*. İstanbul: Onikilevha Yayıncılık, 1. Basım, 2021.

Cebeci, Kemal. “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”. *Sayıştay Dergisi* 71 (Aralık 2008), 23-39.

Cellat, Melda. “Yerel Yönetimlerde Metaverse Denemeleri: Türkiye ve Güney Kore Örneği”. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi* 5/1 (Haziran 2023), 26-50.

Çatl, Mehmet vd. “Dijital Para ve Egemenlik”. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 48 (Ekim 2021), 151-184.

Çatl, Mehmet. *Dijital Devlet Teorisi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2. Basım, 2021.

Çeçen, Anıl. *Ulus Devlet: Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: Kilit Yayınları, 2. Basım, 2009.

Çetin, Halis. *Çağdaş Siyasi Akımlar*. Ankara: Orion Kitabevi, 1. Basım, 2007.

Çiftçi, Kemal. “Westphalia-Sistemi”ne Karşı “Millet-Sistemi” Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası’nda “Uluslararası Siyaset”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 10/19 (Aralık 2018), 685-705.

Çüçen, Abdulkadir. “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Özel Sayı* (Aralık 2006), 25-34.

Demirel, Demokaan. “Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: Etkin Devlet”. *Sayıştay Dergisi* 17/60 (Ocak 2006), 105-128.

Doğan, Muharrem vd. “Egemenlik Üzerine Politik ve Hukuki Açıdan Bir İnceleme: “Devlet Egemenliği” mi, “Birey Egemenliği” mi?”. *Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/10 (Temmuz 2014), 39-59.

Dumanlı Kürkçü, Duygu. “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar”. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 3/2 (Haziran 2013), 1-11.

Eken, Huriğül. “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (Ağustos 2006), 243-262.

Ekiz, Serkan. “Jean Bodin’in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/2 (Kasım 2020), 633-691.

Eralp, Atilla (ed.). *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2005.

Erdoğan, Mustafa. “Cemaat, Cemiyet ve Ulus-Devlet”. *Demokrasi Platformu* 6/23 (Ağustos 2010), 1-14.

Erez, Ebru. *Feodal Sistemin Sosyal Hayat Üzerindeki Etkisi*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Erkiş, İbrahim Uğur. “Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 13/26 (Aralık 2013), 54-76.

Eroğlu, Müzeyyen. “John Locke’un Devlet Teorisi”. *Akademik Bakış* 21 (Temmuz 2010), 1-15.

Eşki Uğuz, Hülya vd. “Küresel Dünyada Ulus Devlet”. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16/32 (Ekim 2016), 128-147.

Forgacs, David. *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*. çev: İbrahim Yıldız. Ankara: Dipnot Yayınları, 1. Basım, 2010.

Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk*. çev: Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 1992.

Giddens, Anthony. *Ulus Devlet ve Şiddet*. çev: Cumhur Atay. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2. Basım, 2008.

Göksu, Vahap. “Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol”. *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/2 (Temmuz 2014), 69-93.

Gözler, Kemal. “Devlet Kelimesi Üzerine Bir Deneme”. *Türkiye Günlüğü* 129 (Mart 2017), 5-9.

Gözler, Kemal. *Devletin Genel Teorisi Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*. Bursa: Ekim Basım Yayın Dağıtım, 9. Basım, 2018.

Güldiken, Nevzat. “Ulus, Ulus-Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7/2 (2006), 157-168.

Güler, Osman vd. “All Aspects of Metaverse Studies, Technologies and Future”. *Journal of Engineering Sciences* 8/2 (Temmuz 2022), 292-319.

Güngör Fırat, Didem. “Ulus-Devlet Anlayışı Karşısında Toplumsal Hafızanın Direnişi: Rembetiko Örnek Olayı”. *Akademik Hassasiyetler* 1/1 (Mayıs 2014), 118-139.

Güngör, Mehmet. “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13/2 (Ağustos 2017), 438-464.

Güvenç, Cemaleddin. “Fransız Burjuva Devrimi: Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mutlak Monarşiden Cumhuriyete Geçiş”. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2020), 64-73.

Habermas, Jürgen. *Öteki Olmak, Öteki'yle Yaşamak*. çev: İlknur Aka. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, 2002.

Hakyemez, Yusuf Şevki. *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1. Basım, 2004.

Halaman, Mustafa Kemal. “Milliyetçilik Bağlamında E. Gellner ve B. Anderson Karşılaştırması”. *Artibilim Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 20-40.

Heywood, Andrew. *Küresel Siyaset*. çev: Nasuh Uslu. Haluk Özdemir. İstanbul: Küre Yayınları, 3. Basım, 2011.

Heywood, Andrew. *Siyaset Teorisine Giriş*. çev: Hızır Murat Köse. Ankara: Küre Yayınları, 9. Basım, 2018.

Holton, Robert J. *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*. çev: Ruşen Keleş. Ankara: İmge Kitabevi, 1.

Basım, 1999.

Işık, Alper. “Sieyes Hala Yaşıyor mu?”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/1 (Mart 2017), 183-200.

Işık, Salim. “J.J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı Üzerine”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2017), 79-98.

Karabağ, Servet. *Mekanın Siyasallaşması*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2. Basım, 2006.

Karaböcek, Can. *Modern Devlette Egemenlik Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Karabulut, Bilal. “Sosyal Medya ve İletişim Alanında Yaşanan Dönüşüm: Twitter Diplomasisi Örneği”. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10 (Aralık 2021), 105-119.

Karatani, Kojin. *Dünya Tarihinin Yapısı Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına*. çev: Ali Karatay. İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 2017.

Kazgan, Gülten. *Küreselleşme ve Ulus Devlet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2000.

Keskin Köylü, Meltem. *Merkez Bankası ve Hazine*. Ankara: Astana Yayınları, 2. Basım, 2020.

Keyman, Fuat vd. (ed.). *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*. Ankara: Vadi Yayınları, 1. Basım, 1998.

Kılıç, Ramazan vd. “Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ ve Reform Hareketi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30 (Haziran 2015), 181-190.

Kırık, Ali Murat. “Arap Baharı Bağlamı’nda Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 1/3 (Ağustos 2014), 87-98.

Kıvılcım, Fulya. “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2013), 219-230.

Koçak, Durmuş. “Web 1,0’dan Web 3,0’a Metaverse’ün Gelişimi ve Sunduğu Fırsatlar”. *Yeni Medya Elektronik Dergi* 7/2 (Mayıs 2023), 97-113.

Konak, Nahide. “Ekonomik Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Kuramsal Yaklaşımlar”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (Haziran 2011), 149-164.

Koral, Fahriye vd. “Dijital Oyun Bağımlılığı: Bir Derleme Çalışması”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11 (Ekim 2023), 283-308.

Kotan, Cem. “Modern Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri”. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Nisan 2016), 11-25.

Köktürk, Abdullah. “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 7/13 (Mayıs 2011), 73-98.

Kurtdaş, M.Çağlar. “Küresel Terör Çağında Ulus Devletin Artan Önemi”. *TESAM Akademi Dergisi* 5/2 (Temmuz 2018), 151-181.

Kuş, Oğuz. “Metaverse: ‘Dijital Büyük Patlamada’ Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar”. *Intermedia International e-Journal* 8/15 (Aralık 2021), 245-266.

Küçük, Adnan. “Egemenlik (Hakimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm”. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 6 (Ocak 2016), 311-361.

Latorre, Marino. “Web 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0’ın Tarihi”. çev. Özgür Yılmaz. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 8/2 (Şubat 2022), 344-350.

Mungan, Belgin. *Avrupa’nın Etnik Parselasyonu*. İstanbul: YGS Yayınları, 1. Basım, 1998.

Nar, Mehmet Şükrü. “Jean-Jacques Rousseau’nun Doğal Hukuk Anlayışı Üzerine Antropolojik Bir Değerlendirme”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Aralık 2015), 42-68.

Odabaş, Uğur Köksal. “Liberalizmin İlk Temsilcisi: John Locke”. *Sanat Dergisi* 32 (Aralık 2018), 73-80.

Oğuzhan, Merve vd. “Toplum Sözleşmesi Anlayışının Temeli: Machiavelli’de Devlet ve Birey”. *Mecmua* 11 (Mart 2021), 455-479.

Olcaş, Mehmet Şerif. *Machiavelli ve Nizamü’l Mülk’ün Yönetim Anlayışları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Öğün, Süleyman Seyfi. *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınevi, 1. Basım, 2000.

Özdemir, Hakan vd. “Ulus Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa’nın Karşılaştırılması”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/3 (Aralık 2016), 19-58.

- Özdemir, Hakan. “Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (Haziran 2012), 39-59.
- Özdemir, İsmail Mansur. *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Sosyal Devlet ve Sosyal Hizmetler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Özdemir, Umut. “Facebook-Cambridge Analytica Skandalının Katılımcı Kültür, Dijital Emek Sömürüsü Ve Mahremiyetin İhlali Çerçevesinde İncelenmesi”. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi* 10 (Nisan 2022), 22-34.
- Özel Özcan, Merve Suna. “Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi”. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 49-62.
- Özkan Duvan, Ayşe. “Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 2019/1 (Mart 2019), 35-60.
- Özkaya, Ömer. “Egemenlik Kavramının Gelişimi: Klasikten Küresele”. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi* 4/1 (Nisan 2021), 46-61.
- Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*. İstanbul: TESEV Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Öztekin, Ali. *Siyaset Bilimi*. Ankara: Siyasal Kitapevi, 10. Basım, 2003.
- Pierson, Christopher. *Modern Devlet*. çev: Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Çivi Yazıları, 1. Basım, 2000.
- Poggi, Gianfranco. *Devlet, Doğası, Gelişimi, Geleceği*. çev: Aysun Babacan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Poggi, Gianfranco. *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*. çev: Şule Kut, Binnaz Toprak. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Salihoğlu, Esengül. *Dijital Para ve Merkez Bankası Para Politikaları*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Salihpaşaoğlu, Yaşar vd. “Bir Modern Devlet Ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15/1 (Nisan 2020), 191-224.

Sarı, Ömer Faruk. “Ön İnşacı Bir Bütünleşme Teorisi Olarak Güvenlik Topluluğu Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Turkish Yearbook of International Relations* 53 (Aralık 2022), 71-95.

Sönmez Selçuk, Senem. “Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması”. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 6/23 (Haziran 2011), 3855-3865.

Şahin, Hakan. “Tarihsel Süreçte Savaşların Devletin Oluşumu ve Dönüşümdeki Rolü”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (Mayıs 2016), 87-101.

Şahin, Kenan. *Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa Birliği*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1. Basım, 2019.

Şahin, Kenan. *Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa’da Ulus Üstü Yapılanma*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Şahin, Köksal. “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”. *Akademik Bakış* 12 (Mayıs 2007), 1-9.

Şamlı, Emre. “Egemenliğin İki Tanımı: Bodin ve Bataille”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 8/2 (Eylül 2020), 452-470.

Şenel, Alaeddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 7. Basım, 2019.

Şener, Bülent. “Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları”. *Tarih Okulu Dergisi* 7/18 (Haziran 2014), 51-77.

Tabanlı, Figen. “Thomas Hobbes ve John Locke’un Devletin Kökeni Hakkındaki Görüşleri”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/2 (Kasım 2019), 331-353.

Taşkın, Yüksel (ed.). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. 1. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2014.

Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 8. Basım, 2003.

Tilly, Charles. *Avrupa’da Devrimler 1492-1992*. çev: Özden Arıkan. İstanbul: Yeni Binyıl Yayınları, 1. Basım, 2000.

Turhan, Mehmet. “Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkileri ve Türk Anayasa Mahkemesi”. *Anayasa Yargısı* 19/1 (Haziran 2003), 215-248.

Türkdoğan, Orhan. *Niçin Milletleşme? Milli Kimliğin Yükselişi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1. Basım, 1995.

Uslu, Mert. “Jean Jacques Rousseau’nun Ulus-Devlet Düşüncesinin Şekillenmesi ve Gelişimindeki Etkisi”. *Journal of International Relations and Political Science Studies* 3 (Aralık 2021), 60-77.

Uygun, Oktay. “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”. *Anayasa Yargısı* 19/1 (Haziran 2003), 11-45.

Ülgen, Pınar. “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”. *Mukaddime* 1/1 (Ocak 2010), 1-18.

Üzmez, Selahaddin Sami vd. “Dijitalleşme Sürecinde Bilgi Yönetiminin İşletmelerin Teknoloji Uyumuna Etkileri”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* (Aralık 2021), 117-127.

Varol, Erdem vd. “Kavram ve Kuramlarıyla Marshall McLuhan’a Bakış: Günümüzün Egemen Medya Araçları Ekseninde Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 137-158.

Vergin, Nur. *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Doğan Kitap, 11. Basım, 2015.

Wood, Ellen Meiksins. *Yurttaşlardan Lordlara*. çev: Oya Köymen. İstanbul: Yordam Kitap, 3. Basım, 2017.

Yahşi, Faruk. “Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner’in Milliyetçilik Kuramına Bakış”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 6/18 (Aralık 2017), 699-710.

Yalçın Irmak, Aylin vd. “Dijital Oyunların Çocuk ve Ergenler Üzerindeki Etkileri: Literatür İnceleme”. *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 6/16 (Kasım 2018), 71-84.

Yeşilyurt, Yaşar. “Covid-19 Pandemisi ve Ulus Devletler: Küreselleşmenin Sonu mu”. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi* 3/6 (Aralık 2020), 424-435.

Yıldırım, Serpil. *Küreselleşme ve Ulus-Devlet İlişkisinin Türk Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkisi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 1. Basım, 2023.

Yurdusev, Ahmet Nuri. “Ulus-Devlet: İnsanlığın En Tehlikeli İcadı”. *Demokrasi Platformu Dergisi* 6/23 (Ağustos 2010), 15-27.

Zabunoğlu, H. Gökçe. “Günümüzde Ulus Devlet”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13/1 (Mayıs 2018), 535-559.

Zabunoğlu, Yahya Kazım. *Devlet Kuramına Giriş*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2. Basım, 2015.

İnternet Kaynakları

Akıllı, Erman. “Diplomaside Dijital Dönüşüm ve Metaverse”. *Sabah* (05 Şubat 2022), 1. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/erman-akilli/2022/02/05/diplomaside-dijital-donusum-ve-metaverse>

Arslan, Abdullah. “Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi”. *www.hukukvakfi.org*. Erişim 18 Eylül 2023.

https://www.hukukvakfi.org/_files/ugd/6325d1_1fb6c4f6b887448e8793949d78eca638.pdf

BBC News. “Metaverse: Facebook, 'kurgusal evren' inşası için 10 bin kişiyi işe almayı planlıyor” (18 Ekim 2021),1. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58951144>

BDDK, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. *Basın Açıklaması* (25 Kasım 2013). <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/510?ekId=530>

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. *Kripto Para Araştırma Raporu*. Ankara: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2020. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/arastirma-raporlari/kripto-para-raporu-5f11dfe709c25.pdf>

Cooper, James. “With Central Bank Digital Currencies, States Are Reasserting Power Over Money”. *www.coindesk.com*. Erişim 20 Ekim 2023. <https://www.coindesk.com/policy/2020/03/03/with-central-bank-digital-currencies-states-are-reasserting-power-over-money/>

Jones, Rachyl. “The Rohingya’s Genocide Suit Against Meta is Dismissed—For Now”. *Observer* (15 Aralık 2022), 1. <https://observer.com/2022/12/the-rohingyas-genocide-suit-against-meta-is-dismissed-for-now/>

Kişisel Verileri Koruma Kurumu. *6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanununun Amacı ve Kapsamı*. Ankara: Kişisel Verileri Koruma Kurumu, 2020. <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/4185/6698-Sayili-Kisisel-Verilerin-Korunmasi-Kanununun-Amaci-ve-Kapsami>

Kurum, Mehmet - Bilgiç, Alper - Çardak, Begüm. *Metaverse ve Terörizm Tehdidinin Metamorfozu: Meta-Terörizm*. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, 2022. <https://www.jsga.edu.tr/kurumlar/jsga.edu.tr/Yayinlar/kitaplar-2023/raporlar/2-Metaverse-ve-Terorizm-Tehditinin-Metamorfozu-Meta-Terorizm.pdf>

Nakamoto, Satoshi. “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System”. *bitcoin.org*. Erişim 19 Eylül 2023. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

NTV. “BM’den İnternet Raporu: Dünyanın Yüzde 37’si Hiç İnternet Kullanmadı” (02 Aralık 2021), 1. <https://www.ntv.com.tr/dunya/bmden-internet-raporu3-kisiden-1inden-fazlasi-hic-internet-kullanmadi,QoVlhtbAP0-YYiHOH3WLWw>

Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik. *Resmi Gazete* 31456 (16 Nisan 2021). Erişim 30 Mayıs 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=38569&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5>

STM, Teknolojik Düşünce Merkezi. *Metaverse: Fırsatlar ve Tehditler*. Ankara: Teknolojik Düşünce Merkezi, 2022. https://thinktech.stm.com.tr/uploads//docs/1644839868_stmmetaversefirsatlarvetehditler.pdf?v=1645747200028

Theverge. “Meta’s sci-fi haptic glove prototype lets you feel VR objects using air pockets” (16 Kasım 2021), 1. <https://www.theverge.com/2021/11/16/22782860/meta-facebook-reality-labs-soft-robotics-haptic-glove-prototype>

Toku, Neşet. “Klasik ve Modern Devlet”. *www.nesettoku.com.tr*. Erişim 12 Kasım 2023. <http://www.nesettoku.com.tr/?p=436>

TRT. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Dijital Terör Milli Güvenliği Tehdit Ediyor” (21 Ekim 2021), 1. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-dijital-teror-milli-guvenligi-tehdit-ediyor-717924.html>

TRT. “Metaverse’te Büyükelçiliği Olan İlk Ülke Olacak” (16 Kasım 2021), 1. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/metaversete-buyukelciligi-olan-ilk-ulke-olacak-626590.html>

TRT. “Trump Kapatılan Twitter Hesabının Peşine Düştü” (02 Ekim 2021), 1. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/trump-kapatilan-twitter-hesabinin-pesine-dustu-613462.html>

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. *Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştayı Sonuç Raporu*. Ankara: Sağlık Bakanlığı, 2018. <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/usxdh.pdf>

Yanık, Tolga. “Twitter’den ‘Kişisel Veri Paylaşımı’ Özü”. *Anadolu Ajansı* (09 Ekim 2019), 1. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/twitterdan-kisisel-veri-paylasimi-ozru/1606564>